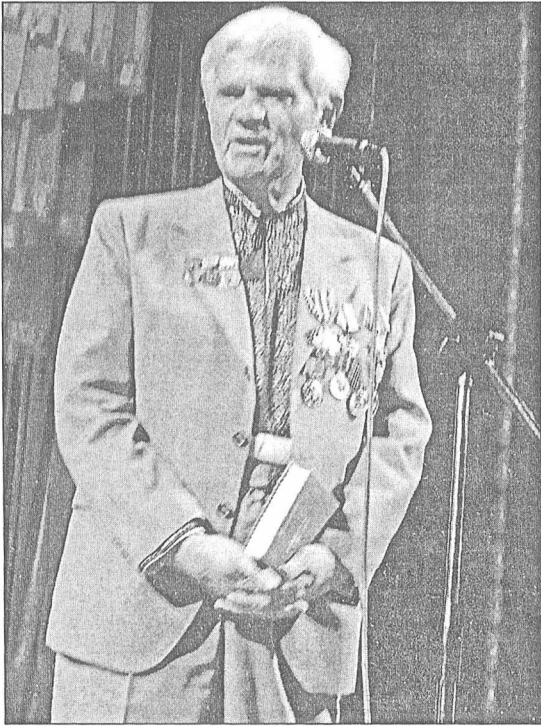

ПЕТРО РЕБРО

ВИБРАНІ
ТВОРИ

7

Петро РЕБРО

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том сьомий

КРИТИКА,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА
БІБЛІОТЕКА
НТУУ "КПІ"

Запоріжжя
"Дніпровський металург"
2011

ПЕРЕВІРЕНО 04 СІЧ 2019

~~ББК 84(4=Укр)6-5~~

Р 31

~~УДК 821.161.2-3~~

Ребро П. П.

Р 31 Вибрані твори. Том сьомий. — Запоріжжя. Дніпровський металург, 2011 — 636 с.

ISBN 966-95336-9-4 (повне зібрання)

ISBN 978-617-573-017-1 (т. 7)

В основу сьомого тому “Вибраних творів” Петра Ребра лягла його серія “Українська Мекка” — розповіді про життєві, творчі, духовні зв’язки із Запорізьким краєм видатних письменників України і світу І. Котляревського, О. Пушкіна, Т. Шевченка, І. Буніна, В. Маяковського, П. Тичини, А. Барбюса, М. Рильського, В. Броневського, О. Довженка, О. Твардовського, Остапа Вишні, Янки Купали, В. Сосюри, Е. Межелайтіса, О. Гончара та ін. Окремий розділ складала хроніка “Запорізька Шевченкіана”.

Книга розрахована на викладачів шкіл і вузів, учнів і студентів, усіх шанувальників художньої літератури.

ББК 84(4=Укр)6-5

ISBN 966-95336-9-4 (повне зібрання)

ISBN 978-617-573-017-1 (т. 7)

© П. П. Ребро, 2011

© КП “ЗМД “Дніпров-

ський металург”, 2011

Українська Мекка

ІСТОРІЯ ЗАКОХАНА В ЗАПОРІЖЖЯ

(Замість передмови)¹

Ні для кого не секрет, що історія закохана в наш край: лише за останні два-три століття тут відбулося стільки героїчних і трагічних подій, що їх вистачило б з лишком для цілої держави. Особливо красномовними символами нашої історії є Хортиця і Дніпрогес, між якими, як між полюсами магніту, струмує поезія. То ж і не дивно, що Запоріжжя здавен є місцем паломництва, особливо — для митців, письменників. Для них наш край — справжня Мекка. Звідси й назва моєї серії, яка, звичайно, тільки починається: в архіві автора цих рядків — безліч матеріалів про зв'язки з Запоріжжям майстрів слова, особливо — корифеїв української літератури. З деякими з них довелося неодноразово зустрічатися, спілкуватися, листуватися тощо. Для прикладу, листів О. Гончара у мене кілька десятків (вони адресовані не лише мені, але й таким шанованим запоріжцям, як знатний садівник М. Сидоренко, вчений В. Чабаненко, працівник культурної ниви С. Кириченко та ін.). Збереглися також листи А. Головка, Ю. Смолича, О. Ковіньки, П. Загребельного, П. Глазового, чимала добірка теплих

¹ Переклад з російської.

і дотепних листів М. Нагнибіді, дружні послання Мустая Каріма. Як на мене, винятково цікаві матеріали про зв'язки з козацькою землею лауреата Нобелівської премії І. Буніна, а також О. Твардовського. А. Барбюса, В. Броневського, Мате Залки, Е. Межелайтіса, Д. Кугультінова, М. Турсун-заде...

Загальновідомо, що без любові до свого краю (так званої малої батьківщини) навряд чи можлива любов до великої Батьківщини. А названі (і не названі) майстри красного слова якраз і допомагають нам зрозуміти, оцінити, полюбити рідний край, усвідомити його унікальність, відчути його виняткову неповторність. З іншого боку, запоріжцям стають ближчими, ріднішими письменники, які наснажувалися нашою історією та нашою сучасністю і які подарували їм частку свого серця. Наприклад, той же І. Бунін свого часу проплив Дніпровські пороги на барці (не тільки треба було любити Запоріжжя, але й виявити неабияку мужність). Остап Вишня був ініціатором будівництва в Запоріжжі театру, в якому до війни працювали заньківчани. О. Гончар для своєї повісті на педагогічні теми «позичив» назву в бердянців (пригадуєте кафе-вітрильник «Бригантіна»?). П. Загребельний неодноразово висловлював захоплення красою і досконалістю греблі Дніпрогесу і навіть порівняв її з красою Венери Мілоської.

Чи не правда, після таких оцінок і свідчень ми й самі починаємо дивитись довкола себе іншими, добрішими очима?

Наші нинішні «негаразди» — речі тимчасові, минущі, а патріотизм — категорія вічна, немеркнуча. Хотілося б, щоб читачі «Української Мекки» зробили саме такий висновок...

*З інтерв'ю газеті «Индустриальное Запорожье»,
(22 червня 1999 р.)*

«ЛЮБОВ К ОТЧИЗНІ ДЕ ГЕРОЇТЬ...»

(І. П. Котляревський і Запоріжжя)

ДУХОВНИЙ СИМВОЛ УКРАЇНИ

Синій Дніпро-Славутич, семиструнна бандура, квітучий соняшник, — ось промовисті символи України. Духовними ж її символами є такі титани національної культури, як Іван Петрович Котляревський. Його твори — поема «Енеїда» і п'єси «Наталка Полтавка» та «Москаль чарівник» — будуть вічно сяяти в короні України, мов аметисти. Бо якщо правда, що земля стоїть на трьох китах, то наша духовність спирається на ці золотокуті осяйні стовпи.

В чому феномен творів Котляревського? Вони глибоко народні, правдиві, цнотливі, насичені мудрістю, іскраються оптимізмом, лукавістю, дотепністю, мають яскравий національний колорит. Героям Котляревського притаманні волелюбність, шляхетність, високе почуття національної гідності, некрикливий патріотизм. Їх (цих творів) значення виняткове тому, що вони з'явилися (вигулькнули, мов сонце з-за хмар) тоді, коли Україна, безцеремонно перейменована в Малоросію, задихалася в колоніальних кайданах, коли в українського народу ще не загоїлася й кровоточила страшна рана (щойно було знищено Запорозьку Січ),

коли заборонялися національні школи, коли паплюжилося все українське і всіяко культивувалося вірнопідданство, коли рабство отруювало кров навіть деяких кращих синів України і вони йшли служити імперії.

Як відомо, Котляревському не судилося дожити до виходу в світ Головної книги українського народу (всього на два роки!), але немає сумніву, що саме автор «Енеїди» й «Наталки Полтавки» заклав підвалини для спорудження сяючого на весь світ храму Поезії, який ми слідом за автором називаємо «Кобзарем». І хто знає, чи був би у нас Шевченко, чи були б Куліш, Франко, Леся Українка, якби не було Котляревського? Хто знає, чи була б наша нація взагалі? Адже саме Котляревський вклав в уста України оце запашне, мелодійне, променисте, джерельно-чисте, воістину красне слово!

Є в поемі «Енеїда» місце, де батько головного героя поеми застерігає троянців, що їхнє щастя триватиме доти,

Покіль не будуть цілувати
Ноги чиеїсь постола.

Це звучить по-котляревськи, і в той же час — пошевченківськи, бо дух автора «Енеїди», його любов і ненависть перелилися в слово Шевченкове, яке залунало з новою силою і красою. Образно кажучи, ліра (чи точніше — кобза) не впала з рук Котляревського — її підхопив молодий Шевченко. Священний вогонь співця Запорожжя не згас, а, мов естафета, перейшов до автора «Кобзаря». А сталося це, як відомо, 1838 року. То був пам'ятний рік у житті Шевченка: навесні його викупили з кріпаччини і він, за свідченням І. Сошенка, стрибав і кричав «Воля. Воля!», хоч, як невдовзі виявилось, та воля була ефемерною, примарною. Шевченко заспівав, мов соловей, випущений з клітки, — у квітні він завершив свою чудесну поему «Катерина», у травні —

намалював ілюстрацію до «Наталки Полтавки», а в листопаді, довідавшись про смерть автора «Енеїди», написав поезію «На вічну пам'ять Котляревському», в якій висловив глибокі, достоту синівські почуття:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Духовний батько Великого Кобзаря — цим все сказано. А ще вельми характерно, що, за свідченням Шевченка, Котляревський

Всю славу козацьку
за словом єдиним
Переніс в убогу хату
сироти.

Нас, запоріжців, має тішити і викликати почуття гордості те, що козацтво було рушійною силою в творчості автора «Енеїди» (до речі, він зустрічався із задунайськими козаками і навіть мав шанс бути у них «за старшого» — отаманом чи кошовим). Троянці Котляревського — це злегка замасковані запорожці. Справді, які ж вони троянці, якщо сумують за Січчю, пісень співають «козацьких, гарних, запорозьких», а головне — хлищуть сивуху і заїдають оселедцем?.. Ці запорожці під псевдонімом троянців живуть, думають і діють усупереч приписам царської імперії, бо зневажають пута рабства, а разом із ними — отих, що ставлять «людей за скотів». І сам Котляревський — дитя стихійного, козацького потягу до волі, автономії, а в остаточному підсумку — до незалежності України. Його сміх в «Енеїді» (та й п'єсах) — це свідчення незнищенності, невмирущості, незглибимості народного духу України, буяння її соків, квітування душі. А

оскільки це було вперше в історії України, ми й називаємо письменника першим українським класиком. І будемо любити та шанувати його, «поки живуть люди»!

*Газета «Запорізька правда»,
(9 вересня 1994 р.)*

ВЕСЕЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ — БЕЗСМЕРТНА

(До ювілею «Енеїди» і її творця)

«Енеїда»... Від одного цього слова світліє на душі, жвавіше б'ється серце, крицевіє дух. Не поема, а біблія, енциклопедія українського народу — іскрометна, сміхосяйна, гостродотепна, сповнена патріотичного вогню, пронизана вільнодумством, насичена оптимізмом. Не дивно, що саме «Енеїда» стала матір'ю українського красного слова і що саме автора цієї поеми Великий Кобзар назвав своїм батьком:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

«Поки сонце з неба сяє»... Після цієї оцінки нашого Прометейя смішними і недолугими видаються базикання деяких кололітературних оракулів (навіть зараз, коли «Енеїда» блискуче витримала іспит часом) про «провінціальність», «наївність», «низькість» поеми. Вже не кажемо про термін «котляревщина» (у негативному розумінні), бо хіба ж може відповідати автор «Енеїди» за гріхи численної армії епігонів-нездар, які, за слухним спостереженням С. Єфремова, «не зрозумівши духу й напрямку «Енеїди», не маючи літератур-

ного хисту, а лишень сверблячку до писання, копіювали саму зверхню сторону поеми Котляревського і вкинулись у надзвичайну утрировку й безглузду карикатуристість».

Образно кажучи, І. Котляревський підготував лан (мені чомусь поет уявляється плугатарем-богатирем з чепігами в руках), на якому трудився геніальний сівач Т. Шевченко. І сто разів мав рацію академік О. Білецький, сказавши: «Без Котляревського не було б Шевченка, як без них обох не було б української літератури».

Але чому лише літератури? Хіба український менталітет і саму націю викували не ці велетні духу? Загальновідомо, в якій мертвотній пільмі розпалював і ніс свій смолоскоп великий Тарас. А хіба автор «Енеїди» творив у кращій атмосфері? Майже на його очах було підступно знищено Запорозьку Січ, Україна стала «югозападною» губернією, а слово «козак» стало лайкою.

І раптом — «Енеїда» — нетлінний пам'ятник «запороззству» (термін Т. Шевченка), бо тільки сліпий міг не бачити в Енеєві та його ватазі запорожців — «пройдисвітів» і «розбишак», а насправді — козарлюг-патріотів, які хоч і висміюють все і вся, проте ніколи не забувають, що

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять.

І. Котляревський виконав історичну місію — реабілітував козацтво, на весь світ засвідчив, що «розбійникуватість» запорожців лише зовнішня, що лицарство в їхній крові і вони зроду «лежачих не займають», а небесних і земних «владик», які намагаються «не звіря — людську кров пролити», глибоко зневажають і презирають. Бойове побратимство і дружба — ідеал за-

порожців, чи, коли хочете, троянців. А Бог їхній — воля. І вони завше готові

... до останньої каплі крові
Свою свободу боронить.

Поет-патріот глибоко переконаний:

Любов к Отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат...
Козак там чортові не брат.

Формально будучи дворянином, автор «Енеїди» був запорожцем по духу (не випадково задунайські козаки умовляли його йти до них кошовим), ненавидів панство, яке «ставило людей за скотів», і захоплено славив народних героїв, які «носа хоть кому утруть».

Коли І. Котляревський у поемі згадує про козацтво, бурлескний тон його поступається патетиці, героїці:

Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись,
Так просто військо шикovalo,
Не знавши: стій, не шевелись,
Так славнії полки козацькі
Лубенський, Гадяцький, Полтавський
В шапках, було, як мак, цвітуть,
Як грянуть, сотнями ударять,
Перед себе списи наставлять,
То мов мітлою все метуть.

Саме пієтет перед запорозьким «плем'ям» рухав пером автора «Енеїди». Муза його по-козацьки «весела, гарна, молода». Сміх його будівничий, «владний» (М. Рильський), здоровий. Мова його іскриста, квітуча, істино народна.

До речі, про мову. Як будь-яка справжня енциклопедія, «Енеїда» не старіє і лишається завше актуаль-

ною. Свого часу Верховна Рада України (з дозволу сказати, України) на своїй сесії прийняла блюзнірську ухвалу — вилучити із законопроекту про середню освіту в Україні (такі ж в Україні, а не, наприклад, в Ізраїлі) пункт про обов'язкове вивчення державної мови. Зрозуміло, що чадолюбиві батьки притьомом побігли до школи з заявами «ослобонить» од зайвої «нагрузки» їхніх дітей. А тим часом в «Енеїді» навіть «зла Юнона, суча дочка» на три голови вивищується над нашими нардепами, коли просить Зевса

...тільки щоб латинське плем'я
Удержало на вічне врем'я
Імення, мову, віру, вид.

А згадаймо, як поводитися троянці (читай: запорожці), прибувши на латинську землю: Еней звелів їм накупити «граматик, полуставців, октоїхів» і «всіх зачав сам мордувати». І що ж? Троянці

За тиждень так латину знали,
Що вже з Енеєм розмовляли...

Чули, «за тиждень»! А наші деякі нардепи все життя живуть серед українців, жеруть наше сало, часто мають прізвище на «ко», але ніяк не можуть опанувати українську мову. Чи не про скромні розумові здібності це свідчить?

Воістину, як сказав М. Коцюбинський на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, «забуте й закинute під сільську стріху (українське) слово, немов фенікс з попелу, воскресло знову і в устах батька нашої української літератури Івана Котляревського голосно зазвучало на весь світ».

За це авторові безсмертної «Енеїди» наша вічна шана і дяка!

«ЕНЕІДА»: ДАЛІ БУДЕ!

(Презентація нових поем
українських гумористів і сатириків)

Сміхосяйна поема пра-
батька української літерату-
ри І. Котляревського «Ене-
їда» не одного поета споку-
шала написати «продовжен-
ня». У літературознавстві
початку ХХ століття навіть
термін такий існував: «кот-
ляревщина». Здебільшого
він, на жаль, вживався у
негативному значенні, бо
послідовники Івана Петро-
вича нерідко мали вельми
скромне обдарування, тому

їхні творіння поруч із класичною «Енеїдою» виглядали
такими собі недомірками-ліліпутами. Певний слід у
літературі залишили хіба що поеми «Варшава» (автор
невідомий), «Горпинида чи захоплена Прозерпина»
П. Білецького-Носенка, «Вечорниці» П. Кореницького,
«Вовкулака» С. Олександрива, «Харько, запорозький
кошовий» Я. Мішковського (Кухаренка), а також
«Жабомишодраківка» К. Думитрашка.

У Котляревського-травеститора плідно навчалися
також П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'янен-
ко, Є. Гребінка та ін. І все ж, як писав свого часу М. Зе-
ров, «усі вони... за винятком одного хіба Гулака-Ар-
темівського, не піднялися на висоту Котляревського.
Не маючи ні його хисту, ні його широких все-таки обрі-
їв, громадських та літературних, не зрозумівши духу й
напряму «Енеїди», вони стали копіювати саму зверх-

ню сторону поеми Котляревського і вкинулися в надзвичайну часом утрировку та безглузду карикатурність». Ще суворіший присуд «котляревщині» виніс академік С. Єфремов: «Своїми спробами вони довели до того, що на все українське письменство встановився був погляд, як на грубе варнякання, пристановище «малоросійських жартів», так що справжні творці тоді ж таки мусили не жартома доводити, що українська мова здатна й до серйозної творчості та поважних творів». На нашу думку, не в усьому ці шановні літературознавці мають рацію, а проте уроки «котляревщини» мусять пам'ятати всі, хто береться наслідувати «Енеїду».

У радянські часи також були спроби «дописати» знамениту поему.

Чи не найвдаліше це, либонь, вийшло у С. Воскрекасенка (поема «Еней на Україні») та О. Жолдака («Еней у Києві»), але їхні твори, здається, так і не були завершені і відомі нам лише в фрагментах.

У 70-х роках опублікував свою версію «Енеїди» і автор цих рядків («Еней у пеклі»). Характерно, що поема, яка «оспівувала» сумнівні «принади» так званого «вільного світу», сьогодні непогано «лягає» на чудернацькі реалії нашої рідної держави. Дивно, але факт!

Кінець 2-го і початок 3-го тисячоліття ознаменувався в українській літературі цілим залпом поем, написаних «під «Енеїду»». Хай не всі вони сягають вершин своєї праматері, проте і в цих поемах є неабиякі достоїнства, зокрема — злободенність, гострота, дотепність. Відчувається, що відсутність у нашій країні цензури розв'язала багатьом сатирикам руки чи, грубо кажучи, язик (іноді вони про наше життя-буття пишуть з таким нищівним сарказмом, що його в інші часи не потерпіла б жодна «Головна редакція»).

Кілька слів про авторів пропонованих поем, так би мовити — «енеїдчиків» сьогодення (за алфавітом). Валерій Гончаренко — поет із Кіровограда, знаний, яскравий лірик (на жаль, він не дожив до цієї публікації). Це йому належать слова «Незалежність — не обнова, а відродження душі». Горезвісні «негаразди» змусили поета вдатися до сатири. Так народилася книжка В. Гончаренка «Парад химер», у тому числі — поема «Кіровоградська Енеїда».

Василь Дацюк — письменник-гуморист із селища Миропіль, що на Житомирщині. Із захопленням він вітав народження незалежної України, активно боровся за її утвердження (як поет і як депутат обласної ради). Як і більшість із нас, зазнав розчарувань. «Його немилосердна сатира, — пише в передмові до однієї з книг поета критик М. Сидоржевський, — крізь гіркі, їдкі сльози. Але це — сльози очищення».

Віктор Корж — відомий український поет, дніпропетровець. Він також із ліриків «у сатирика перевернувся» і утнув дошкульний памфлет-бурлеск, так би мовити, про Енея нового тисячоліття.

Борис Левицький — полтавець, тобто земляк автора «Енеїди». Йому й Бог велів розвивати традиції великого Пересмішника. Літературний стаж у Б. Левицького порівняно невеликий, але перо впевнене, слово зріле, сміх щедрий.

Інший Левицький — Микола Іванович — людина серйозна (працює в фізико-технологічному Інституті металів і сплавів НАН України в Києві), але кохається в гуморі, опублікував чимало сатиресок, а оце вчистив «Енеїду» (так і назвав поему), яка засвідчує непересічний талант поета.

Василь Савчук — досвідчений журналіст із Бережан (Тернопільщина), якого звабила література. Нині в його доробку — збірки лірики, віршів для дітей,

повість і навіть «Літопис Бережанської землі», але найвагоміший твір В. Савчука — сатирична поема з дещо вишуканою назвою «Триєсірний Геньо з Трої», в якій він крізь призму сміху розглядає батьківщину ГУЛАГ'у.

Нарешті, Володимир Чубенко — автор кільканадцяти гумористичних книг, лауреат премії імені П. Сагайдачного. Як багаторічний працівник Запорізького виробничого об'єднання «Мотор-Січ» не утримався, щоб не написати про Енея — «парубка «моторного» — так би мовити, в наших реаліях.

На жаль, за браком місця ми не можемо опублікувати поеми повністю, але й фрагменти, які ми подаємо, переконливо доводять, що «Енеїда» І. Котляревського живе і надихає все нових творців сміху, а це означає, що вона й «далі буде». У старі міхи вливається нове вино. І це, їй-богу, чудово!

Журнал «Весела Січ», (2005 р., № 1)

*Вистава «Енеїда» в Полтавському театрі імені М. Гоголя.
В ролі Енея — В. Попудренко.*

І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ЗАГОВОРІВ МОВОЮ ШЕКСПІРА

Що й казати, це неординарна подія, сенсація планетарного масштабу: побачила світ «Енеїда» у перекладі мовою Шекспіра! Зауважимо: вперше! Досі сміхосяйну поему прабатька нашої літератури І. Котляревського перекладали лише на російську (двічі) та німецьку мови. І ось — англійська. Знаменно, що цю нелегку творчу працю (переклад поеми) здійснив канадець українського походження

Богдан Мельник, який мешкає в Торонто. Як повідомляє наш колега веселосічовик з міста Бережани (Тернопільщина) Василь Савчук, пан Богдан — уродженець Зборівського району (звідки, до речі, і Є. Дудар). Подейкують, що Б. Мельник вже розміняв десятий (!) десяток, проте сповнений творчих планів і задумів. В його активі — англомовні «Лис Микита» і «Мойсей» Івана Франка, якого перекладач називає «божищем». У передмові до книги «Енеїда» (поема надрукована українською мовою і в перекладі англійською) пан Богдан розповів, як його охопило непереборне бажання взятися за переклад класичного твору.

Але... «Той, хто ніколи не займався перекладом поетичних творів з української на англійську, не знає, які труднощі на нього чигають. Адже мусить бути дотримана метрика вірша, де природний наголос слова

співпадає з метричним наголосом і, що дуже важливе, римування мусить бути перфектне, бо тільки тоді вірш читається з великою насолодою, має чудову мелодійність», — цілком резонно зауважує перекладач «Енеїди». А ще пан Богдан мріє: «Якщо заповнимо бібліотеки світу перекладами наших літературних творів, то лише тоді станемо членами культурного світу, а без того ніхто нас шанувати не буде, тим більше, що наш одвічний ворог про те дуже старається».

Як нам стало відомо, пан Б. Мельник давно листується з працівниками Музею книги в місті Бережани і переслав їм для розповсюдження у бібліотеках і вузах України понад 300 примірників цього унікального видання. Асоціація українських гумористів і сатириків «Весела Січ» висловлює нашому заокеанському побратиму щиру подяку за чудовий подарунок і приймає перекладача до своїх лав, присвоївши панові Богданові козацьке прізвисько «Драгоман», сиріч — товмач. Будьмо!

*Журнал «Весела Січ»,
(2006 р., № 2)*

ЕНЕЙ РОЗМОВЛЯЄ БІЛОРУСЬКОЮ

У попередніх випусках «Веселої Січі» ми запропонували читачам близько десяти поем, написаних сучасними українськими поетами, так би мовити, «під «Енеїду». Розповіли ми також про видання «Енеїди» І. Котляревського у перекладі англійською мовою (перекладач — канадець українського походження Богдан Мельник). А сьогодні ми приготували читачеві подарунок — білоруську поему «Енеїда навиворіт», до того ж друкуємо її в оригіналі (!), лише замінивши «у»

з титлом на «в», бо так воно читається по-білоруськи, та додавши низку приміток.

Свого часу поема «Енеїда навиворіт» лягла в основу нової білоруської літератури. Народилася вона значно пізніше за «Енеїду» І. Котляревського і не

має жодного сумніву, що її автор чи автори (вони невідомі) мали за взірець не стільки твір Вергілія чи, скажімо, російського перекладача М. Осипова, скільки українську класичну поему. В цьому переконається будьхто, якщо прочитає запропонований нами фрагмент (повністю білоруська «Енеїда» не збереглася). На жаль, про це білоруська літературна критика пише, делікатно кажучи, неохоче. Наприклад, у передмові до останнього видання поеми «Енеїда навиворіт» (видавництво «Юнацтва», м. Мінськ, 1983 р.) лише говориться, що на час з'яви цього твору аналогічні поеми вже були на інших мовах — російській, українській та на мовах народів Західної Європи.

Як і безсмертний твір І. Котляревського, білоруська «Енеїда навиворіт» має виразну демократичну спрямованість, засвідчує великі естетичні можливості мови сябрів. Не випадково нею так цікавився Великий Кобзар. За свідченням білоруського історика літератури Р. Земкевича, Т. Г. Шевченко високо цінував поему за «чисто білоруський елемент».

*Журнал «Весела Січ»,
(2007 р., № 3-4)*

ВІН СИМПАТИЗУВАВ ЗАПОРОЖЦЯМ

Петро РЕБРО

О. ПУШКІН
І
ЗАПОРІЖЖЯ

Там за порогами Днепра
Страцают буйную ватагу
Самодержавием Петра.

О. Пушкін («Полтава»)

Пушкін і Запоріжжя...

Чи закономірне таке формулювання теми дослідження? Чи співмірні ці поняття? Чи немає тут наївного прагнення провінції «примазатися» до великого?

Певен, що ні. Адже йдеться не лише про перебування поета на Запоріжжі

(як відомо, він проїхав область із кінця в кінець), але й про ті моменти в житті О. Пушкіна, коли він свідомо чи мимовільно потрапляв у силове поле Запоріжжя, чи — точніше — Запорожжя. Благотворний вплив на поета атмосфери України, пронизаної ідеями декабризму і духом козацького волелюбства, важко переоцінити. Не випадково найавторитетніші пушкінознавці вважають, що саме «на юге России», а вірніше — в Україні, де поет жив кілька років, він остаточно сформувався як художник і громадянин. «У нових умовах Пушкін відразу виявив інші якості свого генія, — свідчить відомий літературознавець Б. Бурсов. — Південне заслання Пушкіна, можна сказати, поставило крапку над «і» в його поетичному розвитку». І ще: «На засланні Пушкін став цілковито Пушкіним».¹

Звичайно, сьогодні ми сприймаємо не все, що

вийшло з-під пера О. Пушкіна. Адже поет іноді (на щастя, лише іноді) був лояльним до імперської політики Росії: виправдовував завойовницькі походи («Клеветникам России»), ідеалізував Петра, котрий, за висловом Т. Шевченка, «розпинав нашу Україну», а той славив царя Миколу, який Росію «...оживил войной, надеждами, трудами» («Друзьям»). Що й казати, такі мотиви неабияк дискредитували музу Пушкіна. Помстою їй за це була відома «зрада» А. Міцкевича, який не міг пробачити авторові «Оди вільності» ейфорії з приводу того, що «Польши участь решена». Вельми пам'ятливі кавказці досі не забули зневажливе поетове «бежали робкие грузины». Прикро і нам, українцям, читати «Полтаву», в якій історія України тлумачиться з суто царистських позицій. І все ж...

І все ж не судімо О. Пушкіна надто суворо. Принаймні не забуваймо, що автор «Євгенія Онегіна» зі щирою симпатією відносився до українського народу, зокрема — до запорожців. Більше того, він засуджував царицю за те, що вона «закрепостила вольную Малороссию». Поет називав її «Тартюфом у спідниці і в короні», а дифірамби російських письменників на її честь вважав підлістю.²

«ЦЕПЯМИ ОБЩИМИ ГРЕМИМ...»

Пушкіну йшов двадцять перший рік, коли цар Олександр, люто скрегочучи зубами, оголосив присуд, довідавшись про який люди ще довго відчуватимуть презирство до цього мракобіса: «Пушкіна треба зіслати до Сибіру: він наводнив Росію обурливими віршами; вся молодь напам'ять читає їх...».

Авторові тільки що закінченої поеми «Руслан и Людмила» загрожував Сибір, чи, що ще гірше, Соловецький монастир, що згноїв уже не одну вільнолюбиву душу. Тільки під тиском громадської думки «просвічений монарх» змушений був дещо пом'якшити покарання. Цілком пробачити Пушкіну його «бурливі вірші» він не міг і для початку погодився зіслати його на південь — головне, подалі, на примусову службу, під нагляд. Наївному імператорові здавалося, що понад півтори тисячі верст, що відділяють Петербург від Катеринослава (нині — Дніпропетровськ), надійно гарантують його від дошкульних сатиричних стріл поета.

Так, у травні 1920 року О. С. Пушкін опинився в Катеринославі на службі у попечителя колоністів Південного краю генерал-лейтенанта І. Інзова. Останній, до речі, відносився до поета вельми поблажливо, за що Пушкін називав генерала (позаочі) лагідно «Інзушкою».

Поет цікавився життям і побутом простого народу, відвідував базар, вслухався в українську мову, довго простоював біля сліпих лірників, розмовляв із циганами. Одного разу він був свідком втечі двох в'язнів. «У 1820 році, — писав він згодом у листі до П. В'яземського, — в час мого перебування в Катеринославі, двоє розбійників, скваних докупи, перепливали Дніпро і врятувалися».³

Саме ця «правдива пригода» і відображена у «Братях-разбойниках» О. С. Пушкіна:

Река шумела в стороне.
Мы к ней — и с берегов высоких
Бух! — поплыли в водах глубоких,
Цепями общими гремим...

Особливо вабив поета Дніпро-ріка, на «берегах отлогих» якої відбуваються основні події його поеми «Руслан

и Людмила». Того року Славутич був буйний, повноводий, і вода прогрівалася дуже повільно. Згодом у листі до брата Пушкін розповів, як «занудьгував, поїхав кататися по Дніпру, скупався і схопив пропасницю». ⁴

Народні методи лікування, які запропонував поетові його вірний слуга Микита, не допомагали. На щастя, до Катеринослава по дорозі на Кавказ заїхав генерал М. Расвський, з молодшим сином якого Пушкін заприятелював ще у Петербурзі.

Раєвський-молодший разом із лікарем генерала О. Рудиковським ледве знайшли опального поета. Як згадував лікар, у «поганенькій хаті» вони побачили на дивані молоду людину — неголену, бліду, худу. Перед нею, на грубо збитому столі, лежали якісь папери.

— Що ви тут робите?

— Пишу вірші.

«Знайшов, думаю, час і місце», — зауважує Рудиковський. Приїзду Раєвських Пушкін, якого мучила самотність, був невимовно радий. Коли ж хворий довідався, що Інзов дозволив йому разом із генералом М. Раєвським їхати на південь, щастю Пушкіна не було меж. Він дав слово Рудиковському мало не щоверсти ковтати гірку хіну, а коли дізнався, що лікар має схильність до писання, тут же «пригостив» його епіграмою:

Аптеку позабудь ты
для венков лавровых
И не мори больных,
но усыпляй здоровых.

28 травня рано-вранці екіпаж Раєвських у складі трьох карет рушив так званим старим Маріупольським трактом на Таганрог і далі — на Кавказькі води. Крім самого генерала, його сина, двох доньок Марії і Софії та, зрозуміло, поета, їхали ще англійка, няня і дівчина-компаньйонка.

Рудиковський у дорозі лікував Пушкіна, та ще більше зціляли його картини неозорого придніпровського степу, мальовничих вечорів, тихих українських ночей... Мовби вітаючись з гостем, вклонялись журавлі над криницями, гойдалися на вервечках-променях жайворонки, текло за обрій марево — химерне, рухливе, невловне...

Бачив поет й інше — роз'їдені потом полотняні сорочки на плечах селян, прогнилі дахи землянок, що світили ребрами кров, протухлі хрести на цвинтарях... Особливо боляче йому було бачити замурзаних, напівголих дітлахів край шляху... І тут, як всюди, «барство дикое, без чувства, без закона, присвоило себе насильственной лозой и труд, и собственность, и время земледельца».

НЕНАСИТЕЦЬ І ХОРТИЦЯ

Це так легко уявити: Пушкін, який вже трохи оправився після хвороби, сплигнув з підніжки карети, спритно збіг на вискоий пагорб і завмер на мить: Дніпро-о!

Ще кілька годин тому він почув якийсь грізний шум ліворуч од шляху. Кучер, наслухаючи дивовижне гуркотіння за обрієм, багатозначно підняв палець:

— Ненаситець!

Поет несамохіть звернув увагу на назву порогу — «Ненаситець». Певне, чимало людських жертв поглинув, якщо так його охрестили.

Рудиковський почав розповідати про інші пороги — «Лоханку», «Будило», «Лишній», а Пушкін не переставав дивуватися, як вдало назвав їх народ.

І ось очам поета відкрилася велична панорама Дніпрового лона. Ліворуч ріка гриміла, вирувала, шале-

но плювалася піною, продираючись крізь кам'яні ікла порогів, праворуч — перед високим, зморшкуватим лобом острова — роздвоювалася і геть зникала у сизому серпанку.

Ось яким побачив цей край генерал Раєвський, з яким їхав Пушкін: «Тут Дніпро тільки-що перейшов свої пороги, посередині його — кам'яні острови з лісом, доволі підвищені, береги теж місцями лісисті, одне слово, види надзвичайно мальовничі, я мало бачив у моїй подорожі такі, котрі могли б зрівнятися з ними».⁵

Низьке сонце сліпило очі поетові, а вітер, що налітав знизу від Дніпра, дихав вологим теплом, розвівав темно-сині кучері, тріпотів полами пледу...

Проїхали Канцерополь (нині — залізнична станція Канцерівка), німецьку колонію Нейєнбург, відтак, збивши пилюгу, промчали вулицями Кічкаса і зупинилися біля переправи. Екіпажу генерала Раєвського була надана можливість в'їхати на пором поза чергою.

За переказами, Пушкін вийшов з коляски і слухав пісні сліпого кобзаря. В око впали довгі, аж на груди, сиві вуса, тонкі, мов соняшничини, руки, порепані, босі ноги... Сподівався почути що-небудь про запорозьку вольницю,

*О. С. Пушкін
біля запорізької
переправи.
Малюнок
Ю. Сагайдака*

але сліпого співця більше турбувало насущне — як знущався над людьми пан Саливон та як терпець їх урвався...

— Якийсь панок слухає, — доторкнувся до плеча кобзаря хтось із селян.

Той замовк, поклавши руку на струни.

Пушкін хотів сказати, що його не слід боятися, бо він сам «рано скорбь узнал, постигнут был гоненьем», але пором глухо стукнув об поміст причалу, і Раєвський-молодший гукнув поета в коляску.

Піднявшись нагору, в'їхали в село Нешкребівку (нині — нова частина Запоріжжя). На високому пагорбі (очевидно, в районі нинішньої Фестивальної площі) екіпаж Раєвського зупинився. Генерал запропонував поетові підзорну трубу, щоб він помилувався краєвидами.

Рудиковський, ніби таємницю, пошепки повідомив, показуючи вниз, за Дніпро:

— Козача Хортиця.

Сьогодні важко уявити, про що говорили поетові ці слова. Адже гоголівського «Тараса Бульби» ще не було, не знав світ і Шевченкового «Кобзаря». Може, пригадався Пушкіну його ранній, майже дитячий вірш «Козак», написаний під враженням популярної української пісні «Їхав козак за Дунай»?

Ночь становится темнее,
Скрылася луна.
Выдь, коханочка, скорее,
Напой коня.

Може, згадав він захоплені розповіді самого Рудиковського, який хоч і був за походженням хорват, але дуже цікавився історією запорізького краю і згодом опублікував не один вірш на цю тему («Козаки в щасті», «Помни» та ін.)?

А можливо, Пушкіну хотілось бодай на хвилюк уявити майбутнє цього краю?..

Попереду був Олександрівськ. Звичайнісіньке село, яке виникло на базі колишньої Олександрівської фортеці, нітрохи не стало кращим від того, що його вже понад двадцять років величали містом, — як і досі, мертвої тиші порушували тільки гавкання собак та гармидер п'яних.

Мине ще сорок літ, а про Олександрівськ навіть в офіційних характеристиках будуть говорити, як про одне з «найнезначніших міст губернії, котре навряд чи відрізняється від казенних сіл».

ЧИ ЗУПИНЯВСЯ ПОЕТ В ОЛЕКСАНДРІВСЬКУ?

Це питання не дає спокою запорізьким краєзнавцям, шанувальникам поета вже не одне десятиріччя. Вони висловлюють гіпотези, фантазують, сперечаються. І їх можна зрозуміти: відстань між Катеринославом і Маріуполем чималенька, без зупинок її не подолаєш і «мерседесом». А Раєвський же їхав кіньми! Та й у «команді» генерала не всі були такі, як він, — звичні відпочивати і навіть спати в дорозі. То, може, все-таки мандрівники заночували у фортеці?

«Винні» в усьому, звичайно, Раєвський і Пушкін: не залишили жодної письмової згадки про візит до Олександрівська. Але ж таких «Олександрівських» на їхньому шляху були десятки. Та й чим міг запам'ятатися їм цей повітовий «центр»? Хіба що в'язницею?

На жаль, «Летопись жизни и творчества А. С. Пушкина» нам у цьому питанні — не порадник: тут тільки згадується переправа через Дніпро «близ Александровска».

Не залишає нам жодних надій і відомий дослідник теми «Пушкін і Україна» Дмитро Косарик. «Перепра-

вившись (через Дніпро — П. Р.), минули Олександрівськ (тепер м. Запоріжжя)»,⁶ — пише він.

Тим часом пушкінознавець І. І. Бабков, який підготував карту подорожей поета для книги «Тут жив Пушкін» (Ленвидав, 1963 г.), проклав маршрут поїзда Раєвського саме через Олександрівськ.

Такої ж думки про це запорізький літератор і художник Юрій Сагайдак, який ще в 1949 році опублікував у газеті «Червоне Запоріжжя» нарис «Тут проїжджав поет».

Звичайно, малоймовірно, щоб про «солом'яний» форт Олександрівськ О. Пушкіну розповідав Раєвський-молодший: останній, як і поет, був на Запоріжжі вперше. А ось версія Ю. Сагайдака щодо відвідання генералом Раєвським (і, ясна річ, Пушкіним) форту: «Доки коляски спустились у яр і вибрались на гору, синя імла південної ночі впала на шлях. У форт коляски в'їхали при сяйві ліхтарів солдат, що відкривали шлагбаум. Лише собачий лемент та два-три тьмяних вогники вдалині свідчили, що тут живуть люди.

Хутко проминула коротка травнева ніч. Пушкін і не лягав спати. Відправивши старого слугу Микиту до ліжка, Пушкін присів до солдатів, що були вільні від варті, слухав їхні розмови.

Ранком карети виїхали з форту Олександрівськ, і зразу ж за фортом відкрилася картина безмежного первісного степу. Дніпро повернув праворуч і потонув у хащах несходимих плавнів...»⁷

Краєзнавець Б. Михайлов у книжці «У Лукомор'я», присвяченій цій же темі, пише, що генерал Раєвський та його супутники, проїжджаючи берегом Дніпра, бачили лише «разрушенные валы Александровской крепости...». «Александровск не привлек внимания путешественников», — пише він далі. Щоправда, це не заважає

автору дещо згодом заявити, що «от запорожского края у Пушкина остались огромные впечатления».⁸

Вже в 90-х роках своє бачення маршруту поета оприлюднив запорізький літератор і краєзнавець М. Шевельов. «Замінивши коней на поштової станції, — писав він, — мандрівники проїхали вулицею Катеринославською до мосту на малій Московці, вздовж лівого берега Дніпра, де ще піввіку тому «на землях війська Запорозького Низового чимало козаків зимівники власні мали»... Проминувши Московський міст, екіпажі Раєвського повернули ліворуч і в'їхали на головну вулицю колонії Шенвізе, звідки починався під'їом на Маріупольський тракт».⁹

Своєрідною відповіддю М. Шевельову була стаття іншого літератора й історика В. Шевченка «Ехал ли Пушкин через Александровск?» Відштовхнувшись від слів генерала Раєвського «За рекой мы углубились в степи...», В. Шевченко доводить, що Олександрівськ залишився осторонь маршруту екіпажу. «На старих картах, которые мне удалось изучить, — пише В. Шевченко, — хорошо видно, что от Кичкаса одна дорога уходит по берегу Днепра к Александровску, — другая — поворачивает прямо от Кичкаса в степь. По ней, видимо, и проехали путешественники».

Звичайно, ця версія має право на існування, хоча тоді мимоволі виникає питання: а де ж екіпаж міняв коней? Адже тільки карету генерала тягнуло кільканадцять «пегасів» (щоправда, без крил).

Либонь, «найдотепніше» цю проблему розв'язали автори довідника «Александровск — Запорожье», що побачив світ недавно. В одному місці вони пишуть, що О. Пушкін проїхав мимо Олександрівська, в іншому — що «к вечеру путешественники въехали в Александровск».¹⁰

Залишається сказати, що автор цих рядків неодноразово висловлював припущення, що автор «Руслана і Людмили» не минув Олександрівська (принаймні зупинявся на поштової станції). Але це радше інтуїція. Аргументів бракує.

Зрештою, чи це так важливо — був чи не був поет в Олександрівську? Для нас найголовніше те, що ми знаємо напевно: Пушкін на Запоріжжі був, він слухав Дніпро, бачив цей степ, милувався цими зорями... Від усвідомлення цього, слово честі, стає поетичніше на душі.

У МОРІ КОВИЛИ

Комишуваха, Новопавлівка, Оріхів, Мала Токмачка, Новокарлівка, Кінські Роздори, Більманка, Захар'ївська, Маріуполь — таким був подальший шлях маршруту екіпажу генерала Раєвського. На жаль, у Пушкіна не знаходимо детального опису цієї подорожі, зате Раєвський-старший залишив нам таке цікаве свідчення: «За рікою (Дніпром — П. Р.) ми заглибились у степи, рівні, самотні, без будь-якої зміни предмету, на якому б міг погляд мандрівника зупинитися; землі здатні родити, але безводні і через те малозаселені. Вони відрізняються від тих, що ми... бачили, багатством трави, що ковилою називається, яку і худоба, що пасеться, в їжу не вживає, мовби шанує єдино їх прикрасу. Необхідно визнати, що при сході чи заході сонця, коли дивишся на траву проти останнього, то уявляється тобі чистого срібла хвилясте море».¹¹

Звичайно, це враження генерала М. Раєвського, але вони навряд чи дуже відрізняються від вражень поета, який, як відомо, більшу частину шляху їхав разом із ним у кареті. Не випадково відомий пушкінознавець,

упорядник двотомника «Жизнь Пушкина, рассказанная им самим и его современниками» В. Кунін, перш ніж публікувати листи М. Раєвського, нагадує: «...читаючи листи, пам'ятайте, що поруч із генералом був поет». ¹²

Доньки Раєвського час від часу виплигували з карети, щоб назбирати польових квітів — ромашок, дзвіночків, маків. Рудиковський приніс Пушкіну в коляску цілий оберемок полину й чебрецю. Голова поета паморочилась — чи від запашного духу, чи від температури. А втім, лихоманка відступала. В тому ж листі до брата, про який вже згадувалося, Олександр Сергійович згодом писав: «...Я ліг у коляску хворим; через тиждень одужав».

Пам'ятною для поета була перша зустріч із Азовським морем.

Раєвський-старший відзначив у листі: «Біля Мариуполя відкрилось очам нашим Азовське море». Доньки генерала, пустуючи, бігали берегом, гралися з хвилями. Одна з них — М. Раєвська (потім — Волконська) — розповідає в спогадах: «Побачивши море, ми наказали зупинитися, і вся наша ватага, вийшовши з карети, кинулася до моря милуватися ним. Воно було вкрите хвилями і, не підозрюючи, що поет ішов за нами, я почала, забави заради, бігати за хвилею і знову тікати від неї, коли вона мене наздогоняла; нарешті в мене намокли ноги; я це, звичайно, втаїла і повернулася в карету. Пушкін знайшов цю картину такою красивою, що оспівав її в чудових віршах...». ¹³

Йдеться про ХХХІІІ строфу першої глави безсмертною роману О. Пушкіна «Евгений Онегин», над яким він почав працювати через кілька років:

Как я завидовал волнам,
Бегущим бурной чередою
С любовью лечь к ее ногам!

Как я желал тогда с волнами
Коснуться милых ног устами!

Коли прибули до Таганрога (30 травня), Пушкін був майже цілком здоровим — життєрадісним, поривчастим, мрійливим. А на Дону чи не перше, що він почув, була українська мова і пісня:

Ой, полети, галко, ой, полети, чорна,
Та на Дон рибу їсти...

Співали чумаки, які везли сіль із Чограю на далеку Україну.

«ВІД САГАЙДАЧНОГО ДО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»

У часи О. Пушкіна не принижував Україну «Малоросією» хіба що один К. Рилєєв. Не випадково останнього так активно підтримував і захочував автор «Евгения Онегина». Споріднену душу в ньому вбачав і автор «Войнаровского». В січні 1825 року він писав Пушкіну: «Я пишу до тебе ти, тому що холодне ви не лягає під перо; сподіваюсь, що маю на це право і за душею, і за думками». «Дякую тобі за ти і за листа, — відповідав Пушкін. — Чекаю на «Полярную звезду» з нетерпінням, знаєш для чого? Для «Войнаровского». Ця поема необхідна була для нашої словесності...».¹⁴

Щасливий похвалою Чародія (так Рилєєв величав Пушкіна), він повідомляє поетові: «Дуже радий, що «Войнаровский» сподобався тобі. В цьому ж роді я почав «Наливайку» й складаю план для «Хмельницького». Останнього хочу зробити в 6 піснях. Інакше не все висловиш...» (лист від 12 лютого 1825 року).

Ймовірно, що саме від впливом К. Рилєєва О. Пуш-

кін у «Полтаве», як правило, дотримується терміну «Україна»:

Зато завидных женихов
Ей шлет Украина и Россия...
Украина глухо волновалась...
Спокойно ведал он Украину...
Стыдись, отверг венец Украины...
Узнала вся Украина...
Тиха украинская ночь...
Загремит по всей Украине...
Вождю Украины не мешает...
И перенес войну в Украину...
В Украину едет в царский стан...

А ще ж є «український мудрець» в присвяті «Письмо к Родзянке», «українские черешни» в поетичних рядках, адресованих Полторацькій, «молодица ... чернобровая» в пушкінському «Гусаре» та ін.

Особливу вагу та цінність для нас мають гнівні слова поета про імператрицю Катерину, яка лише «уничтожила звание (правильнее название) рабства, а раздарила около миллиона государственных крестьян (т. е. свободных хлебопашцев) и закрепостила вольную Малороссию...». Цілком можливо, що саме для того, щоб розвінчати підлабузників імператриці, О. Пушкін «збирається писати історію Малоросії» (про це повідомляє в листі від 28 травня 1820 року М. Погодін). На жаль, свій задум Пушкін не реалізував. У плані цієї роботи, що зберігся, є такі розділи: «Від Гедіміна до Сагайдачного. Від Сагайдачного до Хмельницького» і т. д.

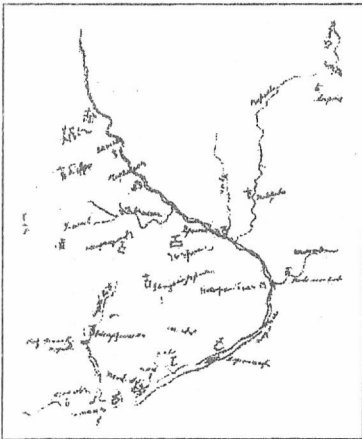
Великий інтерес для нас являє карта України, намальована рукою поета в одному з його загальних робочих зшитків. На неї нанесено і Дніпро, і Псел, і Ворсклу, і Самару, і чимало українських міст. Не мож-

на без хвилювання дивитися на написи в нижній частині Дніпра — тут рукою Пушкіна виведено «пороги», «Хортиця», «ст. съчъ» (стара Січ), «2 съчъ», а також «послед. съчъ» (остання Січ). До речі, твердження деяких краєзнавців (того ж Б. Михайлова), що на карті позначено «Олександрівськ», помилкове.

Про симпатії Пушкіна до запоріжців, серед яких, на думку приятеля Пушкіна Вульфа, були «утікачі після 14 грудня» (тобто декабристи), свідчить його запис у блокноті, зроблений у Миколаєві: «Якось Потьомкін, незадоволений запорожцями, сказав одному з них: «Чи знаєте ви, хохлачі, що в мене в Миколаєві будується така дзвіниця, що як почнуть на ній дзвонити, то аж на Січі буде чути?». «То не диво, — відповів запорожцьє, — у нас на Запорожчині є такі кобзарі, що як заграють, то аж у Петербурзі затанцюють».¹⁵

Цікаво, що у примітках до поеми «Полтава» О. Пушкін писав: «Дорошенко — один з героїв давньої Малоросії, непримиренний ворог російського панування».

А через кілька років тому він одружився з Наталією Гончаровою і таким чином... поріднився з династією Дорошенка: дружина поета була прапраправнучкою знаменитого українського гетьмана. А може, великий поет був байдужим до унікального родоvodu своєї чарівної «музи»? Далєбі, ні. Принаймні, в листі від 26 серпня 1833 року, інформуючи дру-

Карта України, намальована рукою О. С. Пушкіна

жину про свої гостини у тещі, Олександр Сергійович писав: «Она живет очень уединенно и тихо в своем разоренном дворце и разводит огороды над прахом твоего прадедушки Дорошенко, к которому ходил я на поклонение. Семен Федорович, с которым мы большие приятели, водил меня на его гробницу и показывал мне прочие достопамятности Яропольца». ¹⁶ Як нині стало відомо, родичами були й Н. М. Гончарова та М. В. Гоголь (предок автора невмирущого «Тараса Бульби» по лінії матері Ю. Лизогуб був одружений на дочці гетьмана Дорошенка), але про це вони, либонь, і не підозрювали.

Україна, Запорозжя, козацтво жили в багатьох книгах, зібраних у бібліотеці О. Пушкіна. Це, зокрема, «Історія русів» (уривки з неї, наприклад, про страту Острияниці, поет передрукував у «Современнике»), «Історія Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського, «Опис України» Боплана, «Хронологічні огляди...» Скальковського, «Запорозька старовина» І. Срезневського та ін. Очевидно, знаючи про Пушкінову небайдужість до історії України, його сучасник письменник О. Сомов (Байський) подарував поетові свою книжку з жартівливим написом «Ясновельможному пану гетьманичу найяснішого Аполлона О. С. Пушкіну...»

Особливо ж любив поет українські пісні та думи. У нього завжди під рукою були і «Простонародные песни малороссийские» й «Малороссийские и червонорусские народные песни и думы», і збірники українських пісень та дум М. Цертелева, М. Максимовича. Останній залишив спогад про те, як застав поета за читанням свого пісенника.

— А я оце оббираю ваші пісні, — як свідчить фольклорист, пожартував Пушкін. І тут же продекламував:

А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться...

Серед пісень і дум, якими зачитувався поет, було багато «родом» зі славного Запорозжя — про Наливайка, Хмельницького, Мазепу, Морозенка, Марусю Богуславку, Нечая, Перебийноса, Сагайдачного, Байду, Гордієнка, а також такі перлини українського фольклору, як «Засвіт встали козаченьки», «Гомін, гомін по діброві», «Ой сів пугач на могилі», «У лузі калина», «Стоїть явір над водою», «Ой поважай стару матір». «Галка», «Вітер гуде, трава шумить», «Ой у полі сніжок порошок», «Чорна рілля зорана». З останньої пісні Пушкін переписав рядки, які, очевидно, йому особливо припали до душі, вразили яскравою образністю, метафоричністю:

Чорна рілля зорана, гей-гей.
Чорна рілля зорана
І кулями засіяна,
Білим тілом зволочена, гей-гей,
І кровію сполощена.¹⁷

У ПАМ'ЯТІ ЗАПОРІЖЦІВ

Навряд чи можна дорікати запоріжцям за те, що вони недостатньо подбали про увічнення імені геніального співця російського народу. У Запоріжжі є й площа імені Пушкіна, і Будинок культури, і парк, і бібліотека, і школа... Запорізька міськрада кілька разів приймала спеціальні постанови з цього питання. Вперше це було 8 лютого 1937 року (з нагоди 100-річчя від дня загибелі О. Пушкіна). Міськрада ухвалила: «1. Привласнити (так у тексті — П. Р) ім'я О. Пушкіна 48-й середній

школі. 2. Найменувати шлях від улици Ентузіастів (нині — проспект Металургів — П. Р.) до старого міста, яким О. С. Пушкін проїздив на Кавказ, «Проїзд імені Пушкіна». Цією ж постановою міськкомунгоспу було запропоновано встановити на цьому шляху меморіальні дошки. Не відомо, чи було виконано останній пункт постанови (невдовзі спалахнула страшна війна, коли було не до меморіальних дошок), а ось «Проїзд Пушкіна» літні запоріжці, певен, досі пам'ятають, адже була і трамвайна зупинка з аналогічною назвою. На жаль, якийсь «мудрець» з часом ліквідував ту назву, очевидно, з огляду на те, що в Запоріжжі з'явилася площа імені О. І. Пушкіна. Але ж це — різні речі! Площа Пушкіна може бути і в Парижі, і в Тель-Авіві, а «Проїзд Пушкіна» нагадував, що тут побував поет, хай навіть проїздом. До речі, личило б назвати і головних ініціаторів тієї постанови міськради — це заступник голови М. Грушевенко і секретар С. Шапошников.

У 1949 р. в Союзі і в усьому цивілізованому світі широко відзначалося 150-річчя з дня народження О. Пушкіна. Обласна газета «Червоне Запоріжжя» оприлюднила постанову Запорізької міськради, згідно з якою ім'я поета присвоювалося селищу Чарівний хутір, СШ № 11, клубу заводу «Дніпроспецсталь» та ін. Головному архітектору пропонувалося встановити меморіальну дошку на вул. К. Лібкнехта, де проїздив поет, і знову у міста «не дійшли руки». До речі, підписали цю, «пушкінську» постанову міськради голова виконкому В. Скрябін та секретар міської Ради С. Нужний (між іншим, батько моєї дружини).

Того ж року газета «Червоне Запоріжжя» опублікувала на цілу сторінку «Літературний вінок О. С. Пушкіну».¹⁸ Прикрашали її малюнки художника Дніпробуду Ю. Сагайдака «О. Пушкін біля запорізької переправи», «О. Пушкін на поромі» та ін. Поетичний

вінок склали вірші М. Натнібіді «Пам'ятник», В. Лісняка «Добридень, друже!», М. Ласкова «Встреча», автора цих рядків «Співець народної весни» та ін.

На цій же сторінці «Червоного Запоріжжя» були опубліковані фронтові спогади запоріжбудівця М. Шатілова «В Пушкінських горах», які неможливо читати без хвилювання. Наш земляк, якому випало визволяти від фашистів Пушкінські місця, згадував, зокрема: «Ми дивилися на зруйнований ворогом заповідник, на висаджений у повітря Святогорський монастир... на глибоку воронку, вириту німецькою бомбою, яка впала поблизу могили поета, — і жадоба нещадної помсти палила наші серця, кликала нас швидше вперед, у бій». Як розповів бійцям місцевий житель, учитель І. Розанов, гітлерівці зруйнували не лише музей Пушкіна — вони знищили улюблену поетову липу, а «будиночок няні Арини Родіонівни, сором сказати, перетворили у публічний дім».

Невдовзі доля звела мене ще з одним запоріжцем, який пролив кров, визволяючи від німецьких вандалів Пушкінський край. Це — відомий працівник культурно-освітньої ниви (багато років він був директором обласної наукової бібліотеки імені О. М. Горького) Бальцер. Свого часу спогади Анатолія Івановича у моєму літературному записі друкувалися у ювілейному виданні (до 40-річчя Перемоги) «Ми йшли до тебе, Перемого!» під вельми красномовною назвою «За Пушкіна!». ¹⁹ Ось невеликий фрагмент із тих спогадів: «У боях за Пушкінський край я вже був офіцером. Можна уявити моє хвилювання: ще недавно зі шкільної парти, де мало не кожного дня лунало ім'я Пушкіна — і ось визволяю рідні місця великого поета.

Прибули вночі на передній край і зайняли вогневу позицію на річці Великій, в яку впадає пушкінська Сороть. Окопували гармати, підносили снаряди, і все

це — по коліна в сніговій каші, студеній воді, грязюці. Але настрої у бійців піднесені: здавалося, ніби сам великий поет стежив за нашими діями, був свідком бою.

Першого ж дня я побачив, як заряджаючі Микола Терехов із Курщини та Іван Дятков із Курганщини крейдою писали на снарядах «За Пушкіна!»

— Можна, товаришу молодший лейтенант? — запитали мене.

— Можна і треба! — кажу.

Командування суворо наказало — обхідними атаками, під загрозою оточення примусити гітлерівців залишити Михайлівське й інші навколишні населені пункти, але стріляти вибірково, щоб не пошкодити заповітні реліквії. Фашисти, звичайно, зубами трималися за оборонні рубежі. Особливо шалений опір ворог чинив у районі Тригорського — Воронича, куди нам категорично заборонили посилати снаряди.²⁰

На пушкінській землі нашого земляка фашисти, як він висловився, «підкували» — поранили, але він змаїстрував з берези щось на зразок милиць і продовжував командувати взводом. Тільки через 25 років після війни побував знову у тих краях Анатолій Іванович. Він познайомився і навіть подружив зі знаменитим господарем заповідника Семеном Степановичем Гейченком.

— Коли читаю його книгу «У Лукомор'я» (до речі, з теплим дарчим написом), я мовби чую: «За Батьківщину!», «За Пушкіна!», — розповідав мені А. Бальцер.

Він знав напам'ять багато віршів О. Пушкіна, часто їх декламував, охоче взяв участь у підготовленій нами телевізійній передачі про поета. Тоді ж у передачі взяла участь директор Запорізького краєзнавчого музею А. Мільська. Вона розповіла про вельми цінні експонати музею, пов'язані з іменем великого поета (і продемонструвала їх). Це знамените лейпцігське видання 1859

року, в якому під однією обкладинкою надруковано твори світочів двох народів — «Новые стихотворения Пушкина и Шевченко». Друге видання теж унікальне — це вибрані твори О. Пушкіна, на обкладинці яких напис «В память столетнего юбилея А. С. Пушкина — 1799—1899 — от Мелитопольского уездного земства». Як свідчить напис на звороті обкладинки, книгу було вручено Мелітопольською земською управою Капітону Бабурі, який закінчив Цар-Кутське початкове училище. Неабияким раритетом є і третя книга, з якою познайомила запоріжців Алла Дмитрівна. Це — збірка автографів О. Пушкіна, видана в Петербурзі в 1911 році. Тут вміщені «Воспоминания в Царском селе», «Кавказский пленник», «Узник» та інші хрестоматійні твори поета. Видання ще тим цікаве, що при відтворенні автографів Пушкіна збережені всі особливості оригіналів — формат, колір паперу, чорнила та ін.

— Ці книжки ми вважаємо золотим фондом музею і завжди беремо їх до рук із майже священним трепетом, — сказала насамкінець А. Мільська.

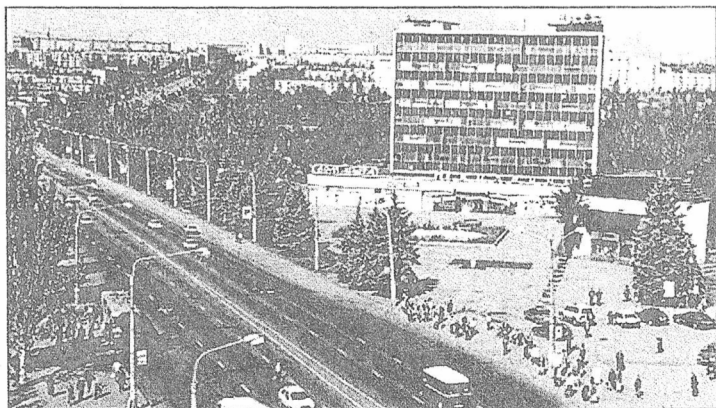
У 1983 році «Литературная газета» опублікувала розгорнуту інформацію про 19-й за рахунком «Поетичний травень» на Запоріжжі. Символічно, що на цій же сторінці було надруковано розповідь директора Пушкінського заповідника, Героя Соцпраці С. Гейченка «Добро пожаловать в Михайловское». Починалася вона словами: «Пушкинская земля — в ожидании Пушкинского праздника поэзии. Семнадцатого по счету».²¹ Так відбувся своєрідний переклик двох найстаріших у Союзі літературних свят.

Серед добрих традицій «Поетичного травня» не можу не згадати таку: в перший же день літературного свята письменники зустрічаються з вихованцями шкіл, що носять імена світочів поезії — Т. Шевченка (СШ № 1), Лесі Українки (СШ № 2) і О. Пушкіна (СШ № 76).

Особливо дорожать «поетичним» іменем учителі й учні 76-ї школи: тут зібрані цікаві реліквії, зокрема — фотокопії журналу «Современник» за 1837 рік, оригінальні картини професійних художників і малюнки юних шанувальників поета. У школі працює літературний гурток «Ліра», гурток «Пушкінець», учні регулярно пишуть твори на тему «Мій Пушкін». Більшість таких творів пронизує думка: «Читаючи Пушкіна, ми стаємо кращими, людянішими, добрими». Принаймні так написала в своєму творі юна запоріжанка Вікторія Новицька. Безумовно, вона має рацію.

* * *

«Він з тих поетів, — свого часу писав про О. Пушкіна видатний наш співвітчизник О. Гончар, — які — для всіх, які дорогі кожному народові». Тим паче, він дорогий нам, українцям. Україна, яка тільки нещодавно здобула незалежність, не може не вшановувати поета, який головну свою заслугу вбачав у тому, що в «жестокий век восславил... свободу».

Площа імені Пушкіна в Запоріжжі.

ЧИ СЛУХАВ ПУШКІН КОБЗАРЯ?

(Кілька зауважень до цікавої книги)

Нещодавно побачила світ книжка «молодых запорожских журналисток Лии Воловой и Анны Чуприны» (так рекомендує авторів анотація) під назвою «Александровск — Запорожье» (відповідальний редактор К. Сушко). Книжка має цікаву композицію, пристойно видана, в неї солідний наклад (5 тисяч примірників). Головне ж — вона вигідно виділяється серед серії так званих «путівників», у яких різні автори, але спільні вади: нудна інформація, фальшивий пафос і, як правило, безбарвна мова. Автори «Запорожья — Александровска» відійшли від традиційної форми подачі матеріалу в подібних виданнях. Вони розбили біографію міста на невеликі розділи, яким передують лаконічні «фрагменти хроніки». З тієї хроніки автори книжки беруть деякі події чи епізоди і мовби наводять на них збільшувальне скло.

Звичайно, можна сперечатися, чому саме ті, а не інші епізоди з багатовікової історії краю їх зацікавили, чому саме ті, а не інші імена вони занесли до літопису Запоріжжя. Для прикладу, проїзду О. Пушкіна через наш край вони присвятили цілий розділ (про нього йтиметься нижче), а про перебування тут Т. Шевченка чомусь сказано одним абзацом. Ось він: «Целенаправленно был в Александровске только Т. Г. Шевченко (в 1843 году), но и его интересовал не столько город, сколько легендарная Хортица, Великий Луг да поселения лоцманов и потомков запорожских казаков». Вірніше було б сказати, що Олександрівськ взагалі не цікавив Кобзаря, але ж О. Пушкін і поготів був байдужий до нього (ймовірно, що він і не знав про його існування). Обійдені увагою авторів і деякі інші важливі

події, зокрема, з культурно-мистецького життя краю. Так, не знайшлося місця навіть у хроніці для згадки про Шевченківське свято на Запоріжжі (9-11 березня 1987 року), коли в нашому місті гостювала велика делегація видатних письменників України і світу. Не пощастило мені знайти в книжці повідомлення про перебування в Олександрівську «революції горлана-главаря» В. Маяковського, хоча, наприклад, про нинішнього «горлана» П. Бауліна згадка є і навіть цитуються його «класичні» рядки. Добре, що автори детально розповіли про так звану «Битву за мости», хоча вірніше було б цей розділ назвати «Битвою проти мостів». Кажу, добре, бо досвід захисту Хортиці від поталування технократами нам ще може знадобитися в майбутньому. Але чому, в такому разі, навіть не згадано про масовий рух за формування фінансового фонду на будівництво пам'ятника Т. Шевченкові в Запоріжжі? Адже це був патріотичний рух, аналогів якому немає в усій історії Запоріжжя. І не вина, звичайно, наших земляків у тому, що їхні «кровні» зжерла гіперінфляція.

Надто багато пафосу, на мій погляд, у нарисі, присвяченому спорудженню дамби через «Червону річку» (прямо-таки ще один Дніпрельстан!). Навряд чи варто було так широкомовно описувати «пологи» обласної молодіжки (тим паче, що, наприклад, про альманах «Хортицю», яку О. Гончар відніс до відрадних явищ у духовному житті України і якій Українська літературна енциклопедія присвячує окрему статтю, у книжці — жодної згадки). До речі, й «Поетичний травень», який проводиться в Запоріжжі з 1965 року (найстаріше літературне свято в СНА, навіть Пушкінське на кілька років молодше), автори чомусь начисто ігнорували.

Читаючи книжку Лії Волової і Ганни Чуприни, відчуваєш, що вони знають і люблять рідне місто та його людей. До того ж ця любов не сліпа: у книжці йдеться й

про біди Запоріжжя (зокрема, про екологічні проблеми). Не «сліпа» й моя повага до здібних літописців Запоріжжя, тому я дозволю собі ще кілька зауважень, бо то вельми зле, коли Л. Воловій і Г. Чуприні зраджую почуття відповідальності і вони задовольняються легкочисом, допускають неточності, а то й просто «фантазують».

Особливо показовий у цьому відношенні вже згаданий розділ «Здесь Пушкин слушал Кобзаря». Оце «Кобзар» (з прописної літери) здатне збити з пантелику будь-кого. Адже всі письменні люди знають, що Кобзарем (з великої Літери) у нас називають лише Т. Шевченка (як Каменярем І. Франка чи Буревісником О. Горького). То що, Пушкін слухав Шевченка? Ні, звичайно. І в тексті є пояснення цього заголовку: «Живет предание, что здесь Пушкин слушал вольнолюбивые песни слепого кобзаря». Але ж слово (особливо друковане) — не горобець!

Тепер про сам нарис. У «Фрагментах хроніки» до нього читаємо: «1820 г. 4 июня по пути на Кавказ мимо Александровска проехал А. С. Пушкин с лекарем Е. П. Рудыковским». Тут є над чим поламати голову. Насамперед автори «темнять» відносно того, був О. Пушкін в Олександрівську чи ні (сказати, що вони не знають, якось «невдобно»). Тому вони в хроніці пишуть «мимо», а в нарисі говорять про «проезд через Александровск великого поэта», відтак ще уточнюють «к вечеру путешественники въехали в Александровск». Виходить, був Пушкін в Олександрівську? І є якесь документальне підтвердження цьому факту? Лист генерала М. Раєвськсьго, фрагмент з якого цитують автори? Але ж вони його цитують неточно, а в листі про Олександрівськ немає жодного слова. Про «деревню Нейенбург» є згадка («немецкая колония в цветущем поло-

жени»), а про Олександрівськ — глухо. То, може, і справді проїхав «мимо»?

Тепер про дату «4 июня». Якщо О. Пушкін (а точніше — генерал М. Раєвський, а з ним і опальний поет) виїхав із Дніпропетровська (тобто Катеринослава) «28 мая», як твердять автори (і, можливо, це факт), а до Олександрівська прибув 4 червня, то є сенс запитати: чи не занадто довго він їхав? Генерал Раєвський, якого вся Росія знала як «героя Бородіна», відстань у 80 верст долав сім днів? Ясна річ, він їхав не «мерседесом», але ж і не волами! Як відомо, це були три сучасні екіпажі, швидкість яких була наближена до кур'єрської (180—200 верст на добу). До речі, коли в 1824 році О. Пушкін залишав Україну після заслання, він відстань від Одеси до Добрянки (а це 865 верст) проїхав за чотири дні!

Не вельми коректно звучить і оця фраза «проехал А. С. Пушкин с лекарем Е. П. Рудыковским». Не вельми коректно, бо автори «загубили» генерала Раєвського. А це саме він їхав на Кавказ, на Мінеральні води, і саме його супроводжував військовий лікар і письменник Є. Рудиковський. Щоправда, в дорозі він лікував і «пасажира» (поета), якого тіпала лихоманка (за це О. Пушкін «віддячив» Є. Рудиковському дотепною епіграмою). Втім, про це самі авторки розповідають в нарисі більш-менш докладно.

Надто суворо судять авторки «Александровска — Запорожъя» наших попередників. Розповівши про те, що ще в 1937 році Запорізька міськрада прийняла ухвалу про присвоєння шляху від вулиці Ентузіастів (нині проспект Металургів) до старого міста назви «Проїзд імені Пушкіна» і про встановлення відповідних меморіальних дошок, вони твердять: «Ни первого, ни второго к столетию смерти поэта не осуществилось». Мимоволі хочеться вигукнути: «Ну, навіщо ж так «круто», дівча-

та? (Даруйте за фамільярність). Я певен, що у вухах запорізьких старожилів ще й досі звучить «Проїзд Пушкіна» — його вигукували кондуктори трамваїв ще в 50-х роках. І не вина, звичайно, наших попередників, що якомусь чиновникові приминдюрилось замінити «проїзд Пушкіна» на «площу Пушкіна». До речі, і меморіальні знаки в Запоріжжі були (зокрема, в районі нинішньої площі імені поета).

Попередники наші навряд чи заслуговують докору ще й тому, що вони подарували місту біломармурове погруддя О. Пушкіна, яке нині височить на подвір'ї СШ № 76, де його бачать хіба що учні та вчителі школи. То може, варто ним «облагородити» площу Пушкіна? І хай молодята, які сюди приїздять до ЗАГСу, кладуть квіти до поетового погруддя, а не до підніжжя пам'ятників сумнівним політичним ідолам?

Далі автори «Александровска — Запорожья» приготували для читачів неабияку сенсацію. Розповівши про подальший маршрут екіпажів М. Раєвського, вони раптом повідомляють: «Между прочим, Пушкин бывал на Украине целых 19 раз». Я певен, що сто читачів із ста, прочитавши це, вигукнуть: «Не може бути!» І матимуть рацію. Бо пані Л. Волова і Г. Чуприна чули дзвін, та не знають, де він. Фактично О. Пушкін був на Україні лише один раз, але довго — з 6 травня 1820 року по 4 серпня 1824 року. Не випадково УРЕ твердить, що «Пушкін жив на Україні» (див. т. ХХІ, стор. 38). Як свідчить один із найсумлінніших дослідників цієї теми Д. Косарик, протягом цього періоду поет зробив 19 поїздок по Україні. Але ж поїздка по Україні і «бывал на Украине» — погодьтеся, це далеко не одне й те ж.

Відтак автори книжки, хизуючись ерудицією, зауважують: «Мало того, есть сведения, что он соби-рался писать историю Малороссии». Сказано так, ніби

це одна з гіпотез, ніби й немає свідчення М. Погодіна («Пушкін збирається писати історію Малоросії»), ніби й немає плану цієї роботи (щоправда, поет написав її французькою мовою), ніби й немає численних «заготовок» для цієї історії. Чого варта сама критика поетом Катерини II, котра, за його переконанням, «закріпачила вільну Малоросію»! Взагалі, користуючись нагодою, хотілося б сказати, що, не дивлячись на деякі проімперські мотиви в творах О. Пушкіна, є всі підстави вважати, що він симпатизував запорожцям. Не випадково ж він заніс до свого записника історію, почуту в Миколаєві: «Якось Потьомкін, незадоволений запорожцями, сказав одному з них: «Знаєте ви, хохлячі, що в мене в Миколаєві будується така дзвіниця, що як почнуть на ній дзвонити, то аж на Січі буде чути». «То не диво, — відповів запорожець, — у нас на Запоріжжі є такі кобзарі, що як заграють, то аж у Петербурзі затанцюють...»

Нарешті, говорячи про карту України, намальовану рукою О. Пушкіна, автори «Александровска — Запорожья» повідомляють, що на ній «отмечены пороги Сичи, остров Хортица». Тут між словами «пороги» і «Сичи» явно бракує коми. Хтось скаже: «Дрібниця!» Але в краєзнавчій літературі такі «дрібниці» дуже не бажані. Між іншим, і слова Олександра II про Пушкіна (знаменитий «присуд» поетові) автори цитують неточно. Чи не забагато неохайностей на дві-три сторінки тексту? Адже книжка, як свідчить анотація, «рассчитана на самый широкий круг читателей». А до читачів треба ставитись з повагою.

*Газета «Запорізька правда»,
(10 вересня 1997 р.)*

ПРИМІТКИ АВТОРА

1. Б. Бурсов. Судьба Пушкина. — Л., «Советский писатель», 1985, стор. 373 — 374.
2. А. С. Пушкин. Собрание сочинений в 10-ти томах. М., 1977, т. 7, стор. 164 — 165.
3. А. С. Пушкин. Там же. Т. 10, стор. 58.
4. Там же. Стор. 16.
5. Архив Раевских. Т. 1, Спб, 1908, стор. 516.
6. Дмитро Косарик. Братні зорі. К., «Дніпро», 1983, стор. 10.
7. Газета «Червоне Запоріжжя» від 4 червня 1949 р.
8. Б. Михайлов. У Лукомор'я. — Дн-ськ, «Січ», 1991, стор. 33—34.
9. Газета «Запорізька правда», від 4 червня 1994.
10. Л. Волова, А. Чуприна. Александровск — Запорожье. — 3., 1997.
11. Архив Раевских. Там же., стор. 518.
12. Жизнь Пушкина, рассказанная им самим и его современниками. — М., «Правда», 1987, т. 1, стор. 335.
13. Записки М. Н. Волконской. — М., 1972, стор. 26.
14. А. С. Пушкин. Там же. Т. 10., стор. 94.
15. Там же. Т. 7, стор. 190.
16. Там же. Т. 10, стор. 342—343.
17. Русская старина, 1879, Т. 4, стор. 777.
18. Газета «Червоне Запоріжжя» від 4 червня 1949 р.
19. Ми йшли до тебе, Перемого! (Солдатські спогади). — К., видавн. Політ. літератури України, 1985, стор. 114 — 119.
20. Там же, стор. 118.
21. «Литературная газета» від 25 травня 1983 р.

**СТАТТІ, НАРИСИ, ЕСЕ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ ТА
ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ О. С. ПУШКІНА З ЗАПОРІЖЖЯМ:**

О СОКРОВИЩНИЦЕ СЛАВЫ ЗАПОРОЖСКОЙ. — Газета «Индустриальное Запорожье», 1970р., 17 січня.

ЗДЕСЬ ПУШКИН БЫЛ... — Газета «Индустриальное Запорожье», 1970 р., 7 червня.

ТОЛЬКО ОДИН ДЕНЬ (А. С. Пушкин в Запорожском крае). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1979 р., 5 червня.

ЗАПОРІЗЬКА СТОРІНКА В ЖИТТІ ГЕНІЯ. — Газета «Запорізька правда» 1987, 10 лютого.

«ОТОГРЕЛ ... ДУШУ» (Шевченко о Пушкине). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1989 р., 6 червня.

«ВІДІГРІВ ... ДУШУ» Т. Шевченко про О. Пушкіна). — В кн. «Т. Шевченко і Запоріжжя», 1996 р., видавн. «Хортиця», стор. 43—46.

ЧИ СЛУХАВ ПУШКІН КОБЗАРЯ? — Газета «Запорізька правда», 1997 р., 10 вересня.

«ВОССЛАВИЛ Я СВОБОДУ» (До 200-річчя з дня народження О. С. Пушкіна). — Альманах «Хортиця», 1999 р., №8.

«КАЗАЦКИМ ХОДОМ»

(Ив. Бунин и Запорожье)

Среди мастеров слова, в творческой судьбе которых немаловажную роль сыграл наш край, нельзя не назвать большого русского писателя, чьи произведения заметно обогатили мировую литературу, — Ивана Бунина.

По мнению многих знатоков произведений этого писателя, в частности, О. Михайлова — автора интересного исследования «Иван Алексеевич Бунин», вышедшего в свет несколько лет назад, «середина 90-х годов — рубеж, с которого «начался» Бунин-художник». Именно в этот период начинается увлечение Бунина украинской литературой и фольклором, его знакомство с гоголевскими местами, с могилой Т. Г. Шевченко, пребывание на днепровских порогах, на о. Хортица, в г. Александровске.

Свой интерес к Украине сам писатель объяснял в одном из своих рассказов того времени («Лирник Родион») так: «Я в те годы был влюблен в Малороссию, в её села и степи, жадно искал сближения с её народом, жадно слушал песни, душу его».

Подобное же признание находим и в рассказе писателя «Казачьим ходом»: «Я много читал перед тем о Малороссии, о Запорожской Сечи, часто рисовал себе в воображении бурные, днепровские пороги и

переезды через их водовороты». И тут же: «Хохлы мне очень понравились с первого взгляда».

Ив. Бунин много ездил, ходил по Украине, плавал по Днепру, слушал кобзарей, записывал народные предания. Впечатления, полученные во время этих путешествий, легли в основу многих ранних произведений писателя. Особенно привлекала молодого Ив. Бунина фигура великого украинского поэта Т. Г. Шевченко. По утверждению В. Муромцевой-Буниной, издавшей в 1958 г. в Париже книгу «Жизнь Бунина», писатель еще в 1890 г., «заработавши немного денег, решил отправиться на могилу Шевченко, находящуюся вблизи... Канева... Шевченко был его кумиром, он считал его большим поэтом, украшением русской литературы», как он писал...».¹

Зимой 1894 г. Ив. Бунин живет в Полтаве, много странствует — то в поезде, то пешком, то на пароходе «Аркадий», на котором поднимается вверх по Днепру. Летом того же года Ив. Бунин снова путешествовал по деревням и хуторам Украины, по старинным селам Приднепровья. В одну из таких поездок он побывал на переселенческом пункте и увидел, как украинские крестьяне, гонимые голодом и нищетой, отправлялись из родных мест за десятки тысяч верст в Уссурийский край. Так появился его рассказ «На край света». Произведение, проникнутое горячим сочувствием к крестьянам-переселенцам, изобилует украинизмами, целыми украинскими фразами (вспомним цитату из популярной запорожской думы «як на Чорному морі... очі козацькії видирати», приведенную писателем).

Именно этот рассказ стал настоящим дебютом писателя в литературе. Впервые напечатанный в 1895 г. в

¹ Цитирую по книге А. Бабореко. И. А. Бунин. Материалы для биографии. М. ИХЛ. 1967. Стр. 64.

журнале «Новое слово» (№ 1), он вызвал бурю восторгов критиков и читателей. «Давно уже не появлялось у нас ничего столь поэтического, художественного, столь хватающего вас за самое сердце», — писал об этом рассказе рецензент Петербургской газеты «Новости». «Рассказ этот, — вспоминал позже сам Ив. Бунин, — критики так единодушно расхвалили, что прочие журналы стали приглашать меня сотрудничать...».

Именно этот рассказ — «На край света» — дал название первому прозаическому сборнику писателя, вышедшему в Петербурге в 1897 г. В сборнике, кроме вышеназванного рассказа, был еще ряд произведений — «Святые горы», «На даче» и др., написанных на материале, собранном во время путешествий Ив. Бунина по Украине.

Летом 1895 г. писатель снова на Днестре. Он побывал в Каменец-Подольске, посетил Канев, поклонился могиле Т. Г. Шевченко — человека «великого сердца», как писал о нем Бунин. Результатом поездки был очерк «По Днестру», впервые напечатанный в «Полтавских губернских ведомостях» 5 июля 1895 г. (№ 142) и позже частично использованный в рассказе «Казацким ходом».

Наконец, в июне 1896 г. сбылась давнишняя мечта Ив. Бунина о днепровских порогах — его дальний родственник, собиравший материалы по истории Украины, предложил устроить поездку до самого Александровска на «Чайке»-барке, нагруженной дровами. Писатель охотно согласился.

В дневнике Ив. Бунина сохранилась запись об этом чрезвычайно интересном и отнюдь не безопасном путешествии. Как сообщает В. Муромцева-Бунина, писатель вспоминает «днепровские пороги, по которым я прошел на плоту с лоцманами летом 1896 г...

Тридцать первого мая — Екатеринослав... На пологом берегу Днепра Лоцманская Каменка. Верстах в пяти ниже — курганы: Близнецы, Сторожевой... Дальше Хортица, пороги: первый самый опасный — Несытец или Ненасытец; потом тоже опасные: Деде и Волнич; за Волничем, в четырех верстах, последний опасный — Будило, за Будило — Лишний; через пять верст — Вильный, и наконец, Явленный».

Позже писатель эти скупые строки из дневника развернул в яркий, по-бунински лиричный рассказ «Казацким ходом», дышащий глубокой любовью к истории нашего края. Впервые он был напечатан в журнале «Всходы» в 1898 г. (№ 21) под названием «На Чайке», а в 1900 г. был включен в сборник «Стихи и рассказы» и оценен критикой как самый лучший.

В рассказе Ив. Бунин взволнованно повествует о своей любви к «Малороссии», о своем постижении души украинского народа, о своем уважении к его чарующим песням. С огромной симпатией пишет Ив. Бунин о великом украинском Кобзаре, цитирует его стихи, рассказывает о его могиле, о казацких атаманах, похороненных в Каневе.

Отъезжая от Канева, автор пишет: «С грустью смотрел я на удаляющиеся от нас Каневские горы. И еще прекраснее и милее казалась мне теперь родина великого народного поэта».

Картины «милой и веселой Украины», нарисованные пером Ив. Бунина, покоряют читателя сочностью, лиричностью, поэтичностью. Бескрайняя ширь степей, ленивый плеск Днепра, цепящийся летний зной, тихие звездные вечера, синие южные ночи, — все это выписано удивительно точно, ярко и емко.

И вот на горизонте — пороги...

«Вид его (порога) всегда производил на меня жут-

кое впечатление. Кругом — стальная гладь реки, плавно скользящая вперед, а впереди почти черная поперечная полоса волн от берега до берега, словно Днепр перерезан в этом месте. Издалека видно, как его гладь переламывается здесь и несется под уклон, по которому чернеющие волны мечутся и кипят белыми гребнями пены».

Пристально вглядывается писатель в лица лоцманов, пытаясь найти в них черты славных запорожцев. «Я почти с благоговением, — признается он, — смотрел на этих прямых потомков запорожцев... Один из них был высокий строгий старик-казак, другой — коренастый, добродушный и важный, настоящий Тарас Бульба».

Красочно, с восторгом описывает талантливый художник прохождение самих порогов на Днепре:

«Кругом — шум воды, брызги пены, водоворот несет с ошеломляющею быстротою».

Прибыв в Кичкас, а затем в Александровск, Ив. Бунин знакомится с историческими местами, в частности, — с островом Хортица: «Я отправился на знаменитую... Хортицу и долго блуждал по ней, отыскивая хоть каких-нибудь следов старой Сечи».

Поездка «Казацким ходом» произвела на писателя неизгладимое впечатление. Вот его же признание: «Позднее мне много пришлось помыкаться по белу свету, но, кажется, ни одно мое путешествие не запечатлелось так в моей душе, как эти недолгие скитания по югу России».

Из Александровска писатель отправился в Бахчисарай, оттуда — в Одессу, из Одессы — в Каховку, а затем снова по Днепру поднялся до Никополя и 16 июня, по выражению самого Ив. Бунина, снова «сидел в Александровске», откуда его путь лежал в Полтаву.

В эту поездку писателю встретился нищий лирник

Родион Кучеренко, «без поводыря странствующий куда бог на душу положит: от Гадяча на Сулу, от Лубен на Умань, от Хортицы к гирлам, к лиманам». Записанный от него древний южнорусский сказ «Псальма про сироту» потом лег в основу рассказа Ив. Бунина «Лирник Родион», проникнутого огромной симпатией как к самому сказителю, так и к «хохлушкам, плившим куда-то на весенние заработки».

Десятки произведений Бунина навеяны встречами на украинской земле, в том числе — и на Запорожье. Даже позже, на чужбине, он неоднократно обращался к украинской тематике. В его едва ли не самом лучшем произведении — романе «Жизнь Арсеньева» — многие события происходят на украинской земле, звучат имена украинских артистов, названия украинских городов, казацкие песни, а один из его героев восклицает: «Прекраснее Малороссии нет страны в мире!».

* * *

Кто еще из известных писателей — кроме Бунина — проплыл по днепровским порогам «казацким ходом»? Пожалуй, немногие. Надо было по-настоящему глубоко интересоваться нашим краем (о мужестве уже и не говорю), чтобы предпринять такое путешествие. Известнейший русский писатель тем более достоин памяти и уважения запорожцев, что оставил нам талантливые произведения как об этой необычайной поездке, так и о многих других встречах на запорожской земле.

*Газета «Индустриальное Запорожье»,
(21 жовтня 1970 р.)*

ГОРЬКИЙ І ПРИДНІПРОВ'Я

ЧИ БУВАЛИ ВИ В НАШИХ КРАЯХ?

11 липня 1928 року на станції Синельникове зупинився поїзд, що йшов на Запоріжжя. Всі знали, що він стоятиме якусь хвилину, проте на пероні зібралася велика юрба. Тут були робітники, селяни, червоноармійці, діти.

Натовп океанським валом накотився на поїзд, гудів, хвилювався, вирував. Очі тисяч людей гарячково бігали по вікнах вагонів, обмацуючи кожного пасажира. Нарешті хтось вигукнув:

— Ось він!.. Горький!

Олексій Максимович (незвично було тільки бачити його без непокірної чуприни) з вікна вагона махав людям білим кашкетом. Із-під кушуватих брів радісно сяяли очі, а вуса ворушилися від усміху...

Залунали гучні оплески, злинули в повітря білі хусточки, шугнули вгору картузи червоноармійців, гримнув духовий оркестр, розляглося дружне «Ура!», молодь почала скандувати: «Горький! Горький! Горький!».

Ті ж, хто опинився близько біля вагона, в якому їхав письменник, засипали його запитаннями:

— Як їхалося? Як здоров'я?

— Чи бували ви в наших краях?

Олексій Максимович не знав, кому відповідати. Та й гамір довкола стояв неймовірний. Приклавши долоню до рота, він крикнув:

— Дякую, добре їхалося... Чи бував тут?.. Був, бра-тику!.. Тільки не поїздом, а на батьківських — пішечки...

Хвилина промайнула, як мить. Ще, здається, тільки-но над морем голів пливла рука великого письменника з затиснутим у ній кашкетом — і ось уже на обрії видно лише димок над паровозом...

Та люди не розходяться. Збуджені і щасливі, вони діляться враженнями:

— Такий же, як на портреті...

— Я стояв зовсім близько від нього. Ось як до тебе, йи-бо!

— Каже — «пішечки»... Цікаво, коли ж це було?

«Мої симпатії до народності української виникли ще в 1891 р., коли я ходив по Україні», — признався Олексій Максимович Горький у листі до українського письменника Івана Кулика. А от свідчення його дружини, Катерини Павлівни Пешкової: «Олексій Максимович уже бував на Україні під час своїх мандрів по Русі. Він полюбив народ України — такий сердечний, привітний і гостинний, з великим почуттям власної гідності».

Отже, 1891 рік... Майже півроку (з травня по жовтень) молодий і тоді ще нікому не відомий Олексій Пешков міряв ногами — бувало, що й босоніж — береги Дніпра. «Блукав... як те перекотиполе», — напише згодом у своєму оповіданні «Про перше кохання» сам Олексій Максимович.

Про Україну того часу можна сказати двома-трьома словами: голодна, уярмлена, безправна. А який вигляд мав на той час майбутній видатний письменник? Про це можемо довідатися із спогадів харків'янина І. Метліна, в якого зупинявся О. Пешков: «О. М. з'явився

у нас в сильно обшарпаному вигляді, в порваному поганенькому пальті, в лаптях, з довгим волоссям, з палкою в руках, з торбою за плечима і без копійки грошей».

На Запоріжжі він побував десь у липні або серпні 1891 року. У відомих нарисах «По Союзу Рад» О. М. Горький через багато років згадає про це: «Там (на Запоріжжі — П. Р.) дуже багато такого, що я бачив уперше в моєму житті, і вже надто багато стерто, знищено того, що я бачив сорок років тому. Тоді я ночував тут на березі Дніпра проти острова Хортиці, на теплому камінні».¹

На жаль, у капітальній чотиристоронній праці Інституту світової літератури імені О. М. Горького Академії наук СРСР «Летопись жизни и творчества А. М. Горького» цей період з життя письменника висвітлений досить нечітко. Ось, для прикладу, як викладається в «Летописи» маршрут молодого М. Горького: «...Вперше відвідує Київ. Проводить ніч на березі Дніпра проти острова Хортиці. Проходить Канів, Умань, Кременчук». Виходить, отже, що можна ночувати «проти острова Хортиці», ще не будучи в Олександрівську чи, принаймні, на півдні України.²

Чи випадково потрапив Олексій Пешков у наші краї? Далєбі, ні. Після Донбасу з каторжною працею гірників, після Харкова, де майбутньому письменникові довелося ночувати під монастирською стіною, після сумної, запилюженої Полтави, вибитих градом полів Чернігівщини, злиденного Катеринослава, де навіть не було путньої нічліжки для безпритульних, невтомний мандрівник попрямував на Запоріжжя, що жило в його

¹ М. Горький. Оповідання. Нариси. К., Держлітвидав, 1956, стор. 410—411.

² Див. про це ст. Н. Немудрова у зб. «Горьковские чтения», М., «Наука», 1966, стор. 382—385.

пам'яті відтоді, як на пароплаві «Добрий» читав він разом з кухарем Смурим гоголівського «Тараса Бульбу».

Пригадаймо, як він про це оповідає у своїй повісті «В людях»:

«Коли Тарас пристрелив сина, кухар... заплакав, — повільно потекли по щоках сльози, капаючи на палубу; він сопів і бурмотів:

— О, боже мій... боже мій...

І раптом загорлав на мене:

— Та читай же, бісова кістко!

Він знову заплакав і — ще дужче і гіркіше, коли Остап перед смертю крикнув: «Батьку! Чи чуєш ти?».

— Все загинуло, — схлипував Смурий, — все, га? Вже — кінець? Ех, кляте діло! А були люди, Тарас цей — га? Та-ак, це — люди...

Взяв у мене з рук книжку і уважно роздивився її, закапавши палітурку слізьми.

— Гарна книга! Просто — свято!».¹

У самому Смурому, за висловом М. Горького, «людині казкової фізичної сили, грубій, дуже начитаній», було щось од запорізького козака. Письменник не раз потім згадував його добрим словом, а в листі до Д. Городецького назвав Смурого своїм першим учителем.

Очевидно, виявом пошани О. М. Горького до свого «першого вчителя», до героїчного минулого Запоріжжя слід вважати постановку письменником п'єси «Тарас Бульба» у мануйлівському самодіяльному театрі. За матеріалами, зібраними в Мануйлівці А. Кіньком,²

¹ М. Горький. Собрание сочинений. ОГИЗ. Вид. 3, т. IX, стор. 293—294.

² Народ про Горького — У зб.: Слово про Буревісника. К., «Дніпро», 1968, стор. 369—370.

саме на виставі «Тарас Бульба» у 1900 році побував корифей українського театру І. Карпенко-Карий, який так був захоплений грою самодіяльного артиста Якова Бородіна, що ставав на коліна, запрошуючи його до своєї трупи...

Гоголівського «Тараса Бульбу» не раз згадував письменник і пізніше — в оповіданні «Коновалов», у статті «Про те, як я вчився писати» та ін.

Однак тоді, у 1891 році, нічого радісного не побачив Олексій Пешков за дніпровими порогами. В Запорізькому обласному держархіві збереглися матеріали повітових земських зборів Олександрівська за 1891 рік (так звані «Журнали»)³. Їх сторінки густо рясніють словами «епідемії», «пожежі», «неврожаї», «податки»... Навіть на острові Хортиці нащадки Тараса Бульби батрачили у колоністів, ледве заробляючи собі на шмат чорного хліба.

Аби мати щось на прожиток, майбутній письменник наймитував — молотив ціпом хліб, доглядав коней, читав над померлими. В колонії Кічкас письменник розмовляв з меннонітом, якого йому рекомендували як вельми мудру людину. «Багато вас таких шляється по землі, — сказав мені той мудрець», — згадує у нарисах «По Союзу Рад» О. М. Горький.

Звісно, навіть у найоптимістичніших мріях майбутній письменник не міг побачити запорізький край таким, яким він постане перед його очима через тридцять з лишком років.

¹ Журнали Александровского уездного Земского Собрания XXVI очередной сессии (1891 года) с приложениями. Александровск. 1892 г. (Запорізький обласний державний архів, справа № 620).

У ЗАПОРІЖЦІВ — СВЯТО

10 липня 1928 року запорізька міська газета «Красное Запорожье» повідомила радісну новину: «Завтра Олексій Максимович приїздить до Запоріжжя». Та перш ніж газета дійшла до передплатників, усе Запоріжжя знало вже — вість передавалася з уст в уста — про приїзд видатного письменника і готувало йому гідну зустріч.

«З радістю і любов'ю чекає пролетаріат Запоріжжя на приїзд Максима Горького, — писала газета. — За одержаними нами відомостями, Олексій Максимович приїде до Запоріжжя... завтра вранці». Далі газета ознайомила читачів з планом перебування Горького на Запоріжжі, особливо виділивши мітинг на вокзалі, відвідання письменником Дніпробуду, урочистий пленум міськради, поїздки в комуну «Авангард», а наприкінці звернулася до робсількорів із закликом «організувати дружню зустріч одному з найбільших робсількорів СРСР — Олексію Максимовичу Горькому. Всі на мітинг, всі на пленум міськради!».

Як потім виявилось, заклик цей був зайвим, оскільки не лише робсількори, а й усі запоріжці і без того горіли бажанням «хоч краєм ока» (газета «Селянське життя», 12 липня 1928 р.) побачити легендарного Буревісника.

Коли взяти до уваги, що Горький прибув до міста не вранці, як повідомляла газета, а ввечері, то неважко уявити, скільки хвилювань випало того дня на долю запоріжців.

Насамперед, звичайно, всі ринули на вокзал.

«Мідні звуки шматують повітря, — писав про цей день кореспондент міської газети, — це колони комунарівців, робітників «Інтернаціоналу», залізничників і

багатьох інших заводів під полотнами червоного кумачу йдуть назустріч Олексію Максимовичу.

Чим ближче до вокзалу, тим густіші юрби, тим частіші знамена, стяги. Всюди — одне:

— Чи скоро приїде? («Красное Запорожье», 12 липня 1928 р.).

Як згадує очевидець і учасник зустрічі О. М. Горького письменник Яків Баш, не було людини, яка б цього дня не прагнула потрапити на вокзал.

Запорізький вокзал ніколи не бачив такої сили-силенної люду. Задовго до приходу поїзда святково прикрашена прапорами привокзальна площа і всі прилеглі вулиці були переповнені.

«А тим часом звідусіль — з будов і заводів, з околиць сіл — мов ріки до моря, все стікалися і стікалися нові безкраї людські потоки. Балкони, вікна і дахи привокзальних будинків теж зарясніли людьми. Високі дерева, мов гайворонням, обліпилися діворою».¹

А ось розповідь ще одного очевидця — робітника заводу «Комунар», учасника повстання на крейсері «Очаков» і соратника легендарного лейтенанта Шмідта Івана Петровича Чорного, який у місцевій газеті згодом надрукував свої спогади «Як ми зустрічали Олексія Максимовича»:

«Коли ми підходили до Південного вокзалу, перед нами відкрилася незабутня картина. Десятки тисяч трудящих Запоріжжя заповнили весь майдан. Автомобілі зупинилися. Дахи будинків теж були вкриті народом. Такої демонстрації в Запоріжжі я не пам'ятаю.

Всі напружено чекали прибуття поїзда...» («Червоне Запоріжжя», 20 червня 1936 р.).

¹ Я. Баш. На берегах Дніпрових. К., «Радянський письменник», 1962, стор. 27.

За свідченнями «Червоного Запоріжжя», «натовпи ще за кілька годин до прибуття поїзда облягли вокзал і майдан біля нього».

Про великий інтерес, який виявили до приїзду гостя трудящі запорізького краю, розповідають також тодішні номери газети «Селянське життя».

Не менш цікаві для нас і розповіді живих учасників подій — нинішніх мешканців Запоріжжя.

— Ніхто не знав, — згадує колишня робітниця електроапаратного заводу, а нині пенсіонерка Поліна Яківна Динник, — о котрій саме годині приїде Горький. Точно було лише відомо, що сьогодні, — тож кожен прагнув якнайшвидше дістатися до вокзалу і зайняти місце, з якого, на його думку, можна було хоча б побачити письменника.

— Не так легко, — розповідає колишній бригадир електриків на Дніпробуді Павло Борисович Грізний, — із Правого берега добратися на Південний вокзал. Коли ж я дістався до вокзалу, мені здалося, що сюди вже зійшлося і з'їхалося все Запоріжжя. А що діялося, коли підійшов поїзд і всі побачили Горького, — я не в змозі передати словами. То був якийсь вибух всенародної радості, захоплення, любові до письменника!

Це сталося між п'ятою та шостою годинами пополуночі (на жаль, ніхто із запоріжців, украй схвильованих зустріччю з Горьким, не зафіксував точно час, коли Буревісник ступив ногою на Дніпрельстанську землю) — до вокзалу, на якому безкрає людське море лишило тільки вузьку смужку з коліями, тихенько підкотив довгожданий поїзд.

Нараз людське море завирувало, зашуміло тисячами голосів: висунувшись із вікна вагона, високо піднятою рукою вітав запоріжців великий Буревісник!

— Я стояла на перехідному містку, — продовжує

розповідь П. Я. Динник, — і все добре бачила. Як тільки у вікні з'явився Горький (здається, це був третій вагон від паровоза), над пероном розляглося гучне «Ура!». Кожен із нас намагався вилити в голосі свою радість від зустрічі з Олексієм Максимовичем. Можна було подумати, що письменник кожного з нас почує...

Розмашистим пером змальовує цю сцену кореспондент місцевої газети: «Ревіння паровозного гудка дряпнуло по нервах, юрба ще більше заворушилася, здригнула і кинулася до поїзда. Здається, ніякою силою не зупинити цього могутнього потоку, цієї хвили, що хлюпнула до вікон вагона.

Приїхав. На обличчі тремтить легке хвилювання, велика рука лагідно вітає. Усміхається, щось говорить, але хіба почуєш, коли довкола таке вирування, така буря захоплення. Оплески, «ура» і звуки міді змішалися і злилися в єдиний захват трудівників-пролетарів, які нарешті побачили свого улюбленця, виразника своїх почуттів...» («Красное Запорожье», 12 липня 1928 р.).

«Поки поїзд спинився, — свідчить Я. Баш, — Горький був уже весь засипаний квітами. Одна спритна дівчина навіть умудрилася накинути йому на шию вінок, сплетений із барвистих степових троянд.

Давно вже стоїть поїзд, давно вже всі вийшли на перон, а Олексій Максимович все ще лишається у вікні, ніяк не одірветься від охопленого радісним гулом натовпу, блискає з-за квітів сльозами, ловить простягнуті до нього руки, щось говорить і знову потискує руки».

Представники громадських організацій міста ледве протиснулися у вагон. Треба домовитися про маршрут, довідатися про те, що найбільше цікавить дорогого гостя, але його несила відірвати од вікна: тисне робітникам руки, ловить записки, щось говорить...

Виходячи з вагона, Олексій Максимович жартує:

— Тільки дуже прошу не віддавлювати мені ноги...

Літературознавець Дмитро Косарик у дослідженні «Дружба Горького з Україною» змальовує вражаючу картину, коли двоє робітників Запоріжжя впізнали у великому письменникові свого колишнього побратима по тяжких поневіряннях за дореволюційних часів.

«— Та це ж наш Альоша Пешков, то його тільки назвали Горьким, — говорить товаришам літній залізничник.

— Атож, ми з ним у Феодосії колись під лямкою гнулись, пили окріп з одного чайника і один тютюнець курили. Зрастуй, брате!

І старі друзі гаряче обнялись».¹

Жителька Запоріжжя П. Я. Динник добре пам'ятає цю сцену:

— Тільки Горький ступив на перон, як потрапив у обійми людини — очевидно, давнього свого друга. Вони міцно обіймалися, здається, й цілувалися, і видно було, що ця зустріч була для Олексія Максимовича несподіваною, але вельми радісною.

А навколо тисячоголоса гув перон, гримів оркестр, всіма кольорами веселки переливалися квіти, якими було встелено шлях гостей...

«Олексій Максимович хотів було говорити, — згадує І. П. Чорний, — та де там! Тисячі рук простяглися до нього, тисячі грудей вигукували привітання».

— Хвилювалися ми, — розповідає П. Я. Динник, — але, здається, ще дужче хвилювався сам Горький. Він обертався в усі боки, то піднімаючи руки, то притуляючи їх до грудей і повторював розгублено: «Велике спасибі, дорогі запоріжці, я дуже зворушений...». Мені

¹ Д. Косарик. Братні зорі. К., «Радянський письменник», 1948, стор. 112.

навіть не вірилося, що Горького могла настільки схвилювати ця демонстрація народної любові до нього, автора «Пісні про Буревісника»...

«Звуки зливалися в загальний гомін, було шумно і радісно, і кожному хотілося ближче протиснутися до Горького і сказати йому що-небудь тепле, дружнє, висловити те, що гарячою хвилею заливало серце», — згадує ще один учасник зустрічі («Червоне Запоріжжя», 20 червня 1936 р.).

З великими труднощами Горький і супроводжуючі його товариші пройшли через перон. Гість підіймається на відкриту машину і низько вклоняється усім. Тим часом машина легко, мов човен, пливе між бурхливими людськими хвилями.

Мітинг, який мав відбутися на привокзальній площі, було перенесено в міський сад імені Івана Франка і об'єднано з урочистим засіданням Запорізької міськради, присвяченим приїзду видатного письменника.

«ПРАЦЮЄТЕ ВИ ЧУДЕСНО...»

До міського саду О. М. Горький їхав на відкритій легковій автомашині. Вона просувалась повільно, адже обіч йшли і бігли тисячі запоріжців. Звідусіль лунали привітання, в машину і під її колеса летіли живі квіти.

Нелегко було Олексію Максимовичу з товаришами, що його супроводжували, пройти до естради.

Поки надійдуть з вокзалу люди, О. М. Горький невимушено розмовляє з представниками громадськості Запоріжжя. Він багато говорить про Харків, у якому щойно побував, добре відгукується про українських письменників І. Микитенка, П. Тичину, В. Сосюру,

захоплено розповідає про дітвору Курязької колонії, з якою дружить давно, але особисто зустрівся вперше лише два дні тому.

Принагідно скажемо, що видатний радянський педагог і письменник А. С. Макаренко свого часу мав намір перебазуватися із своєю колонією на Запоріжжя. Ось що він писав про це О. М. Горькому 24 листопада 1925 року:

«Так чи інакше, а до теперішнього дня ми вже мали постанову про перетворення нашої колонії в центральну на Україні. Пропонують нам колишній маєток Попова за 30 верст від Олександрійська.¹ У маєтку 1200 десятин орної землі, якийсь прегарний будинок — замок. Маєток зараз зайнятий комуною «Незаможник», але комуна дуже заборгувалася, будинок зруйнований, внаслідок цього ми приймаємо спадщину чаєторговця. В суботу виїжджає наша комісія для огляду маєтку. Ви не можете собі уявити, яке у нас піднесення. Хлопці на зборах зустрічають мене оплесками. Цікаво: нам було запропоновано на вибір або маєток Попова, або князя Голіцина під Харковом (500 десятин). Голіцинський цілком справний. Голосування загальних зборів дало за Запоріжжя 111 голосів, за Голіцино — 27. Підстави такі: далі від центра, більше землі, близько Дніпро».²

На жаль, плани Макаренка щодо переїзду в Придніпров'я не здійснилися, і в листі до Горького від 8 травня 1926 р. він не без суму повідомив «про поразку у війні за Запоріжжя».

Перед самим відкриттям пленуму до письменника протиснулося рожевощоке дівчатко з галстуком на

¹ Тут помилка. Мова йде про Олександрівськ.

² М. Ніжинський. О. М. Горький і А. С. Макаренко. К., «Знання», 1950, стор. 17—18.

шиї і з велетенським букетом пламенючих троянд у руках.

— Що ж, здрастуй, — мовив письменник басом, беручи квіти і простягаючи дівчинці руку для потиску. Юна запоріжанка несміливо вклала своє ручення у велетенську долоню. О. М. Горький пожартував:

— Ага, потисла руку! А я вожатому скажу. Я теж піонер, а піонерам не можна вітатися за руку!..

Дівчинка спершу злякалася, але, глянувши в добрі, усміхнені і лукаві очі гостя, зрозуміла, що це жарт.

Письменник присів навпочіпки і поцілував піонерку. Дівчинка залилася сміхом, коли вус залоскотав їй щоку...

Та ось відкрилося урочисте засідання Запорізької міської Ради депутатів трудящих.

З хвилюванням будуть знайомитися нащадки з історичним «Протоколом № 19 урочистого засідання Запорізької міської Ради від 11 липня 1928 р., присвяченого приїзду тов. О. М. Горького».

Один за одним виходили на трибуну представники трудового Запоріжжя. Гостя вітали товариші Сак (від металістів), Краснощоків (від учительства), Суєтін (від інженерної секції), Скрипак (від Дніпробуду), Гордановська (від жінок-трудівниць), Сидоров (від залізничників), Мочалов (від червоноармійців) і Васи́лега (від піонерів міста).

— Ми вже, мабуть, набридли вам усякими привітаннями, — говорили вони високому гостеві, — але ми такі раді вам, ми так багато встигли зробити за час вашої відсутності, що не можемо не розповісти вам про все.

Вийшовши на трибуну, великий письменник від хвилювання довго не знаходить потрібних слів. Ось як викладає промову Олексія Максимовича стенограма урочистого засідання міськради:

«Дуже важко мені, товариші, говорити, не майстер я на ці справи, не майстер. Не знаходиш досить вагомих і міцних слів, аби висловити радість і гордість, що ви їх викликаєте.

Не раз я вже бачив такі великі хвилі голів, і вони злилися для мене в єдине ціле, в голову велетня-богатиря, що створив протягом короткого часу чудеса. Ті чудеса, що ви їх створили, чудесніші од усіх чудес, неоціненні своєю силою, силою творчості і праці...

Всі існуючі казки про велич, про чудеса, що включають в себе, як правило, подвиг, зусилля, бліді порівняно з тією силою й енергією, яку ви собою являєте. Працюєте ви чудесно, мене достоту вражає те, що ви зробили за короткий строк.

Я згадую своє минуле, про яке і ви досить добре знаєте, згадую, коли я почав жити зі скалкою, а потім довго-довго з газовою лампою, поки ви не запалили електрики. Тепер ви осяяли цим світлом безмежний простір.

Все це могла зробити колективна голова російського пролетаріату. Довгий час наша Росія була без голови. Так нині і в Європі: все є, а голови немає, немає того, що у нас.

Немає прикладу в історії тому, що ви зробили. Зробили це з повним усвідомленням своїх завдань. Скажу я вам: не падайте духом, ви можете зробити ще дуже багато, про це знає весь світ. Якщо нас і не хвалить іноді Європа, то вона просто боїться. Буржуазії це не вигідно, інакше її виженуть геть. (Сміх).

Повторюю, ви зробили дуже багато, і досягли ми цього тільки тому, що у нас величезна російська радянська голова. Однак все те, що я кажу, — це не те, що я хотів би сказати...

Закінчу щирим вітанням і низьким поклоном. (Бурхливі оплески)».

Робітник І. П. Чорний, якого ми вже цитували, згадує, як Олексій Максимович ніяково усміхнувся у вуса і сказав:

— Шановні товариші, з мене кепський оратор, я краще напишу («Червоне Запоріжжя», 1936, 20 червня).

Збереглася і резолюція урочистого засідання, прийнята, як зазначено в протоколі, під грім оплесків:

«Урочисте засідання Пленуму Запорізької міської Ради разом з представниками профспілкових і громадських організацій, а також широким колом трудящих міста Запоріжжя, присвячене приїзду тов. Олексія Максимовича Горького, від імені всіх трудящих Запоріжжя висловлює полум'яне вітання пролетарському письменнику, дорогому товаришу Олексію Максимовичу Горькому і бажає йому довгих-довгих років життя для дальшої творчої роботи в галузі культурного будівництва на благо пролетаріату всього світу».

На цьому ж засіданні було ухвалено назвати іменем Горького одне з робітничих селищ і залізничну школу.

Мітинг закінчився пізно, однак Олексій Максимович запропонував негайно ж вирушити на Дніпрельстан.

ЛИПЕНЬ, ДВАНADЦЯТИЙ ДЕНЬ

Наступного дня запорізька окружна газета «Селянське життя» вийшла з «шапкою» на всю сторінку: «Палко вітаємо славетного пролетарського письменника О. М. Горького». Трохи меншими літерами було набрано: «Славнозвісний письменник Горький у Запоріжжі. Трудящі організували врочисту зустріч улюбленому письменникові».

Під заголовком «Співцеві пролетаріату — привіт»

газета опублікувала привітання президії Запорізького окрвиконкому:

«Запорізький окружний виконавчий комітет палко вітає художника слова Олексія Максимовича Горького в день його приїзду до Запоріжжя.

Волею трудящих СРСР на нас покладено завдання сприяти й безпосередньо будувати велетенську Дніпровську споруду — цей величезний крок в індустріалізації країни.

Окрвиконком певен, що Ваш приїзд, любий Олексію Максимовичу, ввілє свіжі сили до лав пролетаріату нашої округи й подвоїть нашу енергію в нашій буденній, проте великій справі.

Хай живе робітничий клас, із лав якого вийшов пролетарський письменник М. Горький!»

Тут же було видрукуване привітання Президії окружної Ради профспілок, у якому, зокрема, мовилося:

«Окружна Рада професійних спілок від імені 43 тисяч членів профспілок щиро вітає приїзд до Запоріжжя пролетарського письменника Олексія Максимовича Горького.

Робітники, робітниці та трудова інтелігенція Запоріжжя напружено працюють тепер в усіх галузях будівництва нашого нового господарства. Поряд з господарською роботою перед нами стоять величезні завдання на ниві культурного будівництва, без якого ми не зможемо як слід будувати наше господарство...

Ми використовуємо всі можливості, що дозволяють нам підвищувати нашу пролетарську свідомість та культурність...

Перебуваючи в Запоріжжі, Ви будете живим свідком нашого зростання, нашої роботи й наших недоліків. Все це дасть немало матеріалу для нової роботи на шляхах перетворення культурного життя й побуту робітничих мас.

Хай живе наш рідний художник слова — Горький!»

Гаряче вітали дорогого гостя робсількори і журналісти Запоріжжя:

«Найбільшому робсількорові СРСР, пролетарському письменнику, художнику слова Олексію Максимовичу дружній привіт від імені армії робітничих і селянських кореспондентів Запоріжжя, від імені співробітників преси.

Ваше художнє слово завжди було провідною зіркою в нашій повсякденній роботі у справі висвітлення в пресі як позитивних, так і негативних рис у соціалістичному будівництві країни. Ми щасливі тим, що зможемо почути ваше живе слово тут, у Запоріжжі.

Вітаємо Вас, любий учителю!»

У цьому ж номері газети кореспонденти розповідали про захоплення й ентузіазм, викликані у трудящих Запоріжжя приїздом видатного письменника.

Тим часом О. М. Горький, переночувавши у старому селищі Кічкасі (нині це місце — на дні озера Леніна), рано-вранці пішов оглядати будову.

Було це 12 липня 1928 року. Навмисне акцентуємо на даті, оскільки в літературі, присвяченій письменникові, в цьому питанні є чимало плутанини. Досить сказати, що навіть у такому поважному виданні, як чотири тома «Летопись жизни и творчества А. М. Горького» допущено прикру помилку: там стверджується, що О. М. Горький приїхав до Запоріжжя і виступав на урочистому засіданні Запорізької міськради в саду імені Івана Франка після того, як побував на Дніпробуді: «Липень, 11. Дніпробуд. Зранку (М. Горький — П. Р.) знайомиться з будівництвом. На моторному човні виїжджає на острів Зелений. Олексій Максимович побував усюди, куди тільки можна було пройти. Бачив завантаження камінням зрубу, встановлення екранів

водозливу, опускався в висушений котлован. Він оглядав усе, як добрий господар. Після огляду правого берега виїжджає на острів Хортицю».¹

Лише після цього в «Летописи» повідомляється: «Липень, 11. О 6 годині вечора приїздить до Запоріжжя».

Насправді ж Олексій Максимович спочатку прибув до Запоріжжя, а потім відвідав Дніпробуд. Автори «Летописи» цього разу «віддали» Запоріжжю острів Хортицю, зате Дніпробуд розташували на залізничному шляху од Харкова до Запоріжжя...

Треба сказати, що слідом за «Летописью» цю помилку повторюють Л. Хінкулов та інші літературознавці й дослідники.

Дивне і таке твердження «Летописи»: «Липень, 10. Пізно ввечері виїжджає (з Харкова — П. Р.) на Дніпробуд».

Якщо пристати на цю думку, то вийде, що шлях від Харкова до Запоріжжя О. М. Горький долав майже цілу добу. Насправді ж із Харкова письменник виїхав на південь України 11 липня.

Та повернемося на Дніпробуд.

«День на Дніпробуді починається вибухами, вони ж і закінчують день», — напише згодом у своїх нарисах «По Союзу Рад» Олексій Максимович.

Де тільки не бачили дніпробудівці свого дорогого гостя! В головній конторі він уважно знайомився з проектами, планами, кресленнями, цікавився подробицями, звертав увагу на деталі, засипав інженерів запитаннями. Не відчуваючи втоми, письменник обійшов і об'їхав усю будову. Він спостерігав, як висаджують у повітря величезну скелю «Богатир», ходив по шпалах,

¹ Летопись жизни и творчества А. М. Горького, т. III. М., Вид-во Академії наук СРСР, стор. 642.

переступаючи купи будівельного матеріалу, піднімався на риштування, побував у котловані. В одному місці О. М. Горький навіть спробував узяти в руки електро-свердло («мене струснуло, як малу дитину», згадував він потім), в іншому — був очевидцем «приборкання» крана молодим хлопчиною. Побував невгамовний гість в гуртожитку будівельників, і на фабриці-кухні, і в робітничій їдальні.

«Він з дивовижною легкістю, — розповідає міська газета, — знаходив слова, такі прості, зрозумілі, що глибоко западали в душу кожного робітника, запалюючи їх ентузіазмом і наполегливим прагненням будувати величній фактор соціалізму» («Красное Запорожье», 13 липня 1928 р.).

Побачене на Дніпробуді перевершило уявлення О. М. Горького про цю будову.

«Ні, це не казка, — згадує слова Олексія Максимовича Я. Баш. — У казках подібного ще не було. Правду кажучи, я не сподівався на таку грандіозність».¹

Переправившись на острів Хортицю, письменник милувався краєвидом, декламував вірші Т. Г. Шевченка і захоплено розповідав про минуле запорізького краю, мовби був за екскурсовода (як виявилось, історію Запоріжжя він знав чудово).

Кілька разів він у захваті повторив:

— Яка краса — цей острів!.. Яка краса!.. — І тут же запалився ідеєю: — Цю красу треба віддати дітям! Обов'язково треба! Хай милуються природою, хай ростуть здорові!

Олексій Максимович завмер на мить, мовби вже чув тут веселий, дзвінкий сміх запорізької малечі — отой, що лунає на Хортиці сьогодні...

¹ Я. Баш. На берегах Дніпрових, стор. 32 — 33.

Увечері дніпробудівці зустрілися зі своїм дорогим гостем у літньому театрі. Тисячі трудівників прийшли привітати письменника, до голосу якого прислухається весь світ. Ось що розповідає про пам'ятний день колишній робітник, слюсар механічних майстерень Дніпробуду Сергій Володимирович Гаврютін:

— Театр уміщав близько трьох тисяч, але коли машина під'їхала до нього, вона не могла підійти близько через велику масу людей. Машину «взяли у полон» і котили її руками до театру з виключеним мотором. Під бурхливі оплески Горький підіймається на сцену. Йому допомагають — ледве не на руках несуть. Ось він зняв свій сірий плащ, повісив на стілець — оплески не вщухають. Взяв до рук цигарку — всі хором кричать: «Олексію Максимовичу, не куріть! Вам шкідливо».

Після гарячих привітань дніпробудівців бере слово Олексій Максимович.

— Що таке історія? — запитує він і сам відповідає: — Історія — це боротьба за енергію. Рабство, приручення свійських тварин, експлуатація найманої праці — все це стадії розгортання боротьби за опанування енергії. Але фізичні можливості людини надто обмежені, а стихійні сили надто могутні. Людина починає видобувати енергію з різних двигунів — вітер, пара, електрика, вода, стиснене повітря, хвилі ефіру доповнюють цю енергію.

«Думка про те, що зупинити великий сивий Дніпр ніякою греблею неможливо, — пише місцева газета, — що величезний задум перетворити воду в огонь електрики — фантазія інженерів, — ця думка не новина для багатьох, навіть дуже багатьох будівельників-робітників» («Красное Запорожье», 1928, 14 липня). Ось чому Олексій Максимович так багато говорить про реальність плану приборкання Дніпра:

— Іноді ви на своєму сонячному шляху до загального щастя спотикаєтесь, подибуєте труднощі, промахи в будові, недоліки, від усвідомлення яких ви страждаєте, мучитеся, стомлюєтесь, — і все-таки з кожним днем рухаєтесь уперед. Вас штовхає вперед ваша ж власна колективна воля, ваше усвідомлення, що ви господарі... і що працюєте ви самі на себе... І ясно, що зупинитися ви вже не можете, поки не вичерпаються сили колективу, а колектив не може вичерпати своєї енергії, бо він у процесі об'єднання безперервно її відроджує. Ось чому, йдучи по шляху колективної творчості, ви доб'єтесь успіху, зможете і фантазію перетворити в реальну справу.

Так викладають натхненну промову письменника місцеві газети. Захоплення подвигом дніпробудівців чи не найповніше виявилось ось у цих словах Олексія Максимовича:

— І все ж я тверджу, що те, що робите ви, робітники і творці Дніпробуду, це — фантазія, світла, вогненно-яскрава. Європа, Америка, Китай, Японія — весь світ бере додаткову енергію, але, експлуатуючи її, експлуатує одночасно працю робітника і спрямовує всю колосальну додаткову енергію на дальшу експлуатацію трудящих. Хіба ви не фантазери? Ви хочете підкорити могутній Дніпро своїй волі, щоб енергія великої ріки працювала не для експлуатації, а для щастя і блага людства. Та цього ще ніколи в світі не бувало!

Цікаву думку висловив письменник у зв'язку з виступом на мітингу комсомольського ватажка будови. Останній у своїй гарячій промові порівняв роботу молоді з бойовою кавалерією. Олексій Максимович рішуче заперечив йому:

— Ні, не кавалерійськими загонами, хвацькими розвідками, наскоком, атакою в лоб ми розіб'ємо ста-

рий побут. Піхота, густа-густа маса культурної піхоти повинна рушити вперед і шматок за шматком, крок за кроком відвойовувати окопи, в яких міцно засіло старе.

Бурхливою овацією відповіли письменникові дні-пробудівці.

ВОЛЯ І РОЗУМ НАРОДУ

13 липня 1928 року республіканська газета «Комуніст» повідомила: «Захопившись Дніпрельстаном, Максим Горький вирішив не їхати і лишитися ще на один день».

Так, Дніпрельстан з першої ж миті вразив і полонив великого письменника. В його нарисах «По Союзу Рад», уперше надрукованих у 1—6-му номерах журналу «Наши достижения» за 1929 рік, сторінки, присвячені грандіозній будові на Дніпрі, сповнені поетичних епітетів та оригінальних думок і звучать, як талановита поема. Її лейтмотивом, очевидно, слід вважати бентежно-радісний вигук письменника: «Саме в праці, і тільки в праці, велика єсть людина, і чим палкіша її любов до праці, тим величніша вона, тим продуктивніша, красивіша її робота». А хіба не претендують на безсмертя роздуми письменника про «поезію борців проти мертвої скам'янілої дійсності»? Нарешті, згадаймо опис почутої О. М. Горьким могутньої звукової «сировини», яку, за передбаченнями письменника, в майбутньому люди «розкладуть на ноти, гармонізують її, створять героїчні симфонії».

Серед живописних полотен, присвячених перебуванню Буревісника на Дніпрогесі, нам видається особливо вдалим полотно художника П. Котова «О. М. Горький на Дніпробуді», репродукцію з якого можна

знайти в капітальному виданні «О. М. Горький в портретах, ілюстраціях, документах».¹ Великий митець стоїть, заклавши руки за спину і злегка відкинувши назад голову, а перед ним — неокраїй будівельний майдан... Гудуть паровози, деркочуть екскаватори, гримлять вибухи, стрекочуть перфоратори, дзвенять молотки, виють мотопомпи, кришиться камінь, клубоче дим, лютує хвиля... Мов зачудований, наслухає Горький цю неперевершену симфонію творення. В глибокій шанобі перед подвигом Людини він зняв кашкета...

І все ж... «Дати загальну картину всієї роботи на Дніпробуді я не в силі», — журився Олексій Максимович. Можна собі уявити, яка то була «грандіозна праця», якщо перед нею пасував всесвітньовідомий майстер слова! А втім, це скоріше можна віднести на рахунок надзвичайної скромності письменника, бо кого не вразять ось такі, наприклад, точні і виважені мазки пензля великого художника слова: «Стиснутий з обох берегів залізними греблями, бушує Дніпро, але сердитого плескоту його хвиль об залізо і камінь не чути в скреготі свердел, в ударах молотів по лункому залізу, у вигуках робітників... Сталеві жала свердел вгризаються в каміння, сповнюючи повітря дивно сухим шумом, здалеку цей шум звучить як одночасний спів багатьох басових струн віолончелі».

Або ще ось рядки: «Теплий оксамит ночі розкішно вигаптуваний, прикрашений голубим сріблом вогнів, у пільмі навально котяться хвилі Дніпра, ріка ніби хоче вилитись у море раніше, ніж люди візьмуть її в полон і примусять працювати на себе. Все навколо казкове.

¹ А. М. Горький в портретах, иллюстрациях и документах. М., Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1962, стор. 327.

Казковий голубий вогонь, породжений силою падіння води. І казкова ця сильна людина поряд зі мною...»

У нарисах «По Союзу Рад» О. М. Горький, перш ніж змальовувати картину герцю людей із Дніпром-Славутичем, розповідає епізод, свідком якого він був у 1917 році. Символічно звучить діалог, що відбувається між «паном у кепці» і революційно настроєним солдатом.

«— Гори зриєте?

— А що? Заважатимуть, і гори зриємо.

— Ріки назад потечуть?

— І потечуть, куди вкажемо. Чого смієшся, пане?».¹

На Дніпробуді письменник зустрівся з тими, хто висаджував у повітря скелі й приборкував ріку, і, захоплений, віддав їм перевагу перед билинним багатирем: «По-дитячому наївною здається давня казка про Святогора-богатиря, який не міг подолати тяжіння земного».

Давно стали крилатими слова О. М. Горького про те, що «на Дніпробуді воля і розум трудового народу змінюють форму і обличчя землі».

Перо письменника залишило для наступних поколінь виразні, хоч і побіжні портрети кількох представників цього легендарного трудового народу. Це і дев'ятнадцятилітній володар «блискавичної сили» — дніпробудівець з перфоратором, і інженер, якому доводиться підправляти Бога («поганий був будівник, нам доводиться переробляти все по-своєму»), і, нарешті, робітник з книгою, за яким Олексій Максимович спостерігав у їдальні.

«От він сердито і машинально ткнув виделкою у тарілку — шматок м'яса вискочив на скатертину, хло-

¹ М. Горький. Оповідання. Нариси, стор. 409.

пець встроїв у нього виделку, але на скатертині лишилась, пляма. Тоді хлопець почервонів, озирнувся і, бачачи, що прибиральниці посміхаються, почервонів ще густіше, вже до плечей і, теж посміхаючись, винувало розвів руками.

— Сплохував, — сказав він прибиральницям.

Це, звичайно, дрібниця. Але вона мені сподобалась. Мені здається, що за нею криється нове й правильне ставлення до громадського добра».

Очевидно, О. М. Горький був під враженням саме цієї зустрічі, коли говорив на мітингу дніпрельстанівців:

— Пам'ятайте, що ви — господарі і все робите для себе і для своїх дітей. Тому будуйте міцно, надійно, на скелях, а не на піску. Пильуйте все господарським оком! («Селянське життя», 19 липня 1928 р.).

Залюбленими очима дивиться письменник на дніпробудівських робітників і тут же, під впливом побаченого, робить такий глибоко узагальнюючий висновок: «В Союзі Соціалістичних Рад трудяться вже не раби, покірно-виконуючи накази господарів, в Союзі працюють на себе вільні люди. Якщо раніше смисл праці був незрозумілий робітникові, якщо раніше меншість багатіла, а трудовий народ залишався убогим, то тепер це відношення змінилось, і все, що робить робітник, робить він для себе, на завтрашній день».

У номері від 13 липня про перебування О. М. Горького на Дніпробуді розповіла газета «Правда»:

«На всіх станціях на шляху Харків — Запоріжжя письменника зустрічали юрби робітників і селян найближчих заводів і сіл».

З виступу Олексія Максимовича на мітингу дніпробудівців «Правда» виділила слова: «Ви повинні озброїться знаннями, ви успішніше робитимете свою велику справу, якщо будете ставитись до неї, як госпо-

дарі. Мое слово вам — це слово людини, яка любить і поважає вас».

Коли народ довідався про перебування письменника на Дніпрельстані, до нього полинуло ще більше листів і телеграм із запрошенням у гості.

«Ми звертаємось до вас, — писали О. М. Горькому донецькі шахтарі, — з проханням одвідати серце України — Донбас. Приїхавши до нас, Ви переконаєтесь, які великі досягнення має наша гірнича і металургійна промисловість. Ви побачите життя робітників Донбасу та умови, в яких вони живуть. Ваш приїзд буде кращим святом для робітничої людності Донбасу».

В одній з телеграм, що надійшла з Дніпропетровська, читачі м'яко докоряли славетному письменнику за те, що він проїхав мимо їхнього міста. Олексій Максимович відповів: «Дорогі товариші дніпропетровці! Приїхати до вас не можу, не маю часу. На Дніпробуд я приїхав не для того, щоб показати себе робочим людям, а щоб побачити ту велику справу, яку вони творять. Ви скажете — ми теж робимо велику справу. Так! Весь робітничий народ зайнятий цим же, по всіх містах, на всіх заводах іде творча робота, але всюди встигнути я не можу. Я, бачте, теж мушу працювати, і та робота, яку я мушу й умію робити, корисніша від моїх виступів на мітингах. Сердечний привіт!»

Прощаючись із приборкувачами стихії — легендарними дніпрельстанівцями, О. М. Горький вигукнув:

— Ви достоту фантазери, або пречудово сміливі люди... Ви... будете грандіозні, світові споруди! («Красное Запорожье», 15 липня 1928 р.).

— Не втрачати енергії і йти сміливо вперед! — сказав він запоріжцям наостанку — і це було його найщиріше побажання.

ПОДОРОЖ У «МАЛЕНЬКУ ДЕРЖАВУ»

Наприкінці двадцятих років на Запоріжжі розцвіла і прославилась сільськогосподарська комуна «Авангард»¹ — прообраз майбутнього нового села. 1927 року комуна продала державі близько 30 000 пудів хліба, хоч об'єднувала тоді лише 160 трудівників, які господарювали на 760 гектарах землі.

Про перемоги і труднощі цього завзятого колективу Ф. Гладков розповів у своїй книжці «Комуна «Авангард»², що побачила світ у 1928 році.

Того ж року видав свою книжку «Чому в одній комуні краще, а в іншій гірше (Комуни «Авангард» і «Комінтерн»)»³ письменник Ф. Панфьоров.

Але 1928 рік — це вже був рік змушнення, розквіту комуни, а народилась вона в тяжкому 1922 році. Про перші кроки цього колективу розповідають пожовклі шпальти міської газети: «У травні 1922 року почала своє скромне, майже жалюгідне існування комуна «Авангард», розташувавшись у Басанському повіті на зруйнованій ділянці одного з куркулів. Стягнутий сюди колективцями мертвий і живий інвентар був надзвичайно жалюгідний і бідний: 5 коней, 11 корів, одна пара волів і одна свиня становили весь фундамент, на якому повинно було будуватися складне соціалістичне господарство...

За рік колектив комуни «Авангард» став невпізнаним... Внутрішнє життя комуни згуртоване й організоване, загальні збори вирішують усі питання. Рада комуни складається з 9 чоловік» («Красное Запорожье», 24 червня 1923 р.).

¹ У деяких дослідженнях і спогадах ця комуна названа дитячою. Це, звичайно, помилка.

² М. — А., Госиздат, 1928.

³ М., «Крестьянская газета», 1928.

Перший голова ради комуни «Авангард» Марко Миколайович Рижов, якого сьогодні запоріжці знають як талановитого педагога, заслуженого вчителя УРСР, схвильовано розповідає:

— Комуна «Авангард» — то наша буремна молодість, наша перша любов... Вона була комуною в повному розумінні цього слова — все було усупільнене, всі питання вирішувались колективно, діти були на утриманні комуни. Ентузіазм людей не знав меж!

О. М. Горький — художник, чиє серце було таке спрагле до всього нового — хоч як був зачудований дніпробудівською епопеєю, все ж скористався слушною нагодою, щоб бодай на кілька годин завітати до цього господарства. І як же він був потім вдячний долі, що побував у комуні «Авангард»!

«Кілька годин у маленькій новій державі, схожі на сон», — так у кількох словах сформулював Олексій Максимович свої враження від перебування в сільськогосподарській комуні. У нарисах «По Союзу Рад» він розповів багатомільйонному читачеві про цю незвичайну «державу».

Їхали туди машиною. Разом з О. М. Горьким був і його син Максим. Супроводжував їх «товариш із Запоріжжя», — людина, яка дуже подобалась письменнику. «Незвичайна в ньому місткість його зорової пам'яті і чудове знання краю», — пише Горький у нарисі. І далі: «Він, напевне, з тих «далекозорих», що добре бачать, яка трудна дорога в майбутнє, але їх не бентежать труднощі її».

Комишуваха, Жеребець, Преображенка, Оріхів, Мала Токмачка, Ново-Карлівка — таким був маршрут «підтоптаного автомобіля» О. М. Горького. Згадаймо, що майже цим шляхом понад сто літ тому добирався на Кавказ гнаний Пушкін. Тоді генерал Раєвський, з яким

їхав великий російський поет, писав у одному з своїх листів про самотні, безводні, малозаселені степи, вкриті ковилою — «слід признатися, що при сході сонця, коли дивишся на траву проти останнього, то уявляється тобі чистого срібла хвилююче море».

Зовсім інші картини розгорнулися перед очима О. М. Горького і його супутників: «жирна зелень» кукурудзи, «яскраве золото волохатих квіток соняшника», трактори на горизонті...

Звістка про приїзд видатного письменника миттю розлетілася по селах. «В комуни, — розповідала пізніше обласна газета, — бігли і йшли селяни Павлівки, Басані, Іванівки та інших сіл, бігли жителі навколишніх хуторів.

— Горький! Наш Горький!» («Большевик Запорожья», 18 червня 1941 р.).

Самі ж авангардівці, отримавши телеграму-блискавку, спершу розгубилися: такий гість! Як же його зустрічати?!

Одні пропонували написати більше лозунгів і розвісити на будниках, інші казали, що О. М. Горький — людина проста, тож може ще образитися.

— Обмежилися, — розповідає нині М. М. Рижов, — нашим традиційним «Ласкаво просимо!»

Хтось із жінок висловив думку, що слід цей день зробити неробочим — адже таке свято, завітав сам Горький! Кілька чоловік одразу заперечили:

— А може, Олексій Максимович хоче побачити, як ми працюємо?..

День був теплий, лагідний. Сонце вже піднялося височенько над обрієм, коли над садибою комуни пролунало очікуване «Іде!» Збивши куряву, машина Горького промайнула за вибалком, промчала мимо хат і, тихенько сигналячи, в'їхала на подвір'я. Всі одразу

помітили Олексія Максимовича: в темно-сірому костюмі, білому кашкеті, простенькій білій сорочці без галстука, він приязно всміхався у вуса.

— Здрастуйте, комунари! — такими були перші слова письменника. — Давайте знайомитись. Горький. Приїхав подивитися, як ви живете, — мовив він повагом.

63-річний дідусь Іван Таран, який прийшов пішки на зустріч із Горьким з неблизького хутора «Прогрес», запевнив гостя:

— Живемо непогано. Як-то кажуть, прогресивно!

— Покажіть своє господарство, — просить письменник.

— Пішли ми по «володіннях» комуни, — розповідає сьогодні М. М. Рижов. — Побували скрізь — і на фермі, і в млині (Олексій Максимович навіть у руку взяв жменю борошна, по-селянськи розминав його пальцями, нюхав), і на цегельному заводі, і в кімнатах, де жили комунари. Пам'ятаю, Горький весь час потирав руки від задоволення. Пояснення давав Іван Гнатович Лозицький, тодішній голова комуни — людина дуже енергійна, чудовий організатор.

І. Г. Лозицький загинув у роки Великої Вітчизняної війни на посту голови колгоспу «Авангард». Його син — Іван Іванович — нині завідує вальцьовим млином у колгоспі імені Куйбишева.

— Пригадую, — каже він, — батько розповідав, як Олексій Максимович цікавився, чи важко було організовувати комуну, чи швидко люди звикли до нових відносин, чи не скучали за індивідуальною мискою.

Ветерани нинішнього колгоспу імені Куйбишева охоче розповідають про ті дні, показують старі дерева над річечкою Мало-Токмачкою, в затінку яких відпочивав дорогий гість, а також шлях, котрим він їхав («отамочки, де вітряк стояв»).

Письменник задоволено оглянув щойно збудовані корпуси комуни, красиві алеї і квітники довкола гуртожитку, смарагдові поля на обрії.

— Гарно! Гарно! — раз у раз повторював він.

Ясна річ, у комуні О. М. Горького в першу чергу цікавили нові люди, нові відносини між ними, виховання дітей по-новому («У вас про нову людину говорять та пишуть, а ми ось практично пробуємо допомогти їй вирости»), — не без гордості заявив Олексієві Максимовичу хтось із комунарів).

У нарисах «По Союзу Рад» письменник з неприхованою любов'ю оповідає про голову комуни, названого тут Лозницьким — «звичайного хлібороба», який «давно вже відвик від «я» і вживає тільки «ми».

За словами О. М. Горького, зовні це «звичайний хлібороб, висушений сонцем, степовим вітром і турботами про свою маленьку державу. На непоголеному обличчі металево блищать очі, напевно, досить зірки...»

Письменникові подобається, як говорить голова — «коротко, діловито, «конспективно» і явно не дбаючи про те, щоб переконати словами, але напрочуд уміло показуючи господарство комуни».

О. М. Горький явно милується своїм героєм: ось він усміхнувся — і «по непоголеному його обличчю ніби веселий вітерець пробіг. А ще посміхнувся він у відповідь на моє запитання: чи правда, що селяни найближчих сіл бажають перебудувати свої господарства теж на комунальний лад і мовби подали немало заяв про це?

— Що ж — не вірите? Може — показати документи? І слівце «документи» прозвучало в його вустах цілком непохвально для любителів документів».

— Соціалізм у селі можна вкоренити тільки так, як ми це робимо, — спокійно і впевнено говорив голова

комуни письменникові. Селянин — він насамперед практик, він добре бачить вигідність колективної праці. Звичайно — господарство нашої комуни не зовсім досконале, одначе мужик рахувати вміє.

Лозницький, як і «товариш із Запоріжжя», — людина «надовго»: це і господар, і вихователь, і мрійник («води б нагнав нам Дніпробуд»). На думку Олексія Максимовича, він з таких, що «знайшли правду, оволоділи нею, бережно, як улюблене дитя, вирощують її, впроваджуючи її в розхитане життя...»

Свої роздуми про долю «впертих шукачів незламно міцної правди», людей, «гнаних мрією про неї з кінця в кінець країни», завершує такими високими словами: «Лозницький — з тих єретиків, яким був комуніст Ян Гус, спалений на вогнищі, різниця тільки та, що Лозницький і подібні до нього самі розпалюють вогнище, на якому мусить згоріти все, що нагромаджене століттями жакливого життя в душах рабів землі».

Явно символічно звучать рядки нарисів «По Союзу Рад» про хлопчика, котрий, вказуючи на старі хати, «цілком серйозно сказав:

— Ми їх перебудуємо!»

— Олексій Максимович оглянув нашу бібліотеку, — веде далі розповідь М. М. Рижов, — цікавився, які книги користуються попитом читачів, давав поради, як озеленювати комуну, був задоволений квітниками, що прикрашали подвір'я. Охоче розмовляв з людьми, простими трудівниками. Так, доярку Олександрю Мірошник він запитав, чи задоволена життям у комуні.

— Аякже, — відповіла та, — працюємо дружно, весело. Маля моє у дитяслах. Коли скучу, візьму полюбуюся та й знову однесу...

В розмову вступає І. І. Лозицький:

— Цікавий епізод відбувся в нашій комунарівській

їдальні. Офіціантки запропонували на обід високому гостеві — на вибір — яечню, ковбасу, смажене м'ясо, молоко, сметану, каву. А Горький каже: «А що, борщу немає? Ви дайте мені простого українського борщу!» Офіціантки думали, що такому гостеві незручно пропонувати якийсь там борщ, а він ще раз нагадує: «Так, так, простого українського борщу!»

— Будь ласка, — заметушилася наша Уляна Мороз. — Ось вам, Олексію Максимовичу, борщ — із бурячком, з капусточкою!

Задоволений смачним обідом Олексій Максимович запитав, скільки це коштує, йому відповіли: «Шістнадцять копійок».

«Потім ми обідаємо в їдальні комуни, — згодом напише він у нарисах «По Союзу Рад», — за дві страви — смачний борщ і смажене м'ясо — з нас узяли по 16 копійок з чоловіка».

Особливо багато добрих слів у нарисах О. М. Горького на адресу дітей комуни. Вони, за Горьким, і хороші, і міцні, і засмагли на сонці, і вгодовані, і кімнати у них чистенькі, і халати у виховательок біленькі. От тільки школу ніяк не вдається комунарам збудувати — лісу немає, а чиновники, як висловився Лозницький, не розуміють цього!

І ось ми читаємо у М. Горького: «Тісно, — скаржиться вчителька й товариш керівник культурної роботи в колонії».¹ Керівник культурної роботи — це вже відомий читачам М. М. Рижов, а вчителька — це Варвара Федорівна Рижова, нині пенсіонерка, але в минулому теж комунарівка, педагог, кавалер кількох орденів. Вона розповідає:

— Давно це, звичайно, було, але я легко можу

¹ Описка, йдеться про комуну.

увити й зараз образ дорогого Олексія Максимовича — його обличчя, постать, ходу, одяг... Я була завідуючою початковою школою комуни, у нас ішли заняття (бо навчальний рік розпочався в листопаді), тому зовсім не мала часу готуватися до зустрічі великого письменника. Пригадую тільки, як пролунала сирена машини на подвір'ї і як я злякалася: приїхав Горький! Що він подумав про нас, адже школа непривітна зовні, приміщення мале, класи прохідні, коридора немає... Я дуже переживала і не помилилася в своїх передчуттях: враження в Олексія Максимовича від нашої школи було нерадісне. Потім на засіданні ради комуни Олексій Максимович сказав: «Школа — це головне, що потрібно вам нині для дальшого розвитку і процвітання комуни».

Ще в школі О. М. Горький попросив свого сина записати щось відносно нашого приміщення, а потім говорив про це в окружному виконкомі. Коли наступного року в комуні спорудили нове приміщення школи з великими і світлими класами, бібліотекою, кабінетами, то батьки, школярі, всі комунарівці були дуже вдячні Олексію Максимовичу за допомогу.

Пригадую, як під час відвідання школи письменник попросив мене показати йому методичну літературу, якою ми користуємося в роботі. Коли я сказала, що немає підручників, він запропонував скласти список необхідних книг і дати йому. Я швиденько розшукала список, який у мене був підготовлений раніше, бо я давно мріяла придбати потрібну літературу, і хотіла вже вручити Олексію Максимовичу. Але мій чоловік, Марко Миколайович, перехопив список, заховав у кишеню ще й нагримав на мене: мовляв, не вистачало, щоб М. Горький тратив на нас такі великі кошти!

Якщо чесно сказати, то після від'їзду Олексія Максимовича я гірко плакала: з одного боку, було

страшно уявити, що подумав письменник про вчительку, яка навіть не знала, що їй з методичної літератури потрібно (адже список не подала), а з іншого — було таке відчуття, ніби хтось великий, дуже дорогий, рідний поїхав і вже більше ніколи мені не доведеться його побачити...

Після засідання ради комуни всі вийшли на подвір'я, щоб сфотографуватися з дорогим гостем. Фотографував син Олексія Максимовича. В архіві музею О. М. Горького нам пощастило знайти фото тих днів. На одному з них — письменник у колі комунарівців. Він усміхається, дивлячись у об'єктив, а довкола — і літні комунарівці, і підлітки, і дівчата. Серед останньої — і семирічна донька голови комуни, нині працівниця Запорізького обкому профспілки працівників освіти Галина Іванівна Лозицька.

Сьогодні, дивлячись на фото, вона подумки лине в ті далекі роки:

— Справедливо кажуть: побачене в дитинстві залишається в пам'яті на все життя. Не можу забути, як, довідавшись, що їде незвичайний гість, я бігала в пошуках свого кращого платтячка, бо мені здавалося, що в сарафанчику, який носили дівчатка у нашій комуні, незручно його зустрічати. Добре пам'ятаю, як Горький разом з групою комунарів прогулювався центральною тополевою алеєю комуни, відпочивав під грушами коло Токмачки, фотографувався. Я разом зі своєю ровесницею Манею Поліно, намагаючись бути непоміченою, трималася за чорну спідницю улюбленої вчительки Варвари Федорівни, а коли гість дивився у наш бік, ховалася за спини старших. Все одно Олексій Максимович помітив нас, підкликав до себе, поклав свої руки нам на голівки і, лагідно усміхаючись, запитав: «Ну, що, у вас таких немає довгих та вусатих?» І

показав на свої вуса. Потім він ще погладив нас по голівках і про щось задумався. Я з цікавістю стежила за ним і мені на все життя запам'яталася його схилена постать коло маленької дівчинки, його лагідні руки, добрі очі... Своїм дитячим серцем я відчула тоді, як дуже любить ця людина дітвору. А потім мені старші розповідали, що в дитяслах Олексій Максимович навіть плакав, дивлячись на щасливу малечу...

Справді, коли письменник зайшов у дитясла, дітлахи кинулися до нього, посадили його на ослінчик, полізли на коліна. Одні обнімали його, другі розповідали щось, треті повторювали слово «Горький», почуте од виховательки.

— Ой, як їм тут гарно! — каже Олексій Максимович, а в самого по щоках сльози котяться... Мабуть, згадалося тоді своє сирітське, безрадісне дитинство...

Розмовляючи з комунарами над річкою Токмачкою, письменник радив М. М. Рижову створити книгу про колектив. Коли ж той сказав про брак хисту, О. М. Горький заохотив:

— А ви спробуйте — і напишете. Відредагувати я вам допоможу. Добре?

Вже коли Олексій Максимович прощався, комунар Пилип Савич Шерстюк попросив його написати кілька слів до книги почесних гостей комуни.

Гість зніжковів:

— Розумієте, я так переповнений враженнями, що просто не в змозі з думками зібратися. Я потім напишу про комуни. Гарзд?

Повертаючись до Запоріжжя, письменник ще пильніше придивляється до сільських картин, що пропливають перед його очима. Тут пасеться велика череда, там «анархічно розпливлося» село. У дворах і на

левадах — червоні машини, а на майдані, біля великого будинку, — радіощогла. Хати вкриті не соломою, а білою черепицею. «Це для мене така ж новина, як радіо на селі», — занотовує Олексій Максимович.

Уважного погляду його не уникають і залишки огидного старого (брутальна людина «з фізіономією урядника», сільський блазень — ледар, п'яниця з буханцем під пахвою), однак він впевнений, що нового — більше, воно — перемагає, майбутнє — за ним. Звідси отой оптимістично-радісний висновок, який робить Олексій Максимович після знайомства з запорізькою дійсністю: «Як надзвичайно далеко втекло життя від минулого і як воно все швидше йде в майбутнє».

«ЗДОЛАЛИ! ВИЙШЛО!»

Поїхавши із Запоріжжя, письменник продовжував пильно стежити за спорудженням славетного енерговелета на Дніпрі.

«Це неймовірне дерзання!» — сказав О. М. Горький про Дніпробуд на мітингу будівників гідростанції.

Не минуло й тижня, як Олексій Максимович згадав про Дніпробуд на мітингу в Ростові: «Я ось був на Дніпробуді і ще побував у різних місцях... Ви — господарі країни, ви! На себе працюєте, а не на дядька! Іноді ви цього недооцінюєте... Бережливіше ставтеся до себе, товариші...».¹

21 липня письменник на урочистому засіданні Бакинської Ради депутатів трудящих захоплено розповідав, як «на Дніпрі підіймають воду — це на Дніпрі,

¹ М. Горький в споминах сучасників. М., ГИХЛ, 1955, стор. 322.

котрий нібито «реве та стогне», а насправді не знає, де дітися. П'ятдесят років тому нікому і в голову не могло прийти, що можна взяти та підняти ріку на п'ятдесят метрів».¹

Ще через кілька днів потому О. М. Горький виступав на урочистому засіданні Тбіліської Ради депутатів трудящих. Неважко припустити, що перед очима великого митця ще стояли вражаючі картини дніпробудівської дійсності, коли він говорив про себе як про письменника, котрий «перший у російській літературі і, може бути, перший в житті ось так, особисто, зрозумів величезне значення праці — праці, яка творить все найцінніше, все прекрасне, все велике в цьому світі».²

Відтоді письменник все частіше в своїх промовах говорить про виняткову роль праці у вихованні нової людини. Немає сумніву, що саме в результаті знайомства зі славними новобудовами країни, зокрема — Дніпрельстаном, Горький дійшов глибоко правильної і мудрої думки, висловленої ним пізніше, у доповіді на Першому всесоюзному з'їзді письменників: «Основним героєм наших книг ми повинні обрати працю, тобто людину, організовану процесами праці, яка у нас озброєна всією могуттю сучасної техніки, — людину, яка в свою чергу організовує працю легшою, продуктивнішою, підносячи її на рівень мистецтва».

Відтоді ж слово «Дніпробуд» все частіше зустрічається у статтях, листах і бесідах славетного майстра слова.

Так, у грудні 1928 року, пишучи листа робітникові А. Хінкулову (пізніше — літературознавець), письменник висловлює думку, що справа навіть не в Дніпробуді,

¹ М. Горький. Собр. соч., т. 24, стор. 392.

² М. Горький. Собр. соч., т. 24, стор. 395.

чи Волго-Донському каналі, а в тому, що «швидко зростає справді «нова» людина». І далі: «Для мене справжні «великі люди» — це так звані «маленькі люди».¹

У липні 1929 року в статті «Робітничий клас повинен виховати своїх майстрів культури», опублікованій в «Известиях», О. М. Горький серед «грандіозних і успішних починань», про які повинна знати робітнича маса, першим називає Дніпробуд («Известия», 25 липня 1929 р.).

Перебуваючи у січні 1930 року за кордоном на лікуванні, Олексій Максимович читає надісланий для журналу «Наши достижения» нарис М. Анова «Дніпробуд» і відзначає розтягнутість його, часті повторення тощо. У листі до П. Крючкова він пише, що ці недоліки викликані неправильним уявленням автора про нарис (як не белетристичний твір) і, зокрема, зауважує, що і «Записки мисливця» І. С. Тургенева, і «Губернські нариси» М. Є. Салтикова-Щедріна, і «Севастопольські оповідання» Л. М. Толстого написані саме в жанрі нарису.

Очевидно, поради і слушні зауваження М. Горького прислужилися молодому нарисовцеві — «Дніпробуд» після доопрацювання був надрукований в 3 і 4 номерах «Наших достижений» за 1930 рік.

Цього ж року побачив світ четвертий номер задуманого М. Горьким фотоілюстрованого журналу «СССР на стройке», повністю присвячений велетенським будовам першої п'ятирічки — Дніпробуду і Турксибу. Захоплюючі панорами новобудов, цікаві групові фото, а також портрети окремих людей — ударників трудового фронту, розширені текстовки, майстерне кадрування знімків — все це вигідно вирізняло номер

¹ М. Горький. Собр. соч., т. 30, стор. 115.

журналу з-поміж інших, на що не міг не звернути увагу Олексій Максимович. У черговому листі до А. Халатова він відзначає як творчий успіх цей номер журналу: «4-й номер «На стройке» — найвдаліший», хоч і зауважує: «Але знімки «Дніпробуду» дещо одноманітні і надто багато підіймальних кранів».

Як завше, письменник учив журналістів бачити насамперед не техніку, а людину-творця, володаря, підкорювача стихії.

Травневий номер журналу «Наши достижения» (1930 р.), фактичним редактором якого був О. М. Горький, вийшов із його статтею про пролетарську пресу. В ній, зокрема, говориться, що «наша преса непомітно, день у день — в ударних бригадах, в цехах, через змагання — виковує нову породу людей, які вміють дбати насамперед не про себе і не про своїх «ближніх», а про все суспільство в цілому, про десятки, про сотні мільйонів. Ця нова людина ставить світові рекорди на Дніпробуді, на Тракторобуді, на Турксибі і на інших «будках», котрими багатіє з кожним роком Республіка Рад».

Перебуваючи за кордоном, О. М. Горький теж не випускає з поля зору легендарну дніпровську будову. Письменник Ф. Гладков 1932 року надрукував у журналі «Огонек» (№ 12) статтю «Привіт письменнику-бійцю», де розповів, як Олексій Максимович восени 1930 року в Сорренто «кожен день, кожну годину засипав мене масою запитань про те, що діється на тій чи іншій ділянці наших робіт, розпитував про Дніпробуд...».¹

У червні 1930 року вийшов перший номер ще одного періодичного видання, задуманого і «поставленого

¹ Гладков Ф. Мятая юность. Очерки. Статьи. Воспоминания. М., ГИХЛ, 1961, стор. 472.

на ноги» О. М. Горьким, — журналу «За рубежом». У ньому була передмова, написана Олексієм Максимовичем, і серед інших матеріалів — чудовий фотознімок Дніпробуду у супроводі бойового гасла: «Наша п'ятирічка — динаміт, що зриває капіталістичний світ».

Виразні, чудові фото ударних бригад газети «Правда» на Дніпробуді знаходимо в перших номерах журналу «СССР на стройке» за 1931 рік.

Олексій Максимович у серпні 1932 року відповідає на лист молодого літератора Е. Міндліна, який поділився з ним задумом написати історію міста Запоріжжя. Письменник схвалив задум Е. Міндліна і дав йому низку конкретних вказівок та порад щодо того, якими джерелами користуватися, як розробляти тему. Зокрема, він радив починати історію міста з А. Желябова, тобто з того моменту, коли він прибув у маленький Олександрівськ, щоб підготувати висадження у повітря царського поїзда.

10 жовтня 1932 року запоріжці святкували велику перемогу. В цей день газета «Пролетар Дніпробуду» вийшла під шапкою: «Рапортуємо цілій країні: Дніпрельстан є!»

Цього ж дня газета «Правда» (№ 281) друкує передову «Велике історичне будівництво закінчено». Відразу ж під передовою був вміщений лист-привітання Олексія Максимовича Горького, кожен рядок, кожне слово якого дихали величезною любов'ю і глибокою повагою до приборкувачів сивого Славути.

«З глибокою пошаною, із захопленням вітаю творців Дніпрогесу. Гаряче здоров'ю пролетаріат, господаря Країни Рад, з новою перемогою!» — так починався цей лист. Великий письменник з сарказмом говорив про нитиків, скептиків, відвертих і замаскованих ворогів пролетаріату, які пророкували невдачу в двобої з Дніпром.

«Здолали! Вийшло! — з гордістю проголосив письменник. — Дніпро переможений і віднині буде покірно служити справі розвитку соціалістичної культури». На його думку, ця перемога, крім її економічного значення, мала ще й інший сенс: «Пролетаріат Країни Рад довів сам собі, що немає такої перешкоди, яку він не може здолати, немає завдання, яке він не в змозі розв'язати, немає мети, якої він не здатний досягти».

М. Горький подумки окидає зором гігантський будівельний майданчик, яким стала вся країна. Особливо радують його плани перетворення землі: «Майбутньою весною з'єднається каналом Біле море з Балтійським. Уже розпочаті роботи по з'єднанню Волги з Москва-рікою. Москва-ріка стане судноплавною, зіллється через Оку з Волгою, а далі ставиться завдання віддавати морям якомога менше прісних вод, використовуючи їх на зрошення посушливих місцевостей. Починається робота по зрошенню посушливих заволзьких степів для того, щоб дати країні нові мільйони гектарів землі під пшеницю. Розпочато вивчення водного масиву Севанського озера з метою зрошення Вірменії, Азербайджану».

Нагадавши про сміливі плани «електрифікації Сибіру енергією Ангари», а також про такі «грандіозні будови, як Магнітогорськ і йому подібні», Олексій Максимович із задоволенням констатує: «Розум організованого пролетаріату змінює географію Союзу Рад, змінює обличчя своєї країни».

Як вірний син свого класу О. М. Горький навіть у свято не вважає зайвим сказати народу про загрозу нової війни, про ту шалену ненависть, що її викликають у капіталістів успіхи молодої Країни Рад.

«...Все може бути, — пише він, — ворог ще дужий. Ворог дужий людською дурістю, тією дурістю, яку він віками втовкмачував у мозки трудового народу. В Сою-

зі Рад цієї дурості оголошена нещадна війна. Дурість — це така ж стихійна сила, якою була стихія Дніпра. Розумно керований труд людей перетворив її в розумну, могутню і плодотворну силу».

Радіючи одній з блискучих перемог «творчої сили розуму», Олексій Максимович закликав будівників Дніпрогесу «до нових перемог над “стихіями природи і над стихією минулого!»

Чудовим вийшов листопадовий номер горьковського журналу «СССР на стройке», присвячений створенню енерговелетня на Дніпрі. Керуючись вказівками Олексія Максимовича, журнал під рубрикою «Кращі з кращих» опублікував велику фотогалерею героїв — будівників Дніпрогесу.

Через деякий час (27 листопада) О. М. Горький у листі до Р. Роллана розповідає про тріумф будівників Дніпрогесу.

Кількома місяцями пізніше Олексію Максимовичу, який добре знав дніпровське будівництво, надсилає на відгук перший том свого роману «Енергія» письменник Ф. Гладков. Як відомо, в основу цього твору лягли враження письменника від будівництва Дніпрогесу. Горький відразу ж прочитав книгу і висловив автору свої зауваження.

У зв'язку з пуском Дніпрогесу редакція «Наших достижений» видає спеціальний номер, присвячений електрифікації країни (№№ 2 — 3 за 1933 рік), а журнал «СССР на стройке» в 1934 році (№ 2) знову повертається до історичної дніпровської епопеї і друкує вражаючий красою і змістом фотомонтаж.

За свідченням співробітника журналу «Наши достижения» І. Шкапи,¹ на настійну вимогу Горького в

¹ Див.: И. Шкапа. Семь лет с Горьким. М., «Советский писатель», 1966, стор. 358.

журналі було дано нарисові портрети будівника Дніпробуду, знаменитого водолаза П. І. Орова, знатної бетонниці Ольги Дудченко і багатьох інших героїв епохи перших п'ятирічок.

У вересні 1934 року за ініціативою і найближчою участю О. М. Горького почав виходити щомісячний «товстий» журнал для масового читача «Колхозник», який відразу ж завоював прихильність сільських трудівників.

Коли в листопаді 1935 року редакційна колегія журналу зустрілася з групою читачів, серед них був і машиніст Ногайської МТС Бердянського району Є. К. Шмойлов. У першому номері журналу «Колхозник» за 1936 рік так викладається його виступ на цій зустрічі: «Ми довідалися, як живуть люди в СРСР, а дуже просто написані статті доступні навіть малоосвіченій людині. Одне слово, журнал сподобався нам. Особливо просили мене передати велике спасибі нашому улюбленому письменникові Олексію Максимовичу за його оповідання в журналі і за його участь. Колгоспники просили передати, що оповідання Олексія Максимовича завжди доходять до серця, завжди хвилюють».

Про виняткове значення, яке мали для О. М. Горького подорож на Дніпробуд і подальша дружба з його творцями, чудово сказав сам письменник у листі до І. Рибаквої від 30 січня 1935 року: «...Я з'їздив на Дніпробуд... зазирнув майже всюди, де бував раніше і... де ніколи не був, подивився на велетенську роботу пролетаріату, і ось відтоді щасливо живу тією енергією, котра безперервно, день у день збагачує і вчить, що слід робити, як треба перебудовувати життя».¹

¹ М. Горький. Собр. соч., т. 30, стор. 375.

ЩОБ ПРО ДНІПРОГЕС ЗНАЛИ ВСІ

Ще в 1931 році Олексій Максимович звернувся до літераторів Країни Рад з закликом створити «енциклопедію соціалістичного будівництва» — історію фабрик і заводів.

7 вересня цього ж року газети «Правда» та «Известия» опублікували його статтю «Історія фабрик і заводів», де Олексій Максимович, зокрема, говорить, що є немало відсталих людей, яким «незрозуміле значення таких фактів, як пуск Дніпробуду в наступному році». Через місяць (10 жовтня) ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про видання «Історії заводів», що схвалює ініціативу О. М. Горького, а 28 листопада на другій сторінці «Правди» матеріали, об'єднані шапкою «Історія заводів», відкривала стаття Олексія Максимовича «За роботу!»

За десять днів до цього газета «Червоне Запоріжжя» вийшла з підвальною статтею «Створимо історію заводів Запоріжжя». «Нещодавно кращий ударник пролетарської літератури, письменник світового пролетаріату Олексій Максимович Горький вніс цінну пропозицію про створення «Історії фабрик і заводів», — писала газета. — Ця пропозиція схвалена Постановою ЦК ВКП(б)...

Запоріжжя — великий, союзного значення пролетарський центр. Він повинен вести перед у справі реалізації Постанови ЦК ВКП(б) про створення в художній формі історії заводів».

Газета закликала створити «більшовицьку історію» Дніпробуду, а також двох заводів — «Комунара» і паровозоремонтного.

У квітні наступного року головна редакція «Історії фабрик і заводів» затверджує план видань на найближчі роки, серед яких перше місце посідає книга

про Дніпровську гідроелектростанцію. Як фактичний керівник редакції О. М. Горький 19 липня 1932 року звертається з листом до парткому Дніпровської гідроелектростанції, начальника будівництва О. Вінтера і редколегії «Історії Дніпробуду», в якому просить ширше розгорнути роботу по створенню історії енерговелета, зокрема рекомендує вже тепер написати перші пробні глави. Цікаво, що при цьому письменник не забуває нагадати: «Намагайтеся роботу по історії Дніпростанції проводити за широкою участю робітничих мас».

На жаль, громадські організації Дніпрогесу, заклопотані насущними питаннями грандіозної будови, не відразу взялися за підготовку історії, тим паче що їй — молодій, ще не завершеній — аж ніяк не пасувало слово «історія».

Дбаючи про те, щоб читачі якомога швидше отримали літопис героїчного будівництва на Дніпрі, в листопаді 1933 року Олексій Максимович пише листа секретареві ЦК КП(б)У П. П. Постишеву з проханням приділити більше уваги історії заводів і будов України, зокрема історії Дніпрельстану.

Здається, лише тепер по-справжньому взялися дніпробудівці за створення біографії величної споруди. Своєрідними літописцями Дніпрогесу мали стати Я. Баш, В. Дончак, В. Кузьмич, В. Юрезанський, яким всіляко сприяли в роботі Запорізький міськком партії, партійні організації Дніпрогесу та управління «Дніпроенерго».

Кілька слів про людей, котрим випало працювати над втіленням у життя горьковського задуму.

Яків Баш. Сьогодні це відомий майстер українського красною письменства. Дніпрельстан був першим життєвим університетом для цього письменника: тут, на легендарній будові, він працював теслярем, бригади-

ром, журналістом у редакції багатотиражки «Пролетар Дніпробуду». На той час, коли Я. Баша включили до авторської групи «Історії Дніпрогесу», молодий письменник уже дебютував книжкою «Доба горить (Як ми стали кращою бригадою?)», випущеною видавництвом «Молодий більшовик». Невдовзі вийшла друга книжка Я. Баша «Дні наступу». Це були оповідання і нариси про спорудження Дніпрогесу, в яких учасником будівництва, так би мовити з перших вуст, викладається історія народження оцього чуда з чудес — велета енергії на берегах старого Слаутича.

Другий літописець Дніпрогесу — український письменник Володимир Кузьмич — на той час уже автор понад десяти прозових книг, зокрема відомого в 30-ті роки роману «Крила». В. Кузьмич не раз бував на великій будові і в 1931 році випустив книгу «Перший криголам», що мала підзаголовок «З дніпрельстанських оповідань».

Володимир Дончак на Дніпробуді був популярний як автор багатьох віршів, натхненних трудовими звитягами підкорювачів Слаути, а також пісень, що виконувалися майже в кожному концерті капели «Дніпрельстан». У його рядках, не завше досконалих з боку поетичної техніки, живе романтика праці, пафос творення.

Четвертий літописець — письменник Володимир Юрезанський — тільки навесні 1932 року прибув на Дніпрогес спеціальним кореспондентом газети «Известия», проте швидко став настільки «своєю» людиною на будові, що О. Фадеев змушений був зазначити: «Ваша обізнаність в організаційно-політичному і технічному боці справи така, що, здається, ніби Ви самі були учасником будівництва Дніпровської греблі». До речі, в творчій долі В. Юрезанського неабияку роль відіграв Олексій Максимович Горький: він ще до рево-

люції помітив молодого письменника, листувався з ним, допомагав порадами.

Члени авторської групи по створенню дніпрогесівського літопису з ентузіазмом взялися за справу. Однак на заваді стояла їхня недосвідченість у цьому питанні, до того ж — будівництво вже завершилося, і тисячі дніпробудівців, які мали стати героями книги, роз'їхалися на інші будови країни. З різних причин В. Кузьмич і В. Дончак незабаром вийшли з групи, і літописців залишилося двоє, в тому числі — керівник бригади, 25-річний Я. Баш.

— Лишилися ми вдвох з В. Юрезанським, — розповів пізніше в одному з інтерв'ю письменник Я. Баш. — Вся робота по створенню історичної книги лягла на наші плечі...

Справа посувалася повільно, і 20 жовтня 1934 року О. М. Горький пише листа секретареві ЦК КП(б)У М. Попову, який мав редагувати книгу про Дніпрогес, з вимогою перебудувати роботу української редакції «Історії фабрик і заводів», а через півроку з лишком (у квітні 1935 р.) пише М. Попову вдруге, окремо наголошуючи на потребі прискорити створення книги про Дніпровську гідроелектростанцію.

У 1935 році газета «Червоне Запоріжжя» (30 жовтня) опублікувала бесіду свого кореспондента з бригадою письменників, які працювали над історією Дніпрогесу, а також ознайомила читачів з кількома уривками з цієї історії.

Під час бесіди автори дніпробудівського літопису говорили про надзвичайну складність завдання, що постало перед ними. Йшлося не про повість чи роман, де письменник сам «народжує» своїх героїв і на свій розсуд «орудує» ними, а про книгу, в якій діяли б справжні творці Дніпробуду — не прикрашені, але й не

спрошені, не безмірно звеличені, але й не принижені до ролі «гвинтиків».

Спочатку письменники разом з партійними та громадськими організаціями влаштовували масові вечори спогадів учасників будівництва (їх відбулося близько двадцяти), та, коли дійшла справа до розробки деталей, від масових заходів довелося відмовитися — більш плідними стали індивідуальні бесіди.

Кореспондент наводить скаргу авторів історії Дніпрогесу на те, що багатьох робітників дуже важко «розкачати», аби вони щиро і «з настроєм» поділилися своїми переживаннями. Так, відомий тесляр-орденоносець Петро Ілліч Думкін, який і в палючу спеку, і в люті морози показував зразки героїчної праці і прізвище якого за Постановою Президії ЦВК Союзу РСР, підписаною М. І. Калініним, було занесено на Дошку пошани Дніпрогесу, на запитання про труднощі відповів:

— Та які там труднощі! Взявся робити — роби, щоправда одного разу було важкувато: матеріалу не підвезли своєчасно...

У цьому ж інтерв'ю мовилося про те, що передбачається заключна частина історії Дніпрогесу «На іншій половині світу» (відгуки закордонної преси про Дніпробуд), над якою працює співробітник газети «Правда» Д. Заславський.

За кілька днів газета «Червоне Запоріжжя» почала друкувати уривки з «Історії Дніпрогесу». «Повідь» — так називався перший уривок, написаний Я. Башмаком (справжнє прізвище Я. Баша) і присвячений одному з найнапруженіших моментів у біографії великої будови.

Другий уривок — «Під водою» — теж належав перу Я. Баша, а наступний — «Закладення Дніпрельстану» — був написаний В. Юрезанським. 12 листопада

1935 року газета «Червоне Запоріжжя» подала ще один уривок «Пуск» — про найсвятковіший день у літописі енерговелета і всього Запоріжжя (автор — Я. Баш).

Навіть тільки ці чотири уривки, опубліковані в тодішній пресі, дають підстави говорити про значну і корисну працю, здійснену авторами історії — як дослідниками і як художниками.

Нарешті, в середині 1936 року книгу про легендарну епопею Дніпрогесу було закінчено. Вона складалася з трьох частин — «Історія проекту», «Гребля», «Гідро-станція» — і гідно оспівувала історичний подвиг дніпробудівців.

Однак з незалежних від авторів причин ця книга не побачила світу. На жаль, О. М. Горького — великого друга Дніпрогесу і Запоріжжя — тоді вже не було...

Письменники В. Юрезанський і Я. Баш, які майже п'ять років самовіддано трудилися над історією Дніпрогесу, згодом виступили з романами «Підкорення ріки» та «Гарячі почуття» і цим мовби виконали заповіт О. М. Горького — розповісти широкому загалу читачів про вікопомну трудову битву на Дніпрі.

А в 1970 році видавництво «Промінь» випустило книгу «Дніпрогес». Це два розділи з «Історії Дніпробуду», написані В. Юрезанським і нещодавно знайдені в його архіві.

* * *

«Все навколо казкове», — писав О. М. Горький про Запоріжжя тоді, коли ще не красувалося широкими проспектами оце місто над Славутою, не гронилися сузір'я Дніпрогесу, не червонилося небо загравами над «Запоріжсталлю»... В уяві великий художник слова, можливо, й бачив сьогоденне Запоріжжя з його

немеркнучою славою столиці крицетворців. Але навряд чи думав він, що тут так часто звучатиме його ім'я: обласна бібліотека, Інститут удосконалення лікарів, селище, вулиця, Палац культури, парк, колгосп, школа — імені Горького...

Є щось глибоко символічне в тому, що в міському саду, на місці, де колись О. М. Горький — незабутній друг дітвори — прийняв від дівчинки букет квітів, нині сяє вікнами, дзвенить піснями й сміхом, будить місто срібними сурмами Палац піонерів, а острів Хортицю, який письменник радив віддати юні, давно прикрасили чудові піонерські табори і профілакторії.

«Я завжди з вами...» — заявив Олексій Максимович на урочистому засіданні дніпробудівських профспілкових і громадських організацій.

Горький був, є і буде завжди з нами, — кажуть сьогодні сини і дочки дніпробудівців, ковалі нової слави запорізького краю. Зводячи квартали міста-красеня, споруджуючи Дніпрогес-2 чи будуючи могутню атомну електростанцію, вони черпають богатирську силу з творів натхненного співця трудової людини, яка оновлює і перетворює світ.

1973 р.

ЖИТТЯ ЙОГО — ОДВІЧНЕЄ

*Дніпре! Твій шлях був складний, неоднакий,
Все ж Дніпрогес ти підняв на руках...*

Павло Тичина

Павло Тичина...

Ще недавно це ім'я було символом української літератури ХХ століття. А нині? Дехто з критиків-неоортодоксів ладен звинуватити П. Тичину в усіх смертних гріхах (зокрема, як «співця» тоталітаризму) і зовсім скинути з корабля поезії.

Ой, як легко судити людину, поготів — митця, «заднім числом»! Особливо тому, хто про трагедію українства в лабетах «гулагівщи-

ни» має лише теоретичне уявлення.

Звичайно, навіть Поету (з великої літери) не відомі істини в останній інстанції. Навіть генії можуть помилятися. І П. Тичина — тут не виняток. Його довірливість, наївність часом вражали, але хіба не пора задуматися над версією академіка Миколи Жулинського, який припускає, що оті гімни-пеани-оди Павла Григоровича є всього лише «камуфляжем», маскою, що прикриває справжнє обличчя поета?

А Павло Загребельний, для прикладу, на вечорі, присвяченому 100-річчю П. Тичини в Києві (мені на ньому теж випало виступати), запропонував вірші типу

«Партія веде» розглядати як гумор, алегорію, коли хочете, езопову мову.

Втім, це предмет для спеціального дослідження. Ми ж сьогодні маємо куди скромнішу мету — дослідити, виявити видимі й невидимі ниточки чи струни, які поєднують Павла Тичину і Запорізький край.

НАСНАЖЕНИЙ ДНІПРОМ

Чи бував Павло Тичина на Запоріжжі? Так, і не один раз. Вперше це було в червні 1927 року, коли група українських письменників зголосилася пройти «козацьким ходом» по Дніпру. Вже по смерті поета відомі тичинознавці, зокрема — С. Тельнюк (до речі, наш земляк — уродженець села Іскрівка Якимівського району), серед літературно-мистецьких записів Павла Григоровича виявили аркушик, де є такі слова: «Їздили ми з ним (мова йде про Сергія Пилипенка — П. Р.) на дніпровські пороги. Знали, що їх уже не буде, бо підніметься вода з будівлею греблі. В човнах (разом з Пилипенком — пам'ятаю Остапа Вишню, Божка) переїздили, дякуючи лоцманові, найнебезпечніші пороги».

Мине чимало років, і в доповіді на пленумі Спілки письменників України 7 січня 1943 року в Уфі поет скаже:

«План першої п'ятирічки накреслював побудування Дніпровської електростанції. У цім побудуванні найвиразніше виявились найкращі риси нової людини України: її любов до Вітчизни, її самовідданість в роботі, енергія. Як сичали на нас за Дніпрогес вороги за кордоном! Вони ж тільки й мріяли про те, щоб Дніпра береги та позаростали були кущами і щоб на кручі дніпровській сиділа недокрівна дівка Рейну-Лорелея, породження німецьких романтиків, і, бовтаючи ногами

у воді, співала б про кайзера. Та по-їхньому не вийшло! На Дніпрі під скрегіт дерриків і підйомних кранів нові дівчата, нові жінки-українки появились — це робітниці, бетономішалниці, фрезерувальниці, такі, як Женя Романько, що про них в той час наші поети в поемах, а художники в картинах з ніжністю, з любов'ю говорили». Поет нагадав, що з «особливою силою забриніли...мотиви Дніпробуду на Всеукраїнській виставці художників у 1927 році».

У 1935 році П. Тичина і П. Усенко надіслали вітальну телеграму учасникам наради молодих літераторів у Дніпропетровську (Запоріжжя тоді ще входило до Дніпропетровської області): «Редакція журналу «Молодий письменник» шле вам — молодим авторам, зростаючим кадрам радянської літератури, краю чавуну й сталі палкий письменницький привіт! Бажаємо успіху в творчій роботі» (журнал «Штурм» № 12, 1935 р.).

Того ж року, на початку серпня, П. Тичина вдруге гостював у Запоріжжі. Разом з групою письменників він на пароплаві «Комунар» здійснив подорож по Дніпру. 2 серпня газета «Комуніст» опублікувала колективний репортаж письменників під назвою «Вогні Дніпрогесу».

Про письменницькі зустрічі широко писала преса. «Червоне Запоріжжя», зокрема, цитувало такі слова П. Тичини: «Обдивлятися наспіх такі могутні заводи, як запорізький, ясна річ, неможливо. Тому тверде бажання маю приїхати іще сюди на довший час — ближче познайомитись з людьми, вивчити виробничі процеси. Хотілось би ще з молоддю поговорити. Привіт пролетарям, всім трудящим Запоріжжя» («Червоне Запоріжжя» від 5 серпня 1935 р.)

Свій задум ближче познайомитись із запоріжцями поет, може б, і здійснив, якби не похмурий, «гулагівський» 1937 рік, а потім 1939-й, коли, за висловом того ж

П. Тичини, Європа стрепенулась «аж до дна» — почалася друга світова війна.

У статтях, виступах, віршах П. Тичини періоду Великої Вітчизняної війни неодноразово згадується Дніпрельстан. П. Тичина вірить у Перемогу, в друге народження Дніпрогесу. Зокрема, у вірші «Відповідь бійцям на фронт» він запевняє:

Ще відбудуєм шахти й Дніпробуд!
І ваш патріотизм, геройство, труд
Безсмертні стануть в рідному народі.

Раз-у-раз у своїх творах (особливо публіцистиці) П. Тичина звертається до героїчного минулого Запоріжжя, згадує кошових і гетьманів Запорозької Січі, славить Б. Хмельницького, якого Сковорода називав «героєм свободи, цитує гоголівського «Тараса Бульбу», захоплюється подвигом перших кавалерів ордена Богдана Хмельницького, зокрема — розповідає про «військові чудеса» генерал-лейтенанта Олексія Данилова, який, як відомо, визволяв від фашистів наш край, за що був удостоєний звання Почесного громадянина міста Запоріжжя.

У всьому світі викликали подив
І Дніпрогесу, й гідростанцій шум, —

нагадує поет у вірші «Українському народові». Він гнівно обурюється:

Та як же так — щоб не було Дніпра?
Щоб не було в дітей моїх добра?
Та як же так — щоб не було Майдана,
Софії, Лаври й булави Богдана? («Київ»)

А у вересні 1943 року, будучи в лікарні, П. Тичина пише свій знаменитий вірш «Я утверждаюсь» — своєрідний Маніфест віри і національної гордості:

Я єсть народ, якого Правди сила
Ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
А сила знову розцвіла.

По війні, завершуючи цикл «На будові Кремгес»,
П. Тичина з гордістю констатує:

Дніпре! Твій шлях був складний, неоднакий,
Все ж Дніпрогес ти підняв на руках.

Запорізька тема продовжується в творах поета на історичні сюжети: «На Переяславській Раді», «Ода братерству», «І сказав Богдан» та ін.

З НИМИ ДРУЖИВ ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ

Закоханості П. Тичини в наш край, безсумнівно, сприяло те, що серед щирих друзів поета було чимало запоріжців. Один із них — наш легендарний земляк народний артист СРСР І. С. Паторжинський. З Іваном Сергійовичем Павло Григорович дружив довго й ніжно, до того ж свідчив: «Не переривалась дружба наша з ним — ніколи, ніколи!»

П. Тичина не лише присвятив І. Паторжинському поезію, в якій називав артиста «чудом-дивом», «славним з мужів» і висловлював переконання:

Ці звучання солоспіву
Височать, як блиски гніву
Кобзаря, співця свободи.

У 1966 році, у зв'язку з 70-річчям з дня народження І. Паторжинського, П. Тичина виступив по українському радіо зі спогадами про друга. До речі, в альбом, який любовно вівся Павлом Григоровичем і його дружиною

Лідією Петрівною (в нього вписували власні вірші знатні люди, не професійні поети), знаходимо запис і нашого ушавленого земляка І. Паторжинського:

«З Уфи в далекий край Сибіру
 Ми від'їжджаєм восени,
 Просили всі ви нас допіру —
 В альбом щоб написали ми.
 Не залишаємо надії
 На те, що вернемось разом
 У рідний наш, любимий Київ
 І будем жити в ньому знов.

12.X.1942.»

Як відомо, напередодні війни трагічно загинула при виконанні службового обов'язку наша землячка, прославлена льотчиця Поліна Осипенко. Вражений сумною звісткою, П. Тичина, який був знайомий з цією героїчною жінкою, виступив у газеті «Советская Украина» (від 14 травня 1939 р.) зі статтю «Пример дерзаний и побед», в якій, зокрема, свідчив: «Я смотрел тогда на нее и думал о величественном героическом пути этой женщины. В самом деле, от скромной птичницы одного из украинских колхозов — до Героя Советского Союза; от маленьких незаметных дел до славных героических подвигов, прославивших её на всю страну, заставивших весь мир застыть в изумлении».

Ще в довоєнні роки виникла творча дружба П. Тичини з нашим земляком, відомим поетом Миколою Нагнибідю. Не випадково на присудження М. Нагнибіді Державної премії СРСР Павло Григорович відгукнувся по-батьківськи теплою статтю «Співець щастя». «Поезія Миколи Нигнибиди, — писав він, — просякнута великою любов'ю до своєї Батьківщини... Миколі Нагнибіді, більш як кому з інших поетів, властиве постійне почуття вітчизняних просторів».

Чимало зворушливих сторінок в історії взаємин П. Тичини і запорізького поета Василя Лісняка. Позналилися вони ще до війни на одній з нарад молодих поетів. Трохи згодом В. Ліснюк, безмежно закоханий у вірші Павла Григоровича, до багатьох із них «придумав мелодії» (так він говорив мені). Страшенно кортіло «показати» їх Тичині, але як? Магнітофонів у широкому вжитку тоді ще не було, а нотної грамоти наш земляк не знав. Довелося звернутися до досвідченого музиканта, який записав мелодії В. Лісняка, і пошта понесла їх до Києва. А невдовзі прилинула відповідь на «музичного» листа із Запоріжжя.

Того листа П. Тичини мені неодноразово доводилося тримати в руках. З хвилюванням розглядав я конверт із написом: «Гуляйполе, редакція газети, Василеві Лісняку». Почерк характерний, «тичинівський» — з нахилом вліво. Штемпель на конверті «Гагры»: лист надійшов з Абхазії, де на той час відпочивав поет.

«Любий товаришу Василю! — писав Павло Григорович. — Прекрасний Ваш лист! Мені його переслали сюди — із Києва на море. І я на морі в Гаграх проспівав оті мелодії, складені Вами на мої слова. І море нітрохи не розсердилось на те, що у степового композитора деякі зустрілись ходи занадто вже вишукані, а тому й ненатуральні. Навпаки, воно, хвилику ударившись у берег, приязно мені сказало, що Василеві Лісняку слід продовжувати свої наспівування у степу. Бо це ж наспівування є немовби доганянням того, що вже давно б було треба Вашому талантові догнати. А саме — Вам треба навчитись усі споріднені літературі мистецтва тримати вільно в руках. Так, як ото море вільно в собі тримає: і сіль, і йод, і радій, і навіть золото. А все це разом утворює силу велику — силу, яка — чи в широчінь по ній пройдиш, — ніде немає тобі спину; чи в гли-

бину спустись — жодних там протоптаних стежок! Справді. Те, про що ми говорили в Києві, починайте вже здійснювати зараз. І найперше: навчітьесь нот. Читати й писати. А цей мій лист, не прийміть Ви його за якусь критику на мелодії Ваші. Ні. Як удруге його прочитати — нетрудно побачити в ньому саму прихильність до молодого таланта. Всього доброго.

Павло Тичина».

Тут весь Павло Григорович — з його «арфовою» поетичністю, архіделікатністю, вірою в людський хист.

Чудом уцілів ще з довоєнних часів і ось цей лист, написаний олівцем на аркушику з учнівського зошита: «Василію! Цими днями я мав 10-денну відпустку (служу в лавах РСЧА). Прибув до Києва і мав дві розмови з Тичиною. Павло Григорович багато говорив про тебе і вирішив познайомити, щоб ми жили в дружбі, помагали один одному. Отже, будьмо знайомі!.. Пиши. І хай буде між нами та дружба і хорошість, про яку говорив наш дорогий Павло Григорович. Міцно тисну руку. Михайло Стельмах».

Тоді ж П. Тичина подарував В. Ліснякові свої «Вибрані твори» з таким характерним для Павла Григоровича написом: «Поетові, в якому вже появилася дозрілість. Не вся, але вже появилась, — Василеві Ліснику на згадку від П. Тичини».

У роки Великої Вітчизняної війни видатний український поет уважно слідкував за розвитком таланту В. Лісняка, вів з ним жваве листування, рекомендував до друку його вірші. Так, у серпні 1942-го П. Тичина в листі до В. Швеця, який був на фронті, повідомляв: «Василь Лісняк у Сталінграді. Він був поранений у боях». А ще через кілька місяців цьому ж адресатові писав: «Вашу збірку заплановано на перший квартал 1943 року, Вашу, Василя Лісняка та ще декого з тих, що в

Алма-Аті зараз». На жаль, з незалежних від автора причин книжка В. Лісняка тоді не побачила світу. Лише в 1949 році він дебютував збіркою віршів «Степові пісні», але «хрещеним батьком» первістка (тобто — редактором) був все той же Павло Григорович.

Як свідчить запис у щоденнику П. Тичини, протягом 1942 — 1943 рр. він систематично надсилав В. Ліснякові на фронт «Літературну газету», журнал «Українська література», альманах «Україна в огні», а також «Кобзар», твори І. Франка та ін. Із щойно визволеного Києва поет надіслав Василю Андрійовичу книжечку «Похорон друга» з таким автографом: «Оцей маленький, єдиний подарунок знайшов я для Вас, любий Василю Андрійовичу, у Києві в себе. Більшого — даруйте! — нічого більше немає. Ще, може, буде. Щастя і здоров'я Вам од усієї душі зичу. П. Тичина».

У фронтових листах до родини (вони нещодавно публікувалися в альманасі «Хортиця») В. Лісняк раз у раз згадує добрим словом Павла Григоровича. Зокрема, він повідомляє, що епіграфом до своєї першої книжки бере слова П. Тичини: «В моїм серці і бурі, і грози, й рокотання-ридання бандур», що Павло Григорович буде її редактором і т. д.

У 1944 році в Москві, в «Молодой гвардии», побачив світ збірник молодих українських поетів-фронтовиків, до якого ввійшли і вірші В. Лісняка. В передмові до книги, написаній П. Тичиною, є, зокрема, такі слова: «Ось як про перший місяць війни говорить В. Лісняк: «Днепр! Ты такую бурю поднял», виразною інтонацією своєю підкреслюючи обурення всього радянського народу гітлерівською Німеччиною».

В архіві В. Лісняка, який шанобливо зберігається його дочкою Ольгою Василівною, — численні поштові листівки, надіслані великим українським поетом на Запоріжжя вже по війні.

Залишилося додати, що в 1966 році П. Тичина, відкриваючи V з'їзд письменників України, серед товаришів по перу, які передчасно пішли з життя, назвав і ім'я свого молодшого друга В. Лісняка.

БЛАГОСЛОВЕННЯ ПОЕТА

А тепер я подумки лину кризь товщу часу (як-не-як минуло майже п'ять десятиліть) в такий пам'ятний для мене березень 1950 року, коли група молодих запорізьких поетів звітувала в Києві. Запрошення, на щастя, збереглося. «20 березня 1950 року в Клубі письменників відбудеться творчий вечір молодих поетів Запоріжжя», — мовилося в ньому. Порядок денний було визначено так: «Читання та обговорення творів В. Лісняка, Ю. Сагайдака, П. Ребра, М. Ласкова». Тут же повідомлялося: «Головує — Павло Тичина».

До Києва ми приїхали втрьох: Юрій Сагайдак — поет і художник Дніпробуду, який на той час очолював обласне літоб'єднання, Михайло Ласков — молодий поет, працівник обласної газети «Большевик Запорожжя», і я — студент-першокурсник Запорізького педінституту, автор кількох десятків віршів, опублікованих у газетах і журналах.

Василь Лісняк приєднався до нас у Києві — він прибув з Поліг, де редагував районну газету.

Павла Григоровича ми побачили першого ж дня на вечорі, присвяченому 50-річчю поета Миколи Ушакова. Того ж вечора Павло Григорович заявив:

— Завтра я чекаю запоріжців у себе вдома.

Ми, звичайно, відмовлялися: мовляв, клопіт для поета, не хотіли б заважати йому працювати і т. п. Але П. Тичина був непохитним:

— Ні, обов'язково буду чекати. Ви мене образите, якщо не приймете запрошення.

Довелося погодитись. Разом з дружиною Павло Григорович зустрів нас дуже тепло, роздяг, розсадив, при тому перепитуючи:

— Тут вам зручно сидіти? А з квартирки не дме? А може, вам краще буде тут? (Навіть до мене, сімнадцятилітнього хлопця, він звертався на «ви»).

Розмова йшла про Запоріжжя, про Дніпрогес, про наших молодих поетів. Показав Павло Григорович і свій знаменитий альбом з автографами чи не найвідоміших у країні людей — Патона, Філатова, Білецького... Побували ми в бібліотеці поета.

Вкрай уважним був Павло Григорович до літературної молоді. Показуючи гору папок, він пояснював нам:

— Це все вирізки творів молодих. Є тут і ваші. А такого часом не знаєте? Він, здається, із Запоріжжя...

На якійсь хвилині Павло Григорович раптом забідкався:

— Лідусю, а обід? Бо ще люди скажуть, що Тичина морить голодом гостей!

Після смачного обіду поет на прощання всім нам подарував свої книги з автографом (звичайно, я свою зберігаю, як найкоштовнішу річ). Проводжаючи, заспокоював, щоб не боялися обговорення в Спілці письменників, обіцяв не дати скривдити «запорожців».

А наступного дня був наш вечір у Будинку літераторів («Літературна газета» розповіла про нього в номері

ПАВЛО ТИЧИНА

ВІРШІ
Й ПОЕМИ

Петрові Федру
на збірку

Дякую,
19/11/50

РАДЯНСЬКИЙ ТИСЬМЕННИК.
Київ — 1950

від 23 березня). В обговоренні віршів, прочитаних нами, взяли участь М. Нагнибіда, Т. Масенко, М. Шеремет, Д. Косарик, В. Вільний та інші письменники. Загалом розмова була дуже доброзичливою.

Підбивав підсумки обговоренню Павло Григорович. Треба сказати, що слухав він нас дуже уважно — схиливши голову набік, а іноді приклавши долоню до вуха човником. Стежив, щоб у залі була тиша.

Після вечора Павло Григорович раптом запропонував:

— Покатаємося? Подивимося Київ?

І ось дивовижно красивий Київ у вогнях, сліпуча білизна снігу на Володимирівській гірці, золоті бані Лаври в небі, і поруч з нами, молодими запорізькими поетами, він — живий, справжній, легендарний правобанговий української Поезії Павло Тичина.

Очевидно, не всім читачам відомо про ту роль, яку відіграв П. Тичина в долі нашої землячки, дівчини-воїна, знаменитої «Рудої Полундри» Марії Педенко (в 1985 р. вона посмертно прийнята до членів Спілки письменників). Це було відразу по війні. Будучи у відрядженні в Києві, М. Педенко (а вона працювала у відділі шкіл обкому комсомолу) принесла наркомуні освіти УРСР П. Тичині якісь папери на підпис. Павло Григорович звернув увагу на прізвище «Педенко» (чимось воно було знайоме), а відтак вийняв із шухляди книжечку «Фронтowej дневник» і запитав:

— А це не Ви часом написали?

М. Педенко, ясна річ, розгубилася (сам Тичина, виявляється, читав її фронтіві нотатки!), але змушена була «зізнатися»:

— Я.

Павло Григорович дуже зрадів зустрічі, довго розпитував Марію про фронтове життя, про здоров'я, наполягав, щоб вона продовжила навчання в Київсь-

кому університеті. Коротше кажучи, не встигла М. Педенко повернутися до Запоріжжя, як прийшов виклик на навчання в університеті. Телеграму підписав не хто-небудь, а сам нарком освіти!

Батьківське благословення патріарха української поезії отримали й інші наші письменники. Так, у травні 1962 року в Спільці письменників України відбулося обговорення віршів групи молодих поетів, серед яких був і наш земляк Олександр Стешенко (на той час — електрик «Запоріжсталі»). У заключному слові П. Тичина вважав за необхідне відзначити: «Я читав дома вірші Стешенка, у нього мініатюри прекрасні».

У травні 1963 року в Москві відбулася IV Всесоюзна нарада молодих письменників, учасниками якої були й наші молоді поети Микола Лиходід та Олександр Стешенко. Виступаючи на цій нараді, П. Тичина з задоволенням прочитав рядки з вірша О. Стешенка про весну.

Ім'я М. Лиходіда зустрічаємо в щоденнику П. Тичини. Процитувавши рядки з його вірша «Дядько Яким» («І звичайна робота земних грандіозних людей»), Павло Григорович зауважив: «Ось поєднання двох слів — протилежного значення — діє на тебе силою якоюсь».

Трохи згодом старійшина українських поетів привітав добрим словом нашу землячку Лідію Кульбак (стаття «До молоді мій голос»). Схвального відгуку П. Тичини удостоївся і робітничий поет із «Запоріжсталі» Іван Заброда (стаття «Не відриваючись від ґрунту»).

У деякі видання П. Тичини ввійшов знімок, на якому він зафіксований у колі юних літераторів-школярів. Серед них — і наші земляки...

Як бачимо, життєві, творчі, духовні зв'язки з

Запоріжжям у П. Тичини були міцними, сталими. Дружба з краєм Дніпрельстану і його людьми надихала одного з найбільших поетів ХХ сторіччя. Дуже плідною, наснажливою була ця дружба і для запоріжців.

ЩЕ РАЗ ПРО ГОСТИНИ У ПАВЛА ТИЧИНИ

(Із циклу «Бувальщини»)

Іноді (особливо після кількох інфарктів і операцій на серці) мені здається, що я, дякуючи Богу, живу друге, а може, й третє життя. Так ось те, про що розповім нині, сталося зі мною ще в тому, першому житті, коли я, потомствений селяк, несподівано опинився в місті і довгенько не міг позбутися своєрідного комплексу меншовартості, принаймні коли потрапляв у центр уваги, то страшенно ніяковів, червонів, розгублювався.

... Про свої гостини у легендарного поета Павла Тичини я вже розповідав, зокрема — в книжці «П. Тичина і Запоріжжя», але був у тій епопеї момент, про який я довго мовчав (правда, згадав про цей свій «прокол» у поемі «Зозулин цвіт», але те дехто сприйняв як «художній прийом»). Тим часом історія зі слив'янкою і зозулею була насправді.

Отож, ми, запорізькі поети, учасники творчого звіту у Спілці письменників України, а саме: Юрій Сагайдак, Василь Лісняк, Михайло Ласков і я, сімнадцятирічний студент педінституту, відгукнувшись на запрошення Павла Григоровича, у призначений час нагрянули до нього додому, на вулицю Репіна. Сам поет, на якого ми дивилися з побожністю, як на живого класика, і його дружина Лідія Петрівна зустріли нас

дуже привітно, оточили величезною увагою. Зі мною Павло Григорович також був на «Ви», називав мене ніжно «Петрусем», розпитував про студентське життя-буття... Побували ми і в кабінеті-бібліотеці поета, де нас особливо вразили кучугури газет (здається, Павло Григорович передплачував усі періодичні видання, аж до районних газет включно).

Тут саме закувала зозуля, що вискочила на якусь мить із настінного годинника.

Павло Григорович аж ударив себе об поли:

— Лідусю, а обід? Бо ще люди скажуть, що Тичина морить голодом гостей!

Ось цього я найбільше боявся, бо, чесно кажучи, мене в моїй рідній Білоцерківці ніхто не вчив, як орудувати за столом ножем і виделкою. Особливо розгубився, коли на стіл поставили щось на зразок гарячих ковбас. Що з ними робити: брати в руки, чи різати, чи обчищати, як бараболю?

А Павло Григорович ще допитується:

— А ви що, Петрусю, не любите сосисок?

Не скажу ж я нашому поетичному батькові, що вперше бачу цю страву!

А відтак мене чекало ще більше випробування, Павло Григорович, обвівши примруженим поглядом присутніх, лагідно звернувся до дружини:

— Лідусю! У нас же є чудова слив'яночка! Як ви, славні запорожці, перешилимо по келишку?

«Славні запорожці» (мої старші колеги) не заперечували, і ось переді мною іскриться келих із якимось напоєм. До цього я (клянусь Господом-Богом!) ніколи нічого спиртного і в рот не брав. А тут чарка з рук самого Тичини! Чи гоже мені «ковряжитися»?

Не довго думаючи, я осушив кришталевий келих і в ту ж мить у голові в мене «затуманилося». Враження

було таке, ніби я в невагомості, а ноги прикипіли до підлоги...

На моє лихо, саме в цей момент із годинника вискочила механічна зозуля. Якийсь дідько смикнув мене за язик і я, не чекаючи її «об'яви», на все помешкання галаснув:

— Ку-ку!

Всі за столом засміялися. Сміявся і Павло Григорович, при цьому мене гладив по плечу і приказував:

— О, ви, Петрусю, вже трішечки тее...

Мовляв, під мухою.

Ось коли мене опалив сором. Я був ладен провалитися крізь землю, втопитися в Дніпрі, забігти світ за очі. Але Лідія Петрівна, спасибі, перевела розмову на щось інше, і про цю мою витівку невдовзі забули. А я... а я ще й сьогодні, почувши зозулине «Ку-ку» (наприклад, на Хортиці), мимоволі згадую свою поетичну юність, гостини у П. Тичини, підступну «слив'яночку» і, слово честі, червонію, як красна дівця.

СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ П. ТИЧИНИ З ЗАПОРІЖЖЯМ:

ПАВЛО ТЫЧИНА И ЛИТЕРАТУРНОЕ ЗАПОРОЖЬЕ.
Газета «Индустриальное Запорожье», 1971, 27 січня.

НАС СЛУШАЕТ ПАВЛО ТЫЧИНА (Спогади про зустріч з поетом). Газета «Индустриальное Запорожье», 1976, 25 січня.

П. Г. ТИЧИНА ПИШЕ НА ЗАПОРІЖЖЯ... Газета «Запорізька правда», 1981, 27 січня.

ЖИТТЯ МОЄ – ОДВІЧНЕЄ. П. Г. Тичина і Запоріжжя. (До 100-річчя від народження поета). Газета «Запорізька правда», 1991, 26 січня.

ПАВЛО ТИЧИНА І ЗАПОРІЖЖЯ (120-річчя від дня народження поета). Газета «Запорізька Січ», 2011, 25 січня.

«Я — ДІДОМ КОЗАК, ДРУГИМ — СІЧОВИК»

Петро РЕБРО

В. МАЯКОВСЬКИЙ
І
ЗАПОРІЖЖЯ

*Я — дедом казак,
другим — сечевик,
А по рожденью
грузин.*

В. Маяковський

Останнім часом у засобах масової інформації Росії та й України написано про В. Маяковського багацько, в тому числі — нісенітниць. Здебільшого це гонитва за сенсацією. Якщо ж говорити про поета всерйоз, то «викинути» його з літе-

ратури важко, бо надто велика «діра» утвориться, і нам загрожують численні «протяги».

Звичайно, це факт, що не справдилося пророцтво В. Маяковського про «коммунистическое далеко», що фанатична віра поета в деякі революційні постулати завдала шкоди його таланту (чи не в цьому — головна трагедія митця?), що деякі його твори об'єктивно слугували тоталітарній системі: недаремно «вождь вождів» у своїй знаменитій резолюції суворо застерігав: «...недооцінка його творчості — злочин». Парадокс же полягає в тому, що те, що найбільше цінував Сталін, було слабкістю В. Маяковського, дискредитувало його як художника. Бо, попри все, він був поетом «від Бога» — і про це свідчить не лише рання творчість В. Маяковського, але і його, для прикладу, сатира, що не втратила актуальності й сьогодні.

Звісно, нині кількість шанувальників «горлана-главаря» зменшилася, проте не катастрофічно: багато хто любить його за неординарність, новаторство, «громкоту», навіть за розбишакуватість. Головне ж — поета треба сприймати таким, як він є, — без канонізування, але й без кон'юнктурних звинувачень.

Важливо пам'ятати й про таке: незважаючи на свою заангажованість, «лівизну», В. Маяковський не скотився до проімперських заклинань. Навпаки — він дуже шанобливо ставився до України, до української мови. І до Запоріжжя він їхав з особливим, майже синівським почуттям...

КОЗАЦЬКИЙ НАЩАДОК

Запоріжці, зокрема — нащадки січового козацтва, з повним правом можуть вважати В. Маяковського своїм земляком.

Підстави? Будь ласка.

Як відомо, В. В. Маяковський народився 7 (19) липня 1893 року в с. Багдади, поблизу Кутаїса (нині с. Маяковське, Грузія) в родині лісничого Володимира Костянтиновича й Олександри Олексіївни (вродженої Павленко). Старша сестра поета Л. В. Маяковська в книзі спогадів «Пережите» про походження батьків пише: «Предки батька — козаки Запорозької Січі... Мама... народилася в сім'ї Олексія Івановича Павленка».¹ В цих же спогадах Л. Маяковська свідчить, що в домі майбутнього поета в дні родинних свят лунали пісні російською мовою, грузинською («Мравалжамієр») і українською («Закувала та сива зозуля», «Ой, ви, хлопці-баламути»).

¹ Л. Маяковская. Пережитое. Тбилиси. 1957, стор. 7 — 8.

Ще раз до цього питання повертається Л. Маяковська у своїй книзі «О Владимире Маяковском»: «Із розповідей рідних пам'ятаю, що дідусь по батьку, Костянтин Костянтинович Маяковський... нащадок козаків Запорозької Січі... Звідти ж, з України, походила і його дружина, наша бабуся Фросина Йосипівна, вроджена Данилевська... Батько наш пишався своїми запорозькими предками і любив повторювати гоголівські слова про те, що є ще порох у порохівницях, не ослабла ще козацька сила».¹

Вельми цікаве свідчення знаходимо у нашого земляка П. Лавута, який тривалий час був організатором літературних вечорів В. Маяковського. В книжці «Маяковский едет по Союзу» П. Лавут розповідає, як він супроводжував поета в його поїзді до Запоріжжя:

«Дорогою Маяковський згадував:

— Отут, десь на Запорозькій Січі, проживав мій дід».²

Поет, безумовно, знав про своє походження і був аж ніяк не байдужим до нього. Не випадково ж в інтерв'ю, даному 1927 року одній із празьких газет («Прагер прессе», 22 квітня), він вважав за необхідне підкреслити: «Народився... на Кавказі. Батько — козак, мати — українка. Перша мова — грузинська. Так у мені поєдналися три культури».³

Про це ж — і свідчення поетової сестри: «Ми дуже любили Грузію, її народ, але наша сім'я міцно берегла мову, традиції і звичаї своїх предків. Про це — про свій

¹ Л. Маяковская. О Владимире Маяковском. Из воспоминаний сестры. «Детская литература», М, 1969, стор. 6.

² П. Лавут. Маяковский едет по Союзу. М. «Советская Россия», 1963, стор. 122.

³ В. Катанян. Маяковский (литературная хроника). М. ГИХЛ, 1961, стор. 311.

кровний зв'язок з предками, що йдуть з боку козацтва, а також про нерозривний зв'язок зі своєю батьківщиною, Грузією, — Маяковський говорить у вірші «Нашему юношеству».¹

Свою любов до України В. Маяковський висловив у ряді віршів, зокрема в «Долге Украине», «Киеве», «Нашему юношеству» та ін. Хто не знає, для прикладу, його захоплених рядків про українську мову:

Разучите
 эту мову
 на знаменах —
 лексиконах алых, —
 Эта мова
 величава и проста:
 «Чуеш, сурми заграли,
 Час розплати настав...»

Неодноразово у віршах В. Маяковського зустрічаємо запорожця Тараса Бульбу. Так у його незавершеній поемі «Пятый интернационал» (1922 р.) образ Бульби набирає космічних масштабів:

Кажется,
 над сечью облачных гульб
 в усах лучей
 головища Тарасов
 Бульб.

Подибуємо в спадщині поета і явні українізми («стяг червонный»), і чисто українські слова. Ось у листі до Л. Брик з Євпаторії (1926 р.) він пише: «Три лекции... пришлось отменить. Веселенькая историйка! Ну да бис (по-украински «чорт», а не то, что бис — «браво») с ней».²

¹ Л. Маяковская. Там же. Стор. 59.

² Литературное наследство. Том 66. Новое о Маяковском. М., АН СССР, 1958, стор. 157.

В. Маяковський був на «ви» зі своєю матір'ю (як це прийнято в українців), інші — взяти хоча б газету «Красная Татария» від 22 січня 1927 року — відзначали його «хохляцький гумор майже без усмішки».

Такі деякі факти, що дають нам право зараховувати видатного поета до своїх земляків.

СТЕПАМИ ТАВРІЇ

Прийнято вважати, що В. Маяковський був на Запоріжжі тільки раз. Це так і не так. Так тому, що поет справді лише раз приїздив до Запоріжжя для виступу. А не так тому, що і до, і після цього візиту В. Маяковський не один раз перетинав територію запорізького краю в поїзді. Непосвяченим скажемо, що для В. Маяковського поїздки залізницею ніколи не були чимось на зразок прогулянки чи розваги: саме під час поїздок він набирався вражень, надихався, робив заготовки, писав. «Часом у дорозі він працював інтенсивніше, ніж у Москві», — твердить П. Лавут.¹

Поет охоче знайомився з пасажирями, робив багато записів у блокнот, майже на кожній станції виходив на перон.

Якось кіноактриса Юлія Солнцева (згодом — дружина і соратниця О. П. Довженка), яка випадково була попутницею В. Маяковського в поїзді від Києва до Москви, здивовано запитала:

— Чому ви виходите на кожній станції?

— Я повинен все знати, інакше мені не цікаво,² — відповів Володимир Володимирович.

¹ П. Лавут. Маяковский едет по Союзу. М., «Советская Россия», 1963, стор. 10.

² П. Лавут. Там же. Стор. 130.

Не багато, але й не мало — близько десяти разів маршрути таких поїздок, своєрідних екскурсій поета, пролягали по запорізькій землі.

Вперше це було ще до революції — в кінці 1913 року. 27 грудня В. Маяковський виїхав із Москви в Крим з тезами доповіді «Досягнення футуризму», а 31 грудня (як свідчить «Крымский вестник» за 4 січня 1914 р.) вже був на зустрічі нового року в сімферопольському театрі.

Через десять з лишком місяців В. Маяковський повинен був виступати в Катеринославі (нині — Дніпропетровськ), але місцева адміністрація заборонила вечір футуристів. Тільки через дванадцять літ — 4 листопада 1926 року — дніпропетровці мали щастя слухати поета: в драматичному театрі ім. Луначарського він прочитав «Лекцію-подорож «Мое відкриття Америки» і нові вірші.

«Треба віддати справедливість, — писала про поета дніпропетровська газета «Зоря» (6 листопада 1926 р.), — оратор він блискучий...»

Цього ж року — очевидно, 19 серпня (20-го В. Маяковський був уже в Москві) — поет оглядав простори запорізького краю з вікон кримського поїзда. Якщо врахувати, що в тому ж таки серпні, тільки 1924 року, поет уже проїздив через Запоріжжя (виступи відбулися в Ялті, Новоросійську, Владикавказі й Тифлісі), то стане ясно, що це була його третя зустріч з Придніпров'ям.

Вчетверте В. Маяковський проїхав запорізькою землею 1 серпня 1927 року — саме тоді він виступив у Харкові і Ялті зі своєю знаменитою програмою «Всім — все». Після цього ще тричі — в липні та серпні 1928 і в серпні 1929 років — поету доводилось милуватися запорізькими краєвидами, здійснюючи свої поїздки до Криму і назад.

Можливо, що саме під час однієї з таких численних мандрівок поета з'явилися оці оптимістично-пророчі рядки:

Где горилкой,
удалью
и кровью
Запорожская
бурлила Сечь,
Проводов уздой
смирив Днепровье,
Днепр
заставят
на турбины течь.
И Днепро
по проволокам-усам
Электричеством
течет по корпусам.

Пророчі тому, що поет написав їх тоді, коли Дніпрогес був лише в проектах (вірш «Долг Украине» побачив світ у газеті «Известия» від 31 жовтня 1926 року).

В. МАЯКОВСЬКИЙ У ЗАПОРІЖЖІ

Пам'ятна дата в літопису нового Запоріжжя — 28 лютого 1928 року. В цей день запоріжці побачили і почули поета Володимира Маяковського — на той час уже напівлегендарного поета, визнаного майстра літератури.

Повідомлення газети «Красное Запорожье» про наступний виступ поета було більш ніж скромним: у номері за 28 лютого на четвертій сторінці, у сусідстві з широкомовною рекламою фільмів — «бойовиків сезо-

ну», під загальною рубрикою «Сьогодні в клубах» було набрано петитом: «Клуб радторгслужбовців — закрита лекція В. Маяковського».

До Запоріжжя поет приїхав з Дніпропетровська, де вельми успішно виступив з новою програмою «Слухай нове!». Обласна газета «Звезда» в номері від 29 лютого писала: «Володіючи щасливим мистецтвом вести естрадну розмову, не позбавлену своєрідної гостроти, свій виступ В. Маяковський зумів зробити захоплюючим і доволі цікавим... Найцікавіше на вечорі Маяковського було все-таки читання ним самим власних віршів... Уривки з його нової поеми «Добре», що мають неабияку художню цінність, ще більш виграють у виконанні автора».

Шкода тільки, що умови для виступу поета були аж ніяк не ідеальними. В спогадах дніпропетровця О. Пустинського читаємо про це: «Мороз був жахливий, театр нетоплений, сиділи всі в кожухах, пальтах, в калошах, у валянках, але зігріті гарячим нетерпінням швидше побачити улюбленого поета...» (газета «Зоря», 1940, 9 квітня).

В. Маяковський застудився. А йому ж так хотілося побути в Запоріжжі, щоб бодай одним оком глянути на Дніпробуд. До того ж поет пам'ятав, що він «дедом...сечевик».

Незважаючи на втому і погане самопочуття, поет все-таки їде на Запоріжжя.

«Короткий переїзд, — згадує П. Лавут, — виявився важким: холодний вагон, пересадка. Часу у нас в обріз. З вокзалу — прямо виступати».

В. Маяковський почував себе кепсько, але від виступу перед «земляками» не відмовився. Зустріч, як і було заплановано, відбулася в Клубі радторгслужбовців (згодом — кінотеатр ім. В. І. Леніна, нині — Народний дім).

Колишня робітниця Поліна Яківна Динник розповідала мені, що на вечір прийшло багато людей — вони сиділи не лише на так званих «віденських» стільцях, скріплених дерев'яними рейками, але й на підвіконнях уздовж залу. Чекаючи поета (він прибув із запізненням), дехто виходив курити чи просто розім'ятися, але більшість терпляче сиділа, боячись залишитися без місця. Коли стало відомо, що довгожданий гість прибув, усі стали дружно аплодувати, викликаючи поета.

І ось на сцену повагом виходить Володимир Маяковський!

Запорізький журналіст Олександр Аркадійович Крилов згодом на сторінках обласної молодіжної газети надрукував свої спогади «Живий Маяковський», в яких, зокрема, писав: «Висока, широчезна в плечах людина, в шубі, з кубанкою на голові, великими кроками підходить до кафедри і спирається на неї...

Буря оплесків... Маяковський посміхнувся.

— Нарешті-то, ви побачили справжнього живого Маяковського, — співчутливим тоном басонував поет». («Комсомолец Запоріжжя», 1940, 14 квітня).

— Навіть не вірилося, що перед нами живий Маяковський, — розповідала П. Я. Динник. — Мені запам'яталися пишна шапка темного волосся, зосереджений і пильний, ніби спідлоба, погляд чорних, як вуглини, очей, бліде, трохи довгасте обличчя, велике вольове підборіддя...

Поет вибачився за запізнення, пославшись на труднощі з транспортом (у Запоріжжі в той час не було ні трамваю, ні автобусів). Оскільки В. Маяковський був хворий, він сказав, що не буде робити доповіді, однак готовий відповісти на будь-які запитання присутніх.

— Якщо це когось не влаштовує, — попередив поет, — ви можете здати квитки і вам повернуть гроші.

Але ніхто навіть не ворухнувся.

— Отже, чекаю на ваші запитання, — нагадав В. Маяковський. — Та сміливіше!

П. Я. Динник згадує, як підвівся якийсь робітник і щось хотів запитати, але розгубився і довго не міг сформулювати чітко свою думку. Він переступав з ноги на ногу, беспорядно м'яв у руках шапку. Зрештою, безнадійно махнув рукою й сів. Дехто з присутніх засміявся, але В. Маяковський, виявляється, зрозумів робітника і терпляче, докладно з'ясував питання, яке його цікавило.

Тоді домовилися питання подавати у письмовій формі. У залі поплив шепіт: «У вас немає олівця?», «Чи не знайдеться у вас клаптик паперу?» Папірці, мов метелики на світло, полетіли з усіх кутків залу на сцену. Хтось збирав їх у поетову шапку-кубанку, а В. Маяковський, ніби жеребки на щастя, витягав звідти записки, читав уголос і тут же відповідав.

Газета «Красное Запорожье» в номері від 1 березня 1928 року на четвертій полосі вгорі зліва вмістила досить докладну інформацію «Вечір поета В. Маяковського», в якій мовилося: «Хоч Маяковський, послаючись на нездоров'я, і відмовився виступати з доповіддю, проте, за його ж власним виразом, «його втягли в цю справу», поета засипали градом записок, що ставили якраз ті питання, які Маяковський повинен був зачепити в своїй доповіді».

Які ж це питання? Звернемося до афіші. Вона мала назву «Слухай нове!» і підзаголовок «Розмова-повідь». Це саме про неї згадує в своїх спогадах один із дніпропетровців: коли В. Маяковський вийшов на сцену театру ім. Луначарського, він поклав собі під ноги афішу і оголосив:

— Це будуть тези моєї доповіді.

Отже, про що вів мову із своїми читачами В. Мая-

Афіша вечора
В. Маяковського
«Слухай нове».

ковський? Афіша свідчить: «Теми: Слово, що читається і чується. Альбом тьоті чи площа революції? Що таке Новий Леф? Що таке старий Полонський? Леф і Вапп. Ми. Соціальне замовлення. Агонія прози. Хроніка пожеж цікавіша «Війни і миру». Як і чому вчитися у Пушкіна? Єсенін і есенінчики. Чи розуміють нас селяни і робітники?»

Другий розділ афіші В. Маяковського: «З поеми «Хорошо!» Бонапарт із присяжних повірених. Вусатий нянь. До матінки до світ Лизавети Кирилівни. Я, товариші, з військової бюри. Є революція, а немає масла».

Нарешті, третій розділ: «Нові вірші. Лист коханий Молчанова. Чавунні штани. Імені Бебеля. Гаррі Піллі. Заміж за Зоценка. Особливе кохання».

Насамкінець — традиційне: «Відповідь на записки і запитання».

П. Лавут, на якого ми вже неодноразово посилалися, розповідає, як Маяковський розкривав деякі інтригуючі «тези» своєї афіші. На його думку, вірші в наш час мусять бути розрахованими, головним чином, на слухове сприйняття — «не для альбома тьоті, а для площі Революції». З поетами, які, наслідуючи Єсеніна, вдаються до занепадницьких мотивів і тем («есенінчики»), необхідно боротися «новими революційними віршами», до того ж не варто чекати соціального замовлення — треба «прагнути випередити це замовлення».

Якщо комусь не всі вірші зрозумілі, слід пам'ятати, що культура в нашій країні зростає, а разом з нею підвищуються і норми «розуміння віршів».

Запитань поету було безліч. Одних цікавило, яким мусить бути сучасний поет, других — про що він має писати, третіх — як він повинен одягатися. Питали у В. Маяковського і про його ставлення до Пушкіна. Дехто просив поета розповісти про закордонні враження, а якийсь юнак допитувався, як В. Маяковський уявляє кохання в умовах соціалізму... Були й такі питання, що викликали загальний сміх залу, однак В. Маяковський, як свідчить П. Я. Динник, не сміявся, лише іноді його вуста осяювала ледь помітна іронічна посмішка. Загалом же поет відповідав вичерпно, цікаво, дотепно і напрочуд ясно. Всіх, хто його слухав того вечора, назавше полонили оригінальність, ерудиція і дотепність В. Маяковського. Що ж до каверзних питань, то вони, як пише О. А. Крилов, «розбивалися об Маяковського, мов об скелю».

Розповідають, що хтось подав поетові записку приблизно такого змісту: «Володимире Володимировичу, Ви багато часу тратите на зустрічі з сотнями читачів. Чи не краще писати та друкувати твори і, таким чином, розмовляти з тисячами?»

Відповідь В. Маяковського була лаконічною, але напрочуд переконливою:

— Якщо я не порозмовляю з сотнями, я не певен, що зможу розмовляти з тисячами!

Критикуючи деяких із сучасних йому поетів, В. Маяковський сказав, що в чотирирядковій народній частівці більше змісту й справжньої поезії, аніж у всіх їхніх опусах. Як зразок поет прочитав частівку:

Дорогой и дорогая,
Дорогие оба.

Дорогого дорога
Доведе до гроба...

Хтось із присутніх зауважив у записці, що в газетній мові дуже часто стали вживати іноземні слова — як, мовляв, ставиться до цього В. Маяковський?

— Цілком негативно, — заявив поет.

І тут же навів приклад, як один із відвідувачів сільськогосподарської виставки в Москві на питання «Що таке «павільйон?» відповів: «Той, хто командує» (від слова «повелевать»).

Не обійшлося на вечорі і без курйозів. У розпал зустрічі на сцені несподівано з'явилась... кішка. Коли вона почала тертися об ноги В. Маяковського, він посміхнувся, нахилився і погладив кішку за вухами. Саме надійшла записка — «Ви навіщо до нас приїхали?»

— Звичайно, не для того, щоб оцю кішку в пляшку заганяти, — відповів Маяковський.

«Зал здригнувся від реготу», — свідчить О. А. Крилов.

Поет розповідав запоріжцям про Леф — лівий фронт у мистецтві, його завдання, плани і, як стверджує «Красное Запорожье», «зробив це доволі просто, ясно і дотепно».

Зрозуміло, на вечорі були й такі, що, як пише газета, прийшли, керуючись «нездоровою цікавістю: ну ж, мовляв, який цей прославлений Маяковський? Ве-е-еликий, кажуть, оригінал». На питання цієї групки, що іноді мали образливий характер (тупий обиватель використовував кожну нагоду, аби дошкулити поетові — і так було не лише в Запоріжжі) В. Маяковський відповідав коротко, але з належною гідністю.

«Велике враження, — інформує своїх читачів міська газета, — справили вірші Маяковського в його читанні.

Окремо слід відзначити уривки із Жовтневої поеми «Хорошо!», «Чугунные штаны», «Солнце».

П. Я. Динник підтверджує:

— Читав поет прекрасно! Він ніби карбував кожне слово, читав голосно, але без особливих вигуків і зайвих жестів. Вражало слухачів не тільки те, що він читав, але й те, як читав поет.

Глибокою повагою до поета звучать останні рядки газетної кореспонденції: «Безперечно, Маяковський - видатне явище в нашій революційній літературі, а його виступ у Запоріжжі цінний тим, що сколихнув слухачів і виявив великий інтерес до революційного мистецтва».

У кінці вечора В. Маяковський згріб усі записки і поклав їх до кишені. Усміхаючись, буркнув:

— Знадобляться.

По паузі пояснив:

— Пишу книгу «Моя відповідь записочникам». В ній і використаю.

Коли вечір закінчився, запоріжці наввипередки почали запрошувати поета на Дніпробуд.

— Сам мрію про це, — відповів він, — але зараз не вийде. Кепсько себе почуваю. Доведеться відкласти до наступного разу: приїду до вас спеціально або загляну по дорозі в Крим.

На жаль, зустріч Маяковського з Дніпрогесом, зустріч, про яку мріяв сам поет, не відбулася. Проте сьогодні, коли в самому центрі міста красуються площа і проспект Маяковського, а вечорами кличуть до себе вогнями широкоекранний кінотеатр і бібліотека його імені, ми з повним правом можемо сказати, що зустріч поета із Запоріжжям триває.

Ти не вмер. Ти живий. Ти між нами,
Бо не може умерти Любов.

Так сказав у своєму вірші «Володимирі Маяковсь-

кому» незабутній співець України Володимир Сосюра. Для нас важливо, що цей твір написаний поетом у Запоріжжі 11 квітня 1949 р. Тоді ж запоріжці першими почули цей новий вірш В. Сосюри на літературному вечорі в Клубі металургів (згодом він з'явився на шпальтах обласної газети «Червоне Запоріжжя»). Ще через два дні В. Сосюра виступив у цій же газеті зі своїми спогадами «Мої зустрічі з Маяковським», в яких є такі рядки: «Маяковський! Як багато зв'язано з його чудовим ім'ям! Маяковський і революція. Маяковський і перемога. Маяковський і любов до Батьківщини».

До цих промовистих слів видатного українського поета варто додати хіба що одну фразу: «Маяковський і Україна».

СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ В. МАЯКОВСЬКОГО З ЗАПОРІЖЖЯМ:

НАШ ЗЕМЛЯК В. МАЯКОВСКИЙ (К 200-летию Запорожья). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1970, 26 травня.

В. МАЯКОВСКИЙ У ЗАПОРІЖЖІ. — Журнал «Прапор», № 8, 1973.

ПЯТЬДЕСЯТ ЛЕТ НАЗАД... — Газета «Индустриальное Запорожье», 1978, 28 лютого.

В. МАЯКОВСКИЙ И ЗАПОРОЖЬЕ. (К 90-летию со дня рождения). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1983, 19 липня.

БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО ГУМОРУ

Петро РЕБРО

Остап ВИШНЯ
І
ЗАПОРІЖЖЯ

Остап Вишня...

Погодьтеся, шановні читачі чи товаришочки, як любив висловлюватися сам письменник: від одного цього імені у вас ясніше, світлішає на душі, і вона, як казав класик, росте вгору. Свого часу навіть недружні нам зарубіжні видання писали про Остапа Вишню як про найбільшого гумориста світу. Поготів він дорогий і любий нам, бо навіть за суворого більшовицького режиму

веселив люд, не давав йому розучитися сміятися, впасти у безпросвітний песимізм. Кілька поколінь українців (та й хіба лише українців!) черпали з його творів наснагу і снагу, надію і віру. Веселий талант Остапа Вишні був воістину планетарним, то ж не дивно, що його одсвіти так часто падали на наш край — звеличували трудівників і випікали усякі «пережитки». Загалом же є всі підстави сказати, що великий сміхотворець жоден край не любив так міцно і ніжно, як Запорізький.

«ЗАПОРОЖЦІ» ПО-ВИШНІВСЬКИ

В автобіографічній гуморесці Остапа Вишні «Отак і пишу» свідчиться (йдеться про 1947 рік): «Наслідком поїздки в Запоріжжя з'явилися мої «Запоріжці».

На рихтуваннях будов Запоріжжя видатний український письменник-гуморист відкрив для себе ціле сузір'я яскравих народних характерів. Так народився відомий цикл іскрометних нарисів «Запорожці». Про пафос цього твору чи не найкраще говорить авторське зізнання: «Власне кажучи, коли вже писати про нинішніх запорожців, треба робити так: узяти список з усіма запорожцями — і всіх згадати за алфавітом, бо всі вони своєю працею заслуговують на пошану нашого радянського читача». З-під пера Остапа Вишні вийшов напрочуд веселий і правдивий гумористично-ліричний триптих («Запорізька сталь», «Запорожці», «Люди! З великої літери»), який звеличує людину-трудівника. За хитромудрим плетивом сталевих конструкцій і спалахами сліпучих вогнів електрозварок письменник розгледів Людину, її очі, «очі нашого жадібного до пісні, до мистецтва народу».

«Виявляється, що Запорозької Січі на Запоріжжі вже нема. Переіменовано її на «Запорізьку сталь», що скорочено зветься «Запоріжсталь», — так розпочинається цей цикл нарисів-усмішок, який заслужив високої оцінки читачів та критиків і ввійшов у золотий фонд української літератури, передовсім — гумористики.

Своєрідним «псаломом залізу» звучать сторінки гумориста, в яких розповідається про величезні масштаби відбудовних робіт на Запоріжжі: «Ставляться рекорди продуктивності праці, пронизує будівництво гостра думка людської винахідливості, на очах виростають хитромудрі плетива із сталевих конструкцій, тисне тридцятьма й двома атмосферами котел на теплоелектроцентралі, легенько, ніби граючись, бігають якимись чударнацькими жуками вгору й униз «скіпи», примірюючись, як вони даватимуть руду й кокс у ненажерливу пашу домни № 3, стукають молотки, скиглять терпуги, спалахують сліпучі вогні електрозварювання...

Шумить, гримить, гуде «Запоріжбуд».

Сповнені невідомого, іскрометного гумору сторінки О. Вишні про те, як обходить «володіння» сьогоднішнього Запоріжжя «славнозвісний кошовий отаман Іван Сірко». То йому не подобається, що «теплоелектроцентрально» «на атмосфері тисне», а не «на бусурмана, за віру православну», то він дивується, що на Січ Домаху (домну) пустили («до чого Січ славно довели?! Ганьба!»), то старий козарлюга обурюється, що на запоріжцях ні «синіх широких штанів», ні оселдців не побачиш, а слябінг «не слабій, а слябінгом зветься».

Друга частина «Запорожців» присвячена духовному зростанню робітництва, його потягу до культури, до художнього слова, до пісні, танцю, музики. «А очі! Як же вони блищать жадібно, гостро та блискавками», — вигукує письменник. Ціла галерея лицарів праці, виписаних тонко і любовно, проходить перед читачем. Вони не лише талановито трудяться, вони самі, як пише Остап Вишня, «достойні пісень!» І таких не одиниці, а сотні, тисячі. Ось, наприклад, інженер Марко Іванович Недужко — людина знаменита на Запоріжжі та й по всій Україні. «Вчепила йому доля отаке прізвище: Недужко, — дотепно зауважує великий гуморист і тут же «мінє прізвище» запорожцеві. — Марко Іванович Недужко — не Недужко, а Дужедужко. І не один раз Дужедужко, а Дужедужедужедужко». Або взяти бригадира комсомольської бригади Недошивка. «Як подивишся на графік виконання його робіт, — каже письменник, — виходить не Недошивко, а Перешивко. І секретар ЦК АКСМУ вручив йому почесну грамоту ЦК комсомолу не за те, що він «недо», а за те, що він «пере».

З теплою усмішкою і глибокою пошаною розповідає Остап Вишня про чудову династію мулярів

Макарових, ушавленого бригадира монтажників Румянцева та інших знатних робітників Запоріжжя — «Людей з великої літери», як висловлюється він сам.

А втім, пишучи про людей, «достойних пісні», Павло Михайлович, звичайно, не минає і тих, хто не вартий доброго слова.

ЗБРОЄЮ СМІХУ

Ні на хвилину Остап Вишня не зачохлює своє гостре, дошкульне перо сатирика. Про це й свідчить невеликий фейлетон «Нема!» в обласній газеті «Червоне Запоріжжя» від 28 червня 1947 року. На зухвалу заяву директора чайної, що йому «невигідно держати чаї та молоко, сметани та простокваші», автор фейлетона не без сарказму відповідає: «Розумію! А скажіть, будь ласка, товаришу директор, чи вигідно народові держати в чайній такого директора, що замилює йому очі?.. По-нашому, не вигідно!»

Але працівники громадського харчування Запоріжжя — не єдині і далеко не перші «хрещеники» письменника, який побував у нашому краї до десяти разів і щоразу вивозив звідси неабиякі «трофеї». Вперше це, очевидно, сталося ще в 1926 році. Того року в газеті «Радянське село» (від 13 травня) було видруковано його нарис «Степами таврійськими». В кінці твору зазначалося: «Мелітопольщина. 3.V.1926 р.». Влітку того ж року Остап Вишня побував у наших краях удруге — він відпочивав у Бердянську. Проте «відпочивав» — не те слово. В цій «українській Голландії» (як називав Бердянськ Остап Вишня) він написав дванадцять гумористичних нарисів, що один за одним з'явилися в газеті «Вісті ВУЦВК». Разом ці нариски складають цілу книжку на півсотні сторінок, справжнісіньку Бер-

дьянськіану, яка, до речі, і нині звучить весело, поетично і повчально. Надто актуальні ті гуморески, в яких письменник виступає на захист рідної природи, зокрема, «дарів моря». Цікаво, що до бердянських вражень Остап Вишня звертався не один раз. Так, наприклад, гумореска «Короп по-німецькому», написана ним 1928 року в Берліні, має промовистий епіграф: «Артистові... на спогад про бердянські коропи присвячую».

Взагалі «фронт робіт» письменника був таким розлогим, що лише наш Запорізький край з його людьми, справами, подіями, успіхами і конфузами потрапляв у поле зору видатного сміхотворця щось із півсотні разів. Уперше це, очевидно, було в 1923 році, коли газета «Селянська правда», в якій працював письменник, надрукувала усмішку «Радянізація церкви» (приводом для написання гуморески послужило повідомлення газети «Красное Запорожье» про засідання церковної ради в Гуляйполі). Того ж року гуляйпільці були «іменинниками» ще раз: під обстріл Вишні потрапив голова сільради с. Степанівки цього району. У невеликому фейлетоні «На себе глядя...», опублікованому в газеті «Вісті ВУЦВК», письменник висміяв вельми «мудрий» вчинок голови, котрий для ремонту сільради розібрав... школу. «Сидить тепер у новенькій хаті й гикає, — мовиться в фейлетоні. — Задоволений. То, мовляв, на все село я сам був не дуже розумний, а тепер усі дурнями будуть. Бо школи не буде: ніде розуму набратись».

Найдошкульнішою у світі зброєю — зброєю сміху — Остап Вишня нещадно боровся з безкультур'ям і бюрократизмом, обивательщиною і забобонами, з безгосподарністю і тьухтійством. При цьому його стріли раз у раз сягали Запоріжжя. Ось у газеті «Селянська правда» від 9 квітня 1924 р. гумореска Вишні «Прекрасні способи», епіграфом до якої служать рядки із звіту: «На Запоріжжі один завсільбудом об'являв селя-

нам про явку на сход, а як селяни посходяться, замикав на ключ двері, після чого бралися за виставу». Цього ж року письменник виступив у газеті «Вісті» з гуморесками «Ось як!» та «Чорт його знає як!», у яких із вбивчою іронією коментував ряд невдалих розпоряджень — «приписів» Запорізького окружного виконкому. Перепало від гумориста і завідувачому клубом с. Петропавлівки Бердянської округи, який замість політосвіти влаштував при клубі карусель («Крутять населення. Крутять за гроші... У кого нема грошей, за яйця крутять...»). Про це оповідалося в маленькому фейлетоні «Нічим не вгодиш». А в гуморесці «А по-моєму — сукняна доба!» Остап Вишня виступив на захист «славних запорожців», оскільки одеська газета «Вечерние известия» віднесла археологічні знахідки (запорізькі люльки, порохівницю, отаманову чорнильницю та інші речі) до кам'яної доби!

Письменник активно звертався до запорізької «тематики» і в наступні роки. Так, у «Вістях» від 29 квітня 1926 р. було надруковано його невеликий фейлетон «Реалізація держфонду» (про те, як в с. Лукашевому Софіївського району роками лежить просто неба сільськогосподарський реманент — «лежить і не гниє»), від 11 серпня — дошкульну усмішку «Ну й народ!» (про те, як у с. Басань на Запоріжжі на Першотравень і доповідач, і керівник драмгуртка, і представник з округи у місцевого священика на «балу» до ранку протанцювали: «Танцювати з матушкою значно веселіше й легше, ніж визволяти трудящих усього світу від капіталістичного ярма, — їдко зауважує гуморист. — То таки матушка, а то таки ярмо! Прирівняли!»), а ще через півроку — фейлетон «Зойк на дорозі», в якому письменник виступає на захист сільської активістки Харитини Филипченкової з Гуляйполя.

Завдяки все тому ж недремному Остапу Вишні з

деякими «художествами» запоріжців познайомилися в ті роки й читачі газети «Радянське село». В усмішці «Роздайсь, море» гуморист розповів про агента розшуку Вічтамова, котрий, прибувши до с. Берестового на Бердянщині, «набрався, як май груш, сів на коня міліцейського і влаштував скачки серед села», а дещо згодом у фейлетоні «Помогло чи ні?» дотепно «прославив» Водянську сільраду, яка у відповідь на вимогу Кам'янського райвиконкому боротись із самогоноварінням ухвалила: «Прийняти всі заходи до виявлення осіб, які варять самогон, не додержуючись економії». Вишня так коментує цю «ухвалу»: «Вари, ідоле, самогон, та тільки ж додержуйся, пожалуста, режиму економії».

Є викривальний елемент і в уже згаданому циклі парисів-усмішок «Степами таврійськими» (Остап Вишня не був би Вишнею, якби хоча б на мить забув про своє покликання сатирика), зокрема, письменник розповідає, що в с. Покровці на Мелітопольщині він побачив на сільбуді афішу якогось «известного гипнотизера Гнездилова» з обіцянкою «демонстрации распятия на кресте» і зауважує: «Було б добре, коли б насправді розп'ясти завідувача того будинку та разом із ним і культосвітню комісію». Проте в цьому циклі є й чимало захоплених патетичних рядків та поетичних малюнків нашого краю, зокрема «засіки української» Мелітопольщини.

У ряді районів нашої області Остап Вишня побував уже по війні. Звичайно, місцеве керівництво вельми боялося його гострого пера. Наш земляк, мій старший друг Микола Нагнибіда якось розповів, як він зі славним гумористом побував на виступах у Пологах. Районне начальство, коли дізналося про приїзд Вишні, страшенно сполошилося. Райкомівці не відходили від письменників ні на секунду: боялися, що знаменитий

перчанин виявить якісь недоліки і розпише Пологи, як Бог черепаху. Розповідали, що після цього вони уважно перечитували всю періодику і тільки десь через півроку полегшено зітхнули: пронесло...

ГУМОР — БУДІВНИЧИЙ

Одним із перших в українській літературі Остап Вишня звернувся до теми Дніпрельстану. Либонь, вперше у нього це слово ми зустрічаємо в політичному памфлеті «Якої погибелі ми дійшли», надрукованому 7 листопада 1925 р. у газеті «Вісті ВУЦВК». Приблизно через рік (13 жовтня 1926 р.) письменник виступає в цій же газеті з усмішкою «Будуймо Дніпрельстан!», в якій не лише опоетизовує майбутню будову і «популярно» — з притаманним йому гумором — розповідає про те, що несе українській землі Дніпрогес, але й закликає всіх реалізувати спеціальну позику для спорудження енерго-велетня.

Наснажливо, поетично і, далєбі, пророчо звучали тоді, 1926 року, слова народного письменника: «Не козацьку кров понесе тепер у море старий Дніпро, а розілле дротяними жилами енергію могутню, і слава його буде ще буйніша, ще славніша, і складатимуть про його ще кращі легенди, і співатимуть про нього ще кращі пісні!..

Шістсот тисяч кінських сил дасть Дніпро на нашу промисловість та на сільське господарство!

І то таких кінських сил, що їх не треба буде ні бататом цьвохкати, ні на ніч пасти водити!

От що значить Дніпрельстан!»

Пізніше Остап Вишня згадує Дніпрельстан, який «пів-України в дроти візьме», у гуморесці «Ой горе, горе мені», надрукованій у газеті «Радянське село» за 5

листопада 1926 року, а памфлет «А ти, Марку, грай», опублікований в № 4 часопису «Червоний перець», (1927р.), закінчує власними поетичними рядками:

Ми не станем на колена —
Плювать нам на Чемберлена.
Хай пищить англійський пан.
Наша справа — Дніпрельстан.

Розповідають, що саме Остап Вишня був одним із ініціаторів мандрівки по Дніпру «козацьким ходом», що відбулася в червні 1927 року. Свідчення про це знаходимо в щоденникових записах П. Тичини: «Їздили ми з ним (йдеться про С. Пилипенка — П. Р.) на дніпровські пороги. Знали, що їх уже не буде, бо підніметься вода з будівлею греблі. В човнах (разом з Пилипенком нам'ятаю Остапа Вишню, Божка) переїздили, дякуючи лоцманові, найнебезпечніші пороги». У поетичних начерках П. Тичини є згадка про Остапа Вишню, який всіляко підбадьорював товариство під час цієї досить ризикованої подорожі.

«Українські пролетарські письменники в Запоріжжі» — повідомили запорізькі газети 16 березня 1930 року. Крім Остапа Вишні, в письменницькій бригаді були П. Панч, Т. Масенко, В. Кузьмич та інші прозаїки й поети. Літератори виступили перед робітниками заводу «Комунар», побували на Дніпрогесі, зустрілися з інженерно-технічним персоналом будови. Цікаво, що в номері від 18 березня міська газета «Червоне Запоріжжя», розповівши про зустріч письменників з керівниками округу, повідомила: «Тов. Вишня наприкінці розмови запропонував тут-таки організувати... «Змову» проти центру. І ця нелегальщина сталася! «Змовники» організували згуртовану таємну спілку борців за збудування нового театру в Запоріжжі. Вони взяли на себе подвійне зобов'язання: запоріжці — розворушува-

ти громадську ініціативу, мобілізувати кошти тощо. Письменники ж зобов'язалися, за висловом тов. Вишні, «зчинити в Харкові галас з цього приводу».

Забігаючи наперед, скажу, що «змова» була плідною — невдовзі у Запоріжжі було збудовано чудовий театр, у якому до війни працювали заньківчани (нині це — Львівський академічний український театр).

Влітку того ж 1930 року Остап Вишня гостював у трудівників с. Біленького Верхньохортицького (нині — Запорізького) району. Як розповідають ветерани села, Павло Михайлович цікавився життям колгоспників, охоче спілкувався з ними, зокрема — їздив на полювання, коло мисливського багаття просив їх виконати улюблені пісні «Ой, у полі вітер віє...» та «Ой, чаєчка в'ється...» Вже на схилі життя прославлений український гуморист згадав свої гостини в Біленькому і надіслав туди свої книги з автографами. На книжці, подарованій Біленьківській середній школі, Вишня написав: «Село Біленьке пам'ятаю, люблю й завжди згадую той час, коли жив у ньому. Хай буде добре Біленькому та його добрим людям. Остап Вишня». На книжці, подарованій колишньому голові колгоспу І. С. Пазюку, Павло Михайлович відзначив: «Село Біленьке в моїй пам'яті — завжди зелена та пишна квітка моєї молодості».

ОБПАЛЕНИЙ ГРОЗОЮ

У «Вістях ВУЦВК» за 10 число жовтня 1932 р. читаємо нарис «Таких на Дніпрельстані тисячі!» за підписом «О. В.». Що «О. В.» — Остап Вишня — це вишнезнавцями давно доведено. Не відомо тільки, чи нарис — результат відвідин письменником великої будови (та й чи міг Остап Вишня, чия душа так жадібно ловила все

нове, незвичайне, не побути тут?) чи він написаний після зустрічі письменника зі знатним дніпробудівцем Кетовим (про нього йдеться в нарисі) на одній із республіканських нарад. А втім, ні.

«З вікон арматурних майстерень правого берега видно, як вирועь й піниться під греблею Дніпро», — так починається нарис. А в кінці: «Ми виходимо на ганок. Залита сонцем стоїть унизу ДГЕС, виблискуючи прозорим артік-туфом. У Дніпро вгрузли масиви греблі». Звичайно ж, такі точні, «зорові» деталі — не художній прийом, а безпосередні враження самого письменника. Не випадково слова дніпрельстанівця Кетова в нарисі сприймаються як захоплений вигук-зітхання самого Остапа Вишні:

— Чи думав я, що побачу все це на власні очі? А тепер ще дужче хочеться жити, хочеться збудувати ще хоч одну таку греблю і таку станцію. Ех, видати б декрет про продовження людського життя!

Як відомо, коли Остап Вишня писав ці рядки, над головою генія українського гумору вже гриміло. Невдовзі комуністичний режим звинуватив письменника в апологетиці «куркульства», в тероризмі (!?) і кинув його за ґрати. Але, як свідчать документи, легендарного сміхотворця, великого Українця Остапа Вишню почуття гумору не полишало в найдраматичніші моменти його життя. Тільки уявіть на хвилинку: письменника заарештували і звинувачують у тому, що він готував терористичні акти проти радянських вождів, кат-енкаведист допитується в нього, де він планував це зробити, а Павло Михайлович (тобто Вишня) з серйозним виглядом відповідає: «Взагалі-то я люблю вбивати вождів на свіжому повітрі». А ось повоєнна картинка: здоров'я, підірване в сталінських застінках, не раз зраджувало письменника. Якось він був у Будинку творчості в Ірпені і йому зробилося дуже зле. Пись-

менники несуть його на носилках до електрички, зустрінні люди сумно хитають головами, а Остап Вишня слабеньким голосом заспокоює їх: «Не журіть-ся, люди добрі, це лише генеральна репетиція».

Покійний запорізький сталевар Семен Якименко свого часу розповідав, як він брав участь у святкуванні ювілею Дніпропетровського металургійного заводу імені Петровського, почесним гостем якого був Остап Вишня. На чиєсь запитання, хто поклопотався про звільнення письменника з ув'язнення, Павло Михайлович відповів: «Геббельс». У цю хвилину деяких партійних функціонерів ледве «кондрашка» не схопила. А справа в тому, що коли гітлерівська пропаганда протрубила, що більшовики знищили найбільшого гумориста світу Остапа Вишню, хтось із вождів — Берія чи й сам Сталін — наказав випустити письменника на волю, що, до речі, зробити було нелегко, адже в багатомільйонних списках табірному люду Павло Михайлович значився як Губенко (таке його справжнє прізвище), а не Вишня. Коли наприкінці 1943 року Остап Вишня вийшов на волю, його сміх, хоч і обпалений грозою, знову залунав на всю країну. Пригадую, як у моїх земляків молоділи, ясніли обличчя, коли я в рідній Білоцерківці зі сцени сільського клубу читав іскрометну «Зенітку» Остапа Вишні... Звичайно, мені тоді не думалося й не гадалося, що з часом я зможу потиснути руку цьому чудотворцю-сміховану, що моя найдорожча праця — серія «Козацькі жарти» — буде відзначена премією його імені.

ВІН БУВ КОЗАКОМ

Годі й говорити, яка ця книжка дорога мені, — на її титульній сторінці є напис: «Тов. Петрові Реброві —

на добрий спогад про наше перше знайомство. Остап Вишня. 1.XII.55. Київ».

Пригадую, то була одна з перших нарад молодих письменників України. Під час пленарного засідання до залу бочком, майже навшпиньки зайшов сивочолий чоловік, окинув ряди веселими, з журинкою насподі очима і скромно присів у куточку.

— Виш-ш-ня! — зашелестіло довкола. Присутні засовалися, крісла закрипіли, зал ожив. Ще б пак, легендарний Остап Вишня!

На перерві я, ніяковіючи, підійшов до письменника з книжкою його гуморесок.

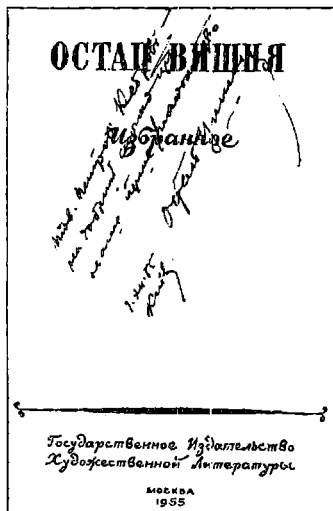
— Павле Михайловичу, можна автограф? — запитав я, осмикуючи свого сержантського мундира, мовби перед генералом (я тоді служив в армії).

— Прошу, бравий вояче, — Остап Вишня осяяв мене знаменитим — вишнівським — усміхом. Він узяв книжку, неквапливо витяг з кишені авторучку і тут же, стоячи, приготувався писати. — Як ваше прізвище?

Я був певен, що моє прізвище йому нічого не скаже (на той час я був автором єдиної, щойно виданої книжки віршів «Заспів» та кільканадцяти публікацій у республіканській пресі), але Павло Михайлович відразу ж назвав мене по імені і додав:

— Як же, чув, читав. До речі, Петре, це у вас справжнє прізвище чи псевдонім?

— Справжнє, батьківське.

— Гарне! Я люблю такі «смачні» прізвища. Особливо люблю такі, як «Непийпиво», «Тягнирядном», «Нагнибіда» — козацькі прізвища.

Довго сміявся Остап Вишня, коли я розповів, що у нас, у Запоріжжі, на Дошці пошани трансформаторобудівного заводу, висить портрет симпатичної молодиці з таким підписом: «Передовая формовщица Ф. Убейсобака», а на одному з щитів тресту «Запоріжбуд» можна прочитати: «Будову веде бригадир І. Плюньуборщ».

Тут же Павло Михайлович познайомив мене зі своїм приятелем. Коли той відрекомендувався «Ковбаса» (як виявилось, то був архітектор), Остап Вишня, хитро мружачи очі, пожартував:

— Правда, хороше мати такого друга? Завжди закуса з тобою!

Вже повертаючи мені книжку, Павло Михайлович попросив передати вітання Запоріжжю і запоріжцям.

— Ви бували в наших краях? — питаю.

— О, бував. І не раз!.. — Відчувалося, що в Остапа Вишні дуже приємні спогади про Запоріжжя. На якусь мить він замріявся, його обличчя зацвіло блаженною усмішкою: — Там я був козаком!..

Нині я, звичайно, шкодую, що, схвильований, не спромігся на слово і не сказав великому сміхотворцю, що він усе життя, скрізь і всюди був козаком.

Недарма Максим Рильський любив говорити про двох найвідоміших українських козаків — Тараса Бульбу й Остапа Вишню (про це пише в своїх спогадах академік А. Новиченко).

Як не випадково на похороні письменника, проводжаючи його в останню дорогу, хор сумно співав:

Козака несуть
І коня ведуть,
Кінь головоньку клонить...

«Під високим кленом виросла козацька могила з вінків живих квітів», — згадує про той журний день Дмитро Білоус. Саме останній згодом, на «Вишневих усмішках», познайомив мене з дружиною Павла Михайловича Варварою Олексіївною Губенко-Маслюченко. Вона підтвердила мою розповідь про любов Остапа Вишні до кумедних, «козацьких» прізвищ. А ще трохи згодом, на V з'їзді письменників України, Варвара Олексіївна подарувала мені книгу спогадів про письменника «Живий Остап Вишня» зі зворушливим написом: «Шановному товаришеві П. Ребру на спогад про з'їзд письменників і про чудесного автора, що його згадують у цій книзі. Щастя Вам, доле, на літературному шляху. Варвара Губенко-Маслюченко. 18.XI.66 р. м. Київ».

Вже на початку 90-х років за пропозицією письменника П. Шабатина я деякі свої статті і книжки надіслав дочці Павла Михайловича — Марії Євтушенко. Відповідь не забарилася: «Дорогий Петре Павловичу! Не можете собі уявити, як Ви втішили мене своїм щирим листом! Як приємно та радісно було отримати Вашу книжку і «Веселий курінь»! Зворушили Ви мене своїми написами на книжках. А найголовніше — я відчула Вашу приязнь, глибоку шану та любов до нашого батька... Хочу Вам подякувати за все: за статті про Остапа Вишню, за те, що з Вашої ініціативи було присвоєно ім'я Остапа Вишні вулиці в Запоріжжі, за Вашу доброту, за розуміння гумору, за те, що Ви належите до справжніх, свідомих синів нашої України. Прочитала Ваші «Козацькі жарти». Ця книжка зараз так потрібна людям. Важко живеться народу, а сміх підбадьорює... Якщо будете в Києві, завітайте до світлиці Остапа Вишні. В ній все так, як було при батькові: його кабінет, письмовий стіл, бібліотека, все, все... А голов-

не — архів, який завдяки Вам поповнився, за що я Вам ще раз дякую. На все Вам добре! З глибокою пошаною — Марія Євтушенко. Київ, 17 вересня 1993 року».

СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ ОСТАПА ВИШНІ З ЗАПОРІЖЖЯМ:

ОСТАП ВИШНЯ І ЗАПОРІЖЖЯ. (До 80-річчя з дня народження письменника). Газета «Запорізька правда», 1969, 11 листопада.

О СОКРОВИЩНИЦЕ СЛАВЫ ЗАПОРОЖСКОЙ. Газета «Индустриальное Запорожье», 1979, 17 січня.

ОСТАП ВИШНЯ И ЗАПОРОЖЬЕ. Газета «Индустриальное Запорожье», 1979, 11 листопада.

ЗАПОРІЗЬКІ УСМІШКИ ОСТАПА ВИШНІ. (До 100-річчя з дня народження видатного українського письменника-гумориста). Газета «Запорізька правда», 1989, 11 листопада.

ІЗ СКАРБНИЦІ. Альманах «Веселий курінь», 1993, с. 81—87.

ОСТАП ВИШНЯ І ЗАПОРІЗЬКИЙ КРАЙ. (До 120-річчя видатного письменника-гумориста. Газета «Запорізька Січ», 2009, 7 і 9 листопада.

НАШ ФРАНЦУЗЬКИЙ ДРУГ

(Анрі Барбюс на Дніпрогесі)

Незабутні дні ми провели у Запоріжжі, куди Анрі Барбюс приїздив на пуск Дніпрогесу. Він був вражений і буквально приголомшений величию картини скореного Дніпра.

*Аннет ВІДАЛЬ,
«Літературна газета»,
(22 березня 1960 року)*

Свого часу у Франції побачила світ монографія «Анрі Барбюс — солдат миру». У передмові до неї Марсель Кашен писав, що це велика книга про велику людину та її велике життя. Автором же книги була Аннет Відаль — незмінний секретар і помічник Анрі Барбюса протягом п'ятнадцяти останніх років його життя. Разом із письменником вона побувала в нашій країні шість разів, у тому числі — двічі відвідала Україну.

У 1960 році в інтерв'ю кореспондентові «Літературної газети» Аннет Відаль розповіла: «Чітко пам'ятаю, як Барбюс і я разом з ним 1928 року відвідали Харків. Тодішня столиця України дуже сподобалася письменникові. Особливо велике враження справив на нього Будинок держпромисловості. Він написав навіть з цього приводу спеціальну статтю, озаглавивши її «Будинок-гора». Стаття була опублікована в журналі «Монд».¹

¹ «Літературна газета» від 22 березня 1960 року.

Але особливо пам'ятними і вражаючими були для Анрі Барбюса і його супутниці Аннет Відаль дні перебування у Запоріжжі на святі пуску Дніпрогесу.

Отже, 12 жовтня 1932 року. День, якого давно чекали не лише дніпробудівці, не лише запоріжці, але і вся країна. День, який на весь світ пролунав дзвінким гімном людині праці.

Того ранку сонце, викотившись на обрій, побачило, як звідусіль — зі сходу й заходу, з півночі і півдня — до греблі Дніпрогесу текли потоки людей, мовби то була не підкова з бетону, а велетенський магніт, що притягував людські серця. Тисячі людей поспішали до Дніпрогесу, майво знамен огортало береги Дніпра-Славутича, а начищені до блиску труби оркестрів так сяяли, мовби хотіли позмагатися з осіннім сонцем.

Разом із творцями гігантського Палацу світла — Дніпрогесу — велику трудову перемогу святкували гості — ударники заводів і колгоспів, посланці багатьох міст і сіл країни. Трибуна для гостей, розрахована на три тисячі чоловік, задовго до мітингу була заповнена так, що ніде яблуку впасти. А тут ще прибула ціла армада кореспондентів, у тому числі — англійських, французьких, японських — і повітря сповнилося стрекотанням кіно- і фотоапаратів...

Рівно об 11 годині сирени сповістили про початок свята. На порозі машинного залу гідроелектростанції з'являються керівники партії і уряду, а зпоміж них — Анрі Барбюс. Під грім оплесків, якого зроду не чув на своїх берегах старий Слаута, і крики «Ура!» вони піднімаються на трибуну.

Звідси, з високо піднятої трибуни, письменникові було видно і граціозну, мов лук, дугу Дніпровської греблі, і ледь помережану хвилями смарагдово-синю поверхню ріки, і статечно-суворі скелі Хортиці. А

ближче, внизу, вирувало, шумувало, хвилювалося, іскрилося радістю неокрає людське море...

Так, Барбюс вважав себе щасливим. Саме йому, авторові романів «Вогонь» і «Ясність», що так популярні в цій країні, судилося долею висловити почуття любові і захоплення людям, які добувають вогонь і розганяють морок минулого. Згадав, як у 1928 році був у Харкові і назвав будинок Держпрому «Будинком-горою». А який образ пасує оцій небаченій споруді на Дніпрі? Скиба сонця? Підкова щастя? Арка майбутнього?

Ось-ось його, Барбюса, черга виступати, а він ніяк не збереться з думками: хіба в людській мові є слова, котрі здатні передати його радість від побаченого, його захоплення подвигом дніпробудівців, його гордість за людину праці?

О 12 годині 35 хвилин (так свідчить газета «Червоне Запоріжжя» від 11 жовтня 1932 року) слово надається Анрі Барбюсу. «Його зустрічає буря оплесків» — пише газета. «Оплески тривали кілька хвилин» — уточнює сьогодні ветеран Дніпробуду Дмитро Шевейко.

Якийсь момент письменник мовчав, ніби все ще не міг знайти необхідні слова. Високий, худорлявий, вилицюватий, з посивілим волоссям і напрочуд пильним поглядом, він стояв і легенько розгладжував нервовими пальцями вуса.

Журнал «Хроніка Дніпробуду» (№ 29 — 30) так викладає промову нашого французького друга на мітингу дніпробудівців:

— Ваша держава творить чудеса. Інакше й бути не може... На моїх очах відбувається ваша велична будова... Ваш кожен творчий крок змінює мапу старого світу.

За свідченням «Червоного Запоріжжя», письменник сказав, що лише людині трудовій до снаги подібні подвиги:

— Ось і сьогодні стає до ладу колосальна споруда — Дніпрогес!

Далі Анрі Барбюс, як вірний «солдат миру», говорив про загрозу нової війни, про підступи імперіалізму. У кишені письменника лежала телеграма, котру йому принесли тут, у Запоріжжі, тільки-но він поселився на вулиці Ентузіастів. Антифашистський мітинг у Берліні (письменник мав головувати на ньому) переноситься на ближче число. А Барбюсу ж так не хотілося виїздити із цього дзвінкого, як пісня, світу в похмуру, фашизуючу Німеччину, хоча обов'язок вимагав того.

— Ваші успіхи, — продовжував Барбюс, — покладають і на нас величезну відповідальність, зокрема — за оборону вашої країни.

Затамувавши подих, слухали «прометея революції» (так назвав Барбюса Р. Роллан) дніпробудівці. Як згадує тодішній редактор газети «Пролетар Дніпробуду» Яків Маклер, здавалося, що присутні розуміли письменника і без перекладача: такою наснаженою була його промова, такою радістю сяяли його очі, такими красномовними були його жести. А тим часом над Дніпром лунало:

— Планета все більше поринає у вир криз, злиднів, війн, і лише ви будете нове життя.

Хвилювався і сам гість. Ше б пак! Його очима на цю казкову споруду дивилися і докери Франції, і вуглекопи Німеччини, і лісоруби Швеції. Гарячими оплесками зустріли присутні слова письменника про міжнародну солідарність трудових людей, справи яких записані на прапорах людства.

«І ось, — згадує Аннет Відаль, — упакувавши чемодани, ми їдемо серед ночі, поспіхом закінчивши справи і попрощавшись із друзями».¹

¹ А. Видаль. Анрі Барбюс — солдат мира. М., вид. іноземн. літ. 1962, стор. 2.

Далі А. Відаль розповідає, що разом із ними в поїзді їхав американський інженер Купер, нагороджений радянським орденом (до речі, як свідчить вона, Купер не знімав орден із грудей навіть тоді, коли їхали через буржуазну Польщу і фашистську Німеччину). Барбюс зайшов до американського інженера привітати його з нагородою і просидів кілька годин, розпитуючи про Дніпробуд, робітників, організацію праці на будові тощо. Велике враження справила на нього розповідь про ентузіазм дніпробудівців, їхню любов до праці, про творче змагання на будові.

— Я був присутній при такій організації праці, — сказав Купер, — якої ніколи не забуду.

Знову записував Барбюс до блокнота прізвища людей, цікаві епізоди, яскраві деталі — все, що могло знадобитися в роботі над новою книгою.

На жаль, передчасна смерть письменника завадила йому здійснити цей задум.

... Свого часу автору цих рядків довелося побувати на паризькому кладовищі Пер Лашез і вклонитися могилі славетного француза. Було приємно довідатися, що пам'ятник, встановлений на могилі А. Барбюса, надісланий з нашої країни. А ще гід розповіла, що в роки окупації гітлерівці боялися і мертвого Барбюса. В день смерті письменника (30-го серпня) вони патрулювали його могилу, але вона завжди була обсипана живими квітами...

Тоді ж подумалось: Запоріжжю явно бракує меморіальної дошки такого приблизно змісту: «Тут 10 жовтня 1932 року на святі пуску Дніпрогесу виступав з промовою видатний французький письменник-антифашист Анрі Барбюс». Її місце — на стіні гідростанції, яка вразила і зачарувала великого художника слова, одного із основоположників світового антифашистського руху.

Газета «Літературна Україна», (28 серпня 1970 року)

«ПРЕКРАСНЕ НОВЕ ЗАПОРІЖЖЯ»

*Чи не пора мені податися на Запоріжжя?
Пора, пора.*

*Олександр Довженко
(щоденник)*

Петро РЕБРО

**О. ДОВЖЕНКО
І
ЗАПОРІЖЖЯ**

У житті видатного українця Олександра Довженка (О. Гончар його назвав одним із найбільших художніх геніїв сучасності) були і, на превеликий жаль, нерідко чорні-пречорні дні. Неодноразово йому завдала тяжких ударів доля, а точніше — тоталітарний режим на чолі з головним «режимником» Сталіним. У щоденнику О. Довженка раз у раз подибуємо розпачливі записи: «Я убитий», «Нащо мені життя?», «Я вже мертвий». У нотатках до епопеї «Золоті ворота» письменник вкладає в уста свого улюбленого героя Кравчини слова болючі, як стогін: «Тяжко мені і соромно, що виродився мій рід».

І все ж митець працював, а живою водою для нього була історія рідного народу з його славетним козацько-лицарським Запорозжжям. І справа не лише в тому, що сім'я хліборобів, у якій народився письменник (про це він повідомляє в своїй «Автобіографії», опублікованій ще до війни), «належала до козацького стану». Річ у тому, що сам О. Довженко був духом і вдачею козак — сміливий, волелюбний, незалежний, щирий, шляхет-

ний, гордий... У найдраматичніші хвилини життя (і про це свідчить щоденник художника) він мріяв «податися на Запоріжжя». Тут, у козацькому краї, наснажувалася його душа, зцілялося його зболене тіло. Образно кажучи, улюблена Довженкова Десна «впадає» в Запоріжжя, яке також зачарувало письменника.

ЗАПОРІЖЦІ — НА ЕКРАНІ

«Звенигора» — так називався фільм, у котрому О. Довженко, як відомо, вперше показав себе як оригінальний майстер кіно і глибоконаціональний митець. Кінопоема, в якій химерно поєднувалися сива давнина і бурхливе сьогодення, мала неабиякий успіх у глядача. Особливо ж радісно привітав О. Довженка С. Ейзенштейн, якого картина полонила, як він писав, «чарівністю своєрідної манери мислити. Дивовижним плетивом реального з глибоко національною поетичною вигадкою. Гостросучасного і міфологічного. Гумористичного і патетичного. Чогось гоголівського».

У Запоріжжі цей видатний кінотвір О. Довженка почав демонструватися в лютому 1928 року (зокрема, в кінотеатрі імені Держинського). Він рекламувався як «грандіозний фільм-бойовик сезону з історії боротьби української нації за своє визволення». 1 березня цього ж року місцева газета «Красное Запорожье» надрукувала рецензію на фільм, в якій мовилося, що «Звенигора» вражає насамперед новим і сміливим трактуванням теми», що «картина... визначна, і запам'ятовується». За свідченням тогочасних критиків глядач із особливим ентузіазмом сприймав на екрані легендарних вершників-запорожців: зняті прискороною зйомкою, вони мовби ширяли над тихими долинами і гаями України.

Окрилений успіхом (деякі критики називали «Звенигору» епохальним фільмом, шедевром), О. Довженко мріє про новий твір, який би розповів про сучасність. У статті «Про свій фільм», надрукованій у збірнику «Звенигора» того ж 1928 року, він писав: «Сьогодні ми будуємо на Дніпрових берегах чудо... І ми стоїмо лицем до того, що є й що буде колись з нашої волі». Та перш ніж знімати оте «чудо», О. Довженко створює «Арсенал», а відтак — «Землю» — кінострічку, яка вразила глядачів глибиною, свіжістю, поетичністю, сміливістю, монументальністю. Вона ввійшла в дюжину найкращих фільмів світу й зробила ім'я художника знаним на всій планеті. Либонь, саме цим були викликані грубі, брутальні нападки на фільм офіційної центральної преси. Для прикладу, «Известия» опублікували велеречивий, розв'язний фейлетон Д. Бедного, в якому «Земля» оголошувалася «кулацкой кинокартиной», «настоящей гадостью».

З тяжким серцем (письменник посивів за кілька днів) прибуває автор «Землі» на Дніпрельстан, щоб зняти новий фільм «Іван». Уже на схилі життя свого, 27 липня 1956 року, будучи в Запоріжжі, О. Довженко занотував до свого щоденника: «Велична гребля Дніпрогесу. А які тополі вирости над тими шлюзовими

О. Довженко і оператор М. Глідер на зйомках фільму «Іван».

камерами, де я лазив колись у 31-му році, знімаючи «Івана»!

Хоч письменник трудився з захопленням, фільм «Іван», на жаль, не мав такого успіху, як попередні стрічки О. Довженка: очевидно, дався взнаки поспіх, з яким він створювався (сценарій, наприклад, Олександр Петрович написав за дванадцять днів), вилізла боком декларативна ідея — «показати зростання людини в праці». Тяжкої, виснажливої праці і справді було на будові багато, але яке ж це «чудо на скелях»? І все ж глядачам «Івана» добре запам'яталися блискучі пейзажі (скресаючий Дніпро, буйнуща повінь, суворі пороги), виразні, мовби вирізьблені з граніту, кінопортрети кращих трудівників будови, нарешті, сама гребля Дніпрогесу, знята в несподіваному ракурсі — з рухомої точки.

Про творчі пошуки того часу О. Довженко згодом розповів у журналі «Кіно». Зокрема, про «Івана» він писав: «Я вважаю, що ніхто не показав на екрані Дніпрельстану. Він величний і одноманітний, а тому, мовляв, монтаж загальних планів не дає можливості його виявлення на екрані. Внаслідок екрани завалені середніми і крупними зубами шестерень, обов'язковим димом для більшої «динаміки».

Я почав шукати динаміку в іншому. Вивчивши за кілька днів усю територію Дніпрельстану та його освітлення в різні часи дня, обрахувавши напрямки залізничних шляхів, я зняв його, їдучи на бетонних поїздах».

Екранне життя «Івана» виявилось вельми коротким: уже в 1933 році його перестали демонструвати (найімовірніше тому, що на кінострічці було зафіксовано чимало дніпробудців, які на той час вже були репресовані — як «вороги народу»).

Дуже схвально зустріли запоріжці в 1935 році вихід на екрани країни нового фільму О. Довженка

«Аероград». Газета «Червоне Запоріжжя» 10 грудня присвятила цьому кінотвору майже цілу сторінку. Щоправда, піднесена, романтична кінорозповідь про будівництво нового міста на березі Тихого океану вельми контрастувала з суворою дійсністю, проте наших земляків не міг не «підкупити» фінал картини — величезний лет ескадрилей, одну з яких О. Довженко назвав «Запорізькою».

У 1939 році розпочав свій триумфальний похід по екранах країни Довженків «Щорс» — фільм посправжньому народний, мудрий, поетичний. Цікаво, що після виходу фільму (та й нині) кінокритики відзначали (і ще відзначають) в характері найближчого соратника Щорса «батька» Боженка чимало «запорозьких» рис. Ось що пише, для прикладу, Р. Юренев, автор ґрунтовної монографії про О. Довженка, виданої свого часу в Москві: «Історичний Максим Кривоніс, гоголівський Тарас Бульба, запорожці і гайдамаки — його (Боженка) рідні брати». Інша монографія твердить: «Згадуються і козак Мамай, і Байда, і Максим Кривоніс, і Тарас Бульба». І далі: «Безоглядну, часом стихійну хоробрість, презирство до смерті, сміливість до зухвалості і безмежну ненависть до ворога успадковує батько (Боженко) від предків своїх — запорожців».

«ТАМ ЗАВЖДИ ЗНАЙДУ РАДІСТЬ»

«Чи не пора мені податися на Запоріжжя? Пора, пора», — читаємо в одному з щоденників О. Довженка. В іншому записнику видатний кінорежисер дає собі слово: «Якщо я переїду на Україну, житиму... разом з робітниками й інженерами на Дніпробудах. Там я завжди знайду собі радість».

Так, зустрічі з запорізьким краєм завжди хвилюва-

ли митця, додавали йому снаги, будили творчу фантазію. Ось як про це писав у статті «Слово у сценарії художнього фільму» сам О. Довженко: «Нещодавно, відвідавши з метою створення кіносценарію Каховку, Запоріжжя, Крим і взагалі об'їздивши південно-українські степи, я пережив багато складних, хвилюючих почуттів. Неосяжні українські простори були такі прекрасні... люди такі інтересні і внутрішньо багаті, що мені здавалося — це ще не написані цілі прецікаві томи лежать круг мене, чекаючи на своїх творців». А ось у записній книжці письменника — освідчення самому місту Запоріжжю: «Волею судеб я знову в Запоріжжі... Прекрасне нове Запоріжжя. Є в нім не тільки вже щось рідне, нове, наше, але прекрасне нове». До речі, як розповідав мені друг Олександра Петровича і супутник його в поїздках на південь Микола Нагнибіда, в Запоріжжі письменник любив зупинятися не в готелях, а в родині друга дитинства, інженера, який мешкав у власному будиночку неподалік від так званої «червоної річки».

У часи воєнного лихоліття О. Довженко дуже часто линув до нашого краю подумки. Про це якнайкрасномовніше свідчить його записник. Ось один із перших записів у блокноті восени 1941 року: «Самогубство заводів-гігантів. Дніпрельстан. Вибух. Просьба будівельника-директора не рвать». А трохи далі: «Коло Запоріжжя німці посилали по воду голих жінок до Дніпра, щоб наші не стріляли».

31 березня 1942 року О. Довженко друкує в газеті «Известия» статтю «Україна в огні», в котрій, звертаючись до українського народу, говорить: «Ти не пошкодував свого первістка — неоціненну дніпровську греблю — Дніпрогес, величне творіння твого генія. Мільйони кубометрів бетону замісив ти своїми молодими ногами, наспівуючи нові пісні серед дорогих запорізьких могил...

Піднімайтеся, ревіть, пороги! Розливайся, Дніпре, рознеси по всіх морях невтримний гнів наш, нашу безсмертну волю! Не за горами наша перемога. Замісимо ще новий бетон і зведемо тебе, Дніпрогес. Ще могутніше і прекрасніше засвітиш ти тоді добрим людям уже на вічні часи».

Бити ворогів «нищівно, по-запорозьки» неодноразово закликав письменник. Майже в кожній своїй статті (а вони з величезною увагою читалися на фронті і в тилу) автор «Землі» згадував «героїчних прадідів» — Байду, Наливайка, Хмельницького, Богуна, Кривоноса, Залізняка, Трясила, Дорошенка, Нечая, Голоту («Душа народу нездоланна», «Українська пісня», «Народні лицарі» та ін.), бо вони «серце і мечі нашої історії».

10 травня 1943 року, виступаючи на Всеслов'янському мітингу в Москві, письменник говорив про «горді, овіяні славою боротьби за волю прадідівські знамена Наливайка, Хмельницького і Залізняка». Цього ж року О. Довженко звернувся до уряду з пропозицією встановити орден Богдана Хмельницького — пропозицію, як відомо, було прийнято. Цим же роком позначений і один із найпристрасніших, найталантовитіших творів митця — кіноповість «Україна в огні», в центрі якої діє родина з вельми символічним прізвиськом — Запорожці. На жаль, доля повісті була драматичною: як пише О. Довженко в своєму щоденнику, вона «не подобалась Сталіну і він її заборонив для друку і для постановки». На засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) «вождь вождів» звинуватив автора кіноповісті в усіх смертних гріхах. «Настав найтяжчий період в біографії митця» — свідчить відомий довженкознавець С. Плачинда.

Лише в 50-х роках всесвітньовідомий режисер кіно вирвався знову на Україну — збирати матеріал для «Поєми про море». Кілька разів він побував у Запоріжжі (в одному з листів до Ю. Солнцевої повідомив:

«В Запорозжє я буду дня чєтьре-пять»), проїхав терени козацьких Січей, обурювався тим, що «ніким не змальовані і не написані пейзажі плавнів, вирубаних від Запоріжжя до Каховки», критикував канцелярських ремісників, за проектами яких уздовж Дніпра збудовано десятки сіл з невиразним обличчям, мріяв на правому березі в Запоріжжі поставити кінну статую князя Святослава, який загинув у герці з печенігами біля Хортиці у X сторіччі, а на Нікопольській дамбі — пам'ятник Богдану Хмельницькому. А ще О. Довженко мріяв побачити на позеленілих від часу бетонних стінах Дніпровського шлюзу золотом викарбувані імена творців цієї унікальної споруди.

1953 року О. Довженко закінчує, нарешті, свою п'єсу «Потомки запорожців», задуману і в чернетках написану ще до Вітчизняної війни. Не дивлячись на те, що п'єса мала досить промовисту назву, автор іще зазначив у ремарках: «Дія відбувається на Україні, біля Запоріжжя, над Дніпром».

Як відомо, в останні роки життя О. Довженко працював над науково-фантастичним фільмом «У глибинах космосу». Знаменно, що і в ньому не обійшлося без згадок про наш край: одним з головних героїв майбутнього фільму мав бути «голова колгоспу з-під Запоріжжя».

НАЙВИЩА МРІЯ МИТЦЯ

Саме О. Довженку належать знамениті слова про те, що без поваги до історії своєї країни немає поваги до її сьогодення, котре теж незабаром стане історією. Либонь, саме тому письменник довгі роки (можна сказати — все свідоме життя) виношував сміливий задум — екранізувати гоголівського «Тараса Бульбу».

Здається, це була його найбільша, найсокровенніша мрія. До жодного свого фільму митець не готувався так довго, так ґрунтовно, так старанно. Про це свідчать численні висловлювання самого О. Довженка в статтях, промовах, лекціях, щоденниках, про це ж свідчать і його друзі та соратники.

«Сашко (Довженко) волів знімати фільм про Тараса Бульбу, — згадує В. Шкловський. — Він думав про це роками, розповідав мені про захід сонця в степу і про те, як на обрії, ніби червоні кулі, їдуть до перемоги сивовусі козаки в червоних жупанах.

Не мерхне небо.

Триває бій. Коли питали у запорожців, чи дового ще воюватимуть, вони відповідали, що тільки розкурюють свої люльки».

Вперше про цей задум О. Довженко повідомив за кілька років до Вітчизняної війни. В «Автобіографії», що вже згадувалася (написана в грудні 1939 року), письменник говорить, що після закінчення документального фільму про возз'єднання Західної України та Західної Білорусії він почне роботу над сценарієм фільму «Тарас Бульба» (за Гоголем). 20 вересня 1940 року в жартівливому листі до працівника «Мосфільму» Л. Чернявського він з радістю сповіщав: «Вчора, 19 сентября, я убил Андрея. Завтра буду колесовать Остапа... Прошу однако, не думать, что Вы так близки уже к сожжению Бульбы. Я пишу неправильно. Я пишу с разных мест. Написано триста кадров, если это Вам что-либо говорит».

Останню крапку в своєму сценарії О. Довженко поставив у дні, коли над західним кордоном країни вже громадилися лиховісні чорні хмари: народ чекали тяжкі випробування.

Хто перечитує сьогодні сценарій «Тарас Бульба»,

той не може не завважити, як тонко, делікатно і талановито переклав письменник на мову кіно геніальне творіння М. В. Гоголя! Це Гоголь, але в той же час — і Довженко. Романтично-героїчна поема про запорожців не втратила сліпучо-яскравих гоголівських барв, але й О. Довженко не пошкодував для неї душевного тепла і режисерської винахідливості. Звичайно, має рацію С. Плачинда, коли пише в своїй книзі про «дивовижну духовну, естетичну й національну спорідненість Гоголя і Довженка», яка виявилась у цій роботі останнього.

Цікаво, що режисер знайшов у повісті Гоголя місце, де досить органічно «вписувався» епізод із складанням запорожцями листа турецькому султану. Можна уявити, яка б то була вражаюча сцена в постановці творця «Землі» й «Щорса»! До речі, як свідчить особистий друг письменника О. Грищенко, думка екранізувати репінських «Запорожців» у нього з'явилась ще при роботі над «Щорсом», але незабаром він відмовився від ідеї воскресити знамените полотно: очевидно, резервував його для майбутнього «Тараса Бульби».

У червні 1941 року, коли жерла фашистських гармат вже були націлені на наші міста й села, О. Довженко виступає в пресі зі статтю «Тарас Бульба», в котрій ділиться задумом «з найбільшою повнотою втілити в фільмі гоголівську повість, передати її романтичний аромат, її дух». Письменник говорить, що твір М. Гоголя — це не стара, забута історія — вона «близька нам духом патріотизму, дружби, відданості, нещадності до ворогів батьківщини. Вона, безумовно, жива, актуальна і сьогодні, має колосальне виховне значення». Тут же кінорежисер протестує проти «традиційного» стилізованого показу запорожців. «Необхідно відновити історичну правду, — пише він. — Мені

хочеться так показати початок XVII століття, щоб глядачі побачили в запорожцях не стилізовану буйну масу голоти і безпросвітних гульвіс, а живих людей, справжніх лицарів, сильних своєю організованістю, беззавітно хоробрих, щедрих і скромних трудівників».

Автор всесвітньовідомих кінострічок мріяв у новому фільмі показати і українські степи, чудово оспівані Гоголем, і Дніпро, і Запорозьку Січ, і походи запорожців, а головне — силу їхньої любові до батьківщини, той неповторний гумор, що не полишав запорожців навіть перед лицем смерті. «Постановку цього великого за своїми масштабами і складного фільму я розраховую закінчити в наступному році», — писав О. Довженко.

Нагла війна поламала творчі плани письменника. Проте навіть будучи на фронті («Я буду там, где сражается народ против чудовищного, смертельного врага»), митець не забуває свого Тараса. Так, у травні 1942 року в листі до дружини Ю. Солнцевої він просить, щоб при евакуації вона взяла друкарську машинку і «мій реж. сценарій «Тарас Бульба» (очевидно, нічого дорожчого в Олександра Петровича не було).

У цей же час у блокноті письменника з'являється оповідання «Тарас Бульба», в якому діє малолітній месник Тарасик. Він «ще не мав ненависті до окупантів, але він почував, що вони не дадуть йому вирости великим і помститися за батьків».

Через місяць О. Довженко в знаменитій своїй статті «Я бачу перемогу» цитує слова, сказані Тарасом Бульбою перед боєм. Відгомін тези безстрашного запорожця про те, що «нема уз, святіших за товариство», чуємо і в інших творах письменника цього періоду.

Відразу ж по війні О. Довженко має намір взятися за екранізацію «Тараса Бульби». В листі до Ю. Тимошенка, якого згодом увесь народ узнав як Тарапуньку,

письменник повідомляв: «Я заберу Вас поки що в свою групу на постановку фільму «Тарас Бульба», а там буде видно». Трохи згодом тому ж Ю. Тимошенку він пише: «У мене є режисерський сценарій «Тарас Бульба»... Тут треба створити таку картину, щоб звеселила весь Союз, і ми се зробимо, не дивлячись ні на які труднощі. Ніщо не повинно спинити нас, хіба моя смерть».

О. Довженко працює над різними творами (кінофільмом «Мічурін», п'єсою «Потомки запорожців»), а перед його очима все стоїть неекранізований Тарас Бульба. Ось видатний кінорежисер у лекції для студентів, прочитаній 4 січня 1950 року, розповідає про враження від одного кадру в іноземному фільмі — і раптом каже: «Я подивився на цю людину й подумав: «А що коли я утну кольорового «Тараса Бульбу»? В 1952 році, збираючи матеріал для «Поєми про море», письменник занотовує в записну книжку намір показати, як на будову відбуває тесляр із синами, при чому — це вельми нагадує перші сторінки гоголівської повісті, хоча, як зауважує сценарист, «не розбивав старий П. посуду, як Гоголів Бульба перед від'їздом на Січ». 16 травня 1954 року О. Довженко виступає в газеті «Известия» з пристрасною статтю «Велике товариство», в якій, зокрема, пише: «Коли дехто з моїх друзів говорить мені: «Не робіть фільму «Тарас Бульба», не слід ятрити старі рани, це може образити наших братів поляків», я відповідаю, посміхаючись: «Ні, нікого не образив Гоголь... Згадаймо безсмертні слова Гоголя про товариство, вкладені в уста мудрого старого Тараса Бульби! Хіба не читали ми їх на фронті перед боями, хіба не взяли їх на озброєння, «як стару, але грізну зброю» армії, хіба не допоміг старий Бульба бійцям у великій справі врятування польського народу від загибелі у фашистських душогубках і таборах смерті?!». Того ж року в блокно-

ті автора «Землі» під датою «15/Х» з'являються слова: «Мені вже точно документально відомо, на який рік в моїх почуттях створення мого Євгенія Онегіна, мого Тараса Бульби, короля Ліра мого заплановано».

Цікаві думки про природу гоголівського образу Бульби знаходимо в статті О. Довженка, опублікованій в «Літературній газеті» від 21 червня 1955 р. («Мистецтво живопису і сучасність»). Ще одна відома нам згадка про багаторічний задум геніального кінорежисера — у грудні 1955 року на обговоренні плану «Мосфільму» Олександр Петрович оголосив: «Для наступної постановки (майбутнього літа) маю готовий режисерський сценарій «Тарас Бульба». Нарешті, один із останніх записів у щоденнику О. Довженка за 1956 рік: «По закінченню цього фільму («Поєми про море» — П. Р.) я, очевидно... зроблю «Тараса Бульбу» за Гоголем. Це давнє бажання моїх друзів».

Здавалося, великий кіномитець уже наблизився впритул до реалізації свого грандіозного задуму. Та — не судилося: 25 листопада 1956 року серце творця найкращих українських фільмів зупинилося. Несподівана смерть не дозволила О. Довженку здійснити найзаповітнішу мрію свого життя — поставити фільм про запорозьке козацтво. Неважко зрозуміти біль, з яким пише, наприклад, чеський кінорежисер А. Лінгарт: «Ми вже ніколи не зможемо побачити в режисерському розумінні О. Довженка цей твір, сповнений народної простоти і пафосу, гумору і трагічності, радості і смутку...»

Звичайно, кіносценарій О. Довженка лишився. Колись, либонь, знайдеться й режисер, який зважиться на його постановку. Та, на превеликий жаль, то вже буде не Олександр Довженко з його неповторним талантом планетарного масштабу.

**СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ
О. ДОВЖЕНКА З ЗАПОРІЖЖЯМ:**

ДОВЖЕНКО І ЗАПОРІЗЬКИЙ КРАЙ. (До 200-річчя Запоріжжя). — Газета «Комсомолец Запоріжжя», 1970, 26 серпня.

«ПРЕКРАСНО НОВОЕ ЗАПОРОЖЬЕ». (До 80-річчя з дня народження О. П. Довженка). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1974, 11 вересня.

А. ДОВЖЕНКО И ЗАПОРОЖЬЕ. (До 90-річчя з дня народження письменника). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1984, 12 вересня.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО І ЗАПОРІЖЖЯ. (До 100-річчя з дня народження письменника). — Газета «Запорізька правда», 1994, 11 і 12 вересня.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО І ЗАПОРІЖЖЯ (До 40-річчя з дня смерті письменника). — Альманах «Хортиця», 1996, № 5, стор. 154 — 162.

ВІН ВИВІВ ЗАПОРОЖЦІВ НА ЕКРАН. (До 100-річчя з дня народження О. П. Довженка). — Газета «Запорізька Січ», 2004, 11 вересня.

ДНЕПР СЛУШАЕТ В. БРОНЕВСКОГО

Руку мне дай, Украина!

В. Броневский

I

Выйдя из машины, поэт остановился на набережной у чугунного парапета, скользнул взглядом по морщинистым скалам Хортицы, по гигантской бетонной гребенке плотины, увидел вдали «Запорожсталь» — дымит, будто эскадра, — заметил — и... прикипел глазами к днепровской волне. Светло-зеленая, с белыми барашками, она словно была покрыта сединой. Еще бы! Эта вода только что побывала в турбинах — ее сказочная сила уже течет по проводам на заводы, в села, на поля.

Словно бы исповедываясь, начал шептать Днепру стихи. Какие? Может быть, о родной Висле, которая, конечно же, чем-то похожа на Днепр, как в чем-то родственны две высокие горы или два больших поэта?

Висла серая, голубая,
Висла добрая, Висла злая.
То разгневана, то лукава...

Может, при виде домен на горизонте вспомнил свое знаменитое стихотворение «Магнитогорск» или «Разговор с Яном», написанное почти тридцать лет назад в польской тюрьме, где «пол — подушка, на ужин — корочка», где «кто-то стонет, кто-то похрапывает. Вонь. И насекомые бегают», а Ян «вздыхает с улыбкой

доброй: «Знаешь, парень, в Магнитогорске нынче в строй вступают две домны?».

А, может, вспомнились поэту стихи о погибшей дочери, незабвенной Анке-Анюле, которая когда-то снимала фильм о Висле?

Я бы умер, только бы дрогнули
Анкины веки...

Обернувшись к товарищам, ожидавшим его, Владислав Броневский немного застенчиво улыбнулся, приложил к груди руку:

— Извините. Замечтался малость.

II

Самый крупный, самый известный, самый любимый поэт новой социалистической Польши В. Броневский в Запорожье побывал дважды.

Первый раз это было в марте 1934 года. К сожалению, местная газета «Червоне Запоріжжя» об этом событии сообщала очень скупо: «Вчера (22 марта — П. Р.) в Запорожье прибыли польский революционный поэт В. Броневский и писатель Б. Пильняк. Цель приезда В. Броневского — детально ознакомиться с Днепрогэсом и гитантами-заводами Днепровского комбината» (газета «Червоне Запоріжжя» от 23 марта 1934 г.).

И все. А между тем В. Броневского буквально потрясла и, что называется, пленила запорожская новь. Спустя три месяца он выступил в польском еженедельнике «Вядомости литерацкие» (№ 25) с очерком-репортажем «На пути к Днепрогэсу», в котором с огромным восхищением и любовью рассказал о нашем городе и его тружениках.

«На Днепровскую плотину мы выехали как-то неожиданно — и остановились», — пишет поэт, но

вдруг, словно бы поняв, как это звучит прозаично, заявляет: «Нет, об этом надо писать иначе...».

Не найдя слов, достойных передать увиденную картину, автор очерка решает:

«Лучше уж попросту. Так вот: слева, там, где прежде были пороги, Днепр теперь широкий, судоходный, спокойный. Такой он до самой плотины, по которой ездят машины и ходят люди. Под водой исчезло несколько деревень, изрядный кусок берега и все пороги, над которыми в былые времена всласть набушевался старик Днипро, в бешеном ликовании грохая башкой о скалы. Теперь не то — над затопленными селами и скалами плавают лодки и пароходы».

Нарисованная поэтом картина кажется на первый взгляд идиллией. Но это не так.

«Днепр не смирился с поражением, — пишет В. Броневский, — задыхаясь от избытка собственного могущества, он рвется в железные водосливы, лезет на бетонные стены, гневно шумит над закрытым шлюзом. И, наконец, вспененный и разъяренный, как клубок змей, выползает сквозь милосердно открытые перед ним водосливы, чтобы с ревом, с шумом, в тучах брызг рухнуть с шестидесятиметровой высоты вниз, под Хортицу, тот самый остров на Днестре, где собиралась некогда Запорожская Сечь. И еще с полкилометра плюется он пеной, прежде чем остынет в нем злоба и он спокойно потечет к Черному морю».

Что и говорить, сказано точно, эмоционально, «по-броневски».

А вот несколько штрихов к портрету самой электростанции:

«Сравнительно небольшое здание электростанции — это образец совершенной красоты для глаза, чувствительного к эстетике простоты, целенаправленности и экономичности. Стекло, сталь и бетон. Чистота и свет».

Тут же рассказ о человеке, управляющем чудодейственной силой Днепра, — «желторотом инженере», который несколько лет назад начал работу на стройке чернорабочим, а теперь заткнул за пояс даже американских специалистов...

В городе поэт замечает блистающие белизной дома — «с множеством террасок, с широкими окнами и непременными палисадниками». По его мнению, название улицы, на которой находится гостиница, дано очень удачно — Энтузиастов: «ведь все вокруг здесь возникло благодаря энтузиастам, даже вчерашние скептики стали энтузиастами».

Восторженно пишет В. Броневский о «Запорожстали», о мартенах, отбрасывающих «отблеск, подобный тому, какой бывает порой лишь на красном знамени», и, наконец, о рабочих, которые в освещении алых зарев, «с обнаженными, блестящими от пота торсами... похожи на фигуры с первомайских плакатов».

«Когда смотришь на них, — пишет далее В. Броневский, — на их напряженные мускулы и суровые лица, на их схватку со стихией расплавленного металла, на снопы искр, брызжущих при каждом прикосновении лопаты, теряешь представление о границе между трудом и борьбой».

Можно себе представить, с каким вниманием читали рабочие Польши этот правдивый репортаж «оттуда» — из красной России. Вероятно, именно им адресованы слова революционного поэта:

«Да, здесь, среди этих людей и машин, в неустанном рождении организованной материи, революция у себя дома... Я понял самое главное: то, что создают здесь рабочие и инженеры, это не только металл и новые заводские корпуса, но и новая, разумная и героическая, суровая и глубоко человеческая сущность жизни».

III

В середине августа 1958 года на Украине проходили Дни польской культуры. После торжественного открытия праздника дружбы в Киеве, 12 августа группа работников литературы и искусства ПНР приехала в Запорожье. В ее составе был и В. Броневский — он сам попросился на этот маршрут, ему было крайне интересно узнать, каким стал город на Днестре, не изменился ли после возрождения Днепротэс, когда-то так поразивший его.

С молодым задором, с неуставным интересом знакомился поэт с городом-красавцем, на трансформаторном заводе с восторгом осматривал гигантские энергоаппараты, при встрече с местными поэтами обязательно просил читать стихи.

Помню, я прочитал стихи о дубах на Хортице, в которых, между прочим, говорилось, что краешком наша нынешняя слава опирается и на эти дубы.

— Опирается, и не только краешком, — понял стихи без перевода, живо подтвердил В. Броневский.

Охотно и сам читал стихи. Впрочем, «читал» — не то слово. Он просто рассказывал, убеждал, делился открытиями — без присущего некоторым поэтам форсирования голоса и ложного пафоса. В этом смысле очень прав Б. Слуцкий, написавший в предисловии к книге переводов из В. Броневского на русский язык, что Броневский-поэт и Броневский-человек совпадали «полностью, как Блок, как Маяковский, как Есенин».

О самих Днях польской культуры на Украине В. Броневский сказал, что это «мероприятие» великолепное, хотя тут же пошутил:

— Вот только если бы было меньше длинных речей, а больше стихов, песен, танцев...

— «Пан Владислав» словно помолодел, — говорили о нем спутники.

И вот В. Броневский стоит на сцене концертного зала им. Глинки. Только что прозвучали приветствия, с которыми выступили представитель горсовета, народная артистка Украины А. Морозова, молодая работница ферросплавного завода Т. Сукманова. Все трое — женщины.

— А я слышал, что запорожцы на Сечь женщин не пускали, — щурится в улыбке лицо гостя.

— Ныне этот параграф устава пересмотрен, — в тон ему отвечаем мы.

Сидя в президиуме вечера, В. Броневский внимательно вглядывался в лица присутствующих. Нет, это уже были не те, кого он видел в свой первый приезд, — это скорее сыновья и дочери днепростроевцев. Не тот и сам поэт. После первой встречи с Запорожьем судьба не раз пыталась его сломить — опять были аресты, тюрьмы, были смерть жены, гибель дочери, а главное — была трагедия Польши, растерзанной гитлеровцами. Зато потом «поэт, прославивший Магнитострой стихами и Днепрострой прозой» (Б. Слуцкий), стал активнейшим участником нового, великого «строя» — социалистической Польши.

Теперь на запорожской сцене стоял признанный народом поэт, дважды лауреат Государственной премии ПНР и говорил о международной рабочей солидарности, о силе искусства, о чудесах, созданных на земле трудовыми руками.

«Во всем, что я слышал и видел здесь, на Днепрогэсе, были энтузиазм, энергия, ясный взгляд в будущее», — писал В. Броневский в своем очерке «На пути к Днепрогэсу» почти четверть века назад. Эти же слова — только с еще большей уверенностью — он мог бы повторить и сейчас.

Газета «Индустриальное Запорожье», (5 вересня 1970 р.)

«КОЛИ Я ГОСТЮВАВ У ЗАПОРІЖЖІ»

Петро РЕБРО

М. РИЛЬСЬКИЙ
І
ЗАПОРІЖЖЯ

«ОКОЗАЧЕНИЙ» КЛАСИК

Хоч у жилах Максима Рильського, якого академік О. Білецький називав живим класиком, текла частка польської крові, «окозачився» він ще в ранньому дитинстві. Ось як про це пише сам поет у автобіографії «Із спогадів», опублікованій у його десятитомнику: «Названо мене Максимом — на честь одного із героїв минувшини

Максима Залізняка. Ім'я це прибрав мені батько з своїми друзями. При цьому тихенько й проспівано пісню «Максим козак Залізняк».

Ім'я запорожця Максима поет з гідністю проніс через усе своє життя. Коли ж ішлося про створення колективної поеми з історії України, героєм розділу, написаного М. Рильським, був

На кару й грім, на смерть, на страх,
З ножем нержавим у руках
Народу син — Іван Голота.

Далебі, не випадково саме М. Рильському належить глибоке й мудре дослідження про українську народнопісенну творчість, зокрема — про історичні пісні та думи. Знаменно й те, що ця праця — «Героїчний епос українського народу» — побачила світ у 1958 році, коли, незва-

жаючи на так звану «відлигу», радянські можновладці на історію України дивилися з особливою недовірою і підозрою. Навіть М. Бажан, виступаючи на III з'їзді письменників України (1954 р.) з основною доповіддю, застерігав, що історичний жанр повинен розвиватися «не за рахунок переключення творчої уваги письменників від тематики сучасної», бо це, мовляв, «таїть у собі небезпеку відходу від дійсності, від небувалої величі й значущості наших днів, наших сучасників — будівників комунізму».

Тим часом М. Рильський писав: «Змістом своїм історичні пісні є яскравим виявом світогляду українського народу».

На думку поета, «основна провідна риса українського історичного епосу — це патріотизм, безмежна, дійова любов до батьківщини, що проявляється, насамперед, у воєнному опорі загарбникам і поневолювачам... Особливим піднесенням патріотичного почуття і національної самосвідомості позначені думи та пісні, присвячені Богданові Хмельницькому і його соратникам — Іванові Богуну, Данилові Нечаю, Максимові Кривоносу».

Щось гомерівське вбачав поет у самому означенні, яке вживали кобзарі та літописці щодо Запорозжя — людославне. Саме пієтетом перед козацтвом, що «серцем своїм мало Запорозьку Січ» (М. Рильський), можна пояснити «мандрівочки» поета до Запоріжжя, на Хортицю і Дніпровські пороги.

НАЙБІЛЬШИЙ СКАРБ

Що й казати, Максимові Тадейовичу Рильському вельми «щастило» на недоумкуватих, архіпильних «вихователів» із породи ідеологічних наглядців. Це з їхньої ласки поет у 1931 р. півроку був у в'язниці «під слідством» (звільнений «за відсутністю доказів»). Це за

їхньою командою газети неодноразово влаштували М. Рильському нагинки — то за «Мандрівку в молодість», то за «Слово про рідну матір» (як відомо, найкращі і чи не найдорожчі для поета твори). Не дивно, що і в подорожі по Дніпру, яку М. Рильський здійснив невдовзі після пуску Дніпрогесу, не обійшлося без таких «наставників». Як і наступна поетова подорож на південь України, здійснена вже на початку п'ятидесятих років, у запорізьких газетах вона не знайшла, як кажуть, «відбиття»: принциповий ворог метушні, шуму, помпезності, М. Рильський зробив її майже інкогніто.

Лише в 70-х роках на шпальтах газети «Вечірній Київ» з'явилася розповідь про ту мандрівку поета. Її автор, письменник Ю. Мокрієв, був супутником Максима Тадейовича в подорожі. За його свідченням, був на пароплаві якийсь П., котрий чи то добровільно, чи за чиеюсь «вказівкою» взяв на себе місію повчати поета та застерігати його від різних «ухилів», горезвісних «ізмів».

У Дніпропетровську М. Рильський відвідав історичний музей, гостював у Д. Яворницького. Потім він захоплено розповідав на пароплаві:

— Є така хороша людина в Україні — Яворницький... Неперевершений знавець козацької старовини! Ця людина збрала дуже цікаві експонати для свого музею про історію козацтва, Запорозької Січі. Хочете побачити справжній жупан Сірка чи Богдана Хмельницького? Спитайте в нього. Шаблю Наливайка? Теж. Сідло татарського хана Гірея? Дасть і сідло! Справжню чайку, якою козаки їздили в походи на Царград? Покаже вам і чайку! Він зберігає навіть носову хусточку Богуна!

У своїй статті Ю. Мокрієв наводить цікаві роздуми поета про природу патріотизму.

— Він немислимий без пізнання рідного краю. Це захоплююча наука, яку мусить любити кожна людина,

— казав Максим Тадейович, коли пароплав вийшов на величний простір перед греблею Дніпрогесу. — Тут ось затоплені пороги... Ненаситець. Кодак... Дзвонецький, Будило... Кажуть, американці пропонували нам багато мільйонів, аби лише пошкребти ті пороги, помити пісок, який хоронить у собі безліч запорізьких скарбів... Ми це зробили самі... Ось найбільший скарб, який ми знайшли на цих порогах! — піднесено вигукнув поет, показуючи на велетенську греблю гідроелектростанції.

Гість захоплено оглядав диво-дивнеє Дніпрогес, прислухався до реву спадаючої з греблі води, мов зачарований, ходив стежками Хортиці. Знаменно, що вже тоді М. Рильський висловив ідею про заснування на острові історичного музею.

— А знаєте, друзі, — замріяно казав Максим Тадейович попутникам. — Я б відновив на Хортиці Запорозьку Січ! З її куренями, з козацькою церквою святої Покрови, з билем і майданом, з редутами козацької фортеці, з причалами чайок... Як філіал краєзнавчого музею просто неба! Адже ніде в світі не було такого цікавого явища, як Запорозька Січ. Тут кожна п'ядь — історія! Неповторна! І хай ці мої думки, — при цьому поет багатозначно глянув у бік П., про якого вже згадувалося, — ніхто не витлумачить як прояв «націоналізму». Ні, це — національна гордість, про яку, до речі, писав і Ленін!

Та П. наполягав на своєму — це, мовляв, замилування минулим, втеча від сучасності, вияв чогось, ухил кудись... М. Рильський спочатку відбивався жартами, а коли ці прискіпування стали нестерпними, відрубав:

— Між іншим, ви казали, що їдете до батьків. Це для мене новина. Я, грішним ділом, думав, що у вас немає родителів. Гадав, що хімічним шляхом, у лабораторії вас зробили — трішки феруму, трішки аш-два-о...

П. безпорадно кліпав очима. Про що це він? Може, знову якийсь ухил?

— До речі, про ухили, — Максим Тадейович зміряв П. суворим поглядом. — У вас, я певен, їх ніколи не буває. Особливо, в бік совісті.

Попри окремі неточності (Ю. Мокрієв, наприклад, пише про відвідання «Олександрівська», хоч місто перейменоване на Запоріжжя ще в 1921 році, а також «пересаджує» на острів із селища Верхня Хортиця знаменитий 700-річний дуб), ці спогади проливають світло на одну з маловідомих сторінок єднання видатного поета України з запорізьким краєм.

«ЯК ВИДИВО ПРЕКРАСНЕ»

Є в доробку М. Рильського і поезії, нав'язані тією мандрівкою на «Запорожжя людославне». Насамперед, це вірш «Коли я гостював у Запоріжжі», який, до речі, має примітку: «Мова йде про нове місто коло Дніпрогесу» (тобто — про так зване Соцмісто чи «Шосте селище»). Це роздуми поета про будівничу романтику:

Коли я гостював у Запоріжжі,
То спершу зрозуміть не міг ніяк,
Що так мене дивує в цьому місті...

На риштуваннях молодого міста поет задумується: «Чому так солодко у грудях серце б'ється?» І робить висновок: найбільше його вразили люди, наснажені ідеєю творення:

То все були обличчя молоді...
У кожному погляді тремтіла сила,
Упевненість і гордість.

Хвалою молодій енергії звучить і вірш М. Рильського «Диспетчер»:

Загорівся зорями вечір,
 Мішанина Дніпра й небес.
 Він на вахті стоїть, диспетчер,
 Молодий, як і Дніпрогес.

Ця ж подорож поета по Дніпру знайшла відображення в деяких інших його творах. У «Чотирьох віршах», наприклад, читаємо:

І профіль комсомолки малювався
 На тлі розлитих широко небес,
 І щоглами стрункими підіймався,
 Як видиво прекрасне, Дніпрогес.

Про «Дніпрову синю глибину», що, «покірні двигає турбіни», читаємо і в поезії М. Рильського «Україна», написаній трохи згодом.

Але чи перша це була подорож видатного українського поета до Придніпров'я? Виявляється, що ні. Про це сказав сам поет у передмові «Запорізький характерник», яка відкривала перше видання книги І. Шаповала «В пошуках скарбів».

«У кінці 20-х років мандрував я з дружиною та малим сином по Дніпру. Зупинилися у Дніпропетровську. Розуміється, перше, що ми зробили, — пішли до знаменитого Катеринославського музею...»

Може, в спогадах Ю. Мокрієва та статті М. Рильського йдеться про одну й ту ж поїздку? Ні, бо Максим Тадейович згадує про Дніпрові пороги (Д. Яворницький радив йому пропливти їх на човні, тобто — козацьким шляхом), а Ю. Мокрієв описує перебування поета на Дніпрогесі, тобто тоді, коли пороги вже «спочивали» на дні велетенського водоймища. Вже не кажемо про поетичний цикл «Дніпро», наснажений вже першою зустріччю М. Рильського з Дніпрельстаном. Про його пафос чи не найкраще говорить вірш «Свічка», в якому є такі рядки:

Горить, як велетенська свічка,
Що запалив безбожний люд,
Краса твоя і наша, річко,
І наша гордість — Дніпробуд!

МАНДРІВКА В ПОЕЗІЮ

Про ще одну мандрівку видатного майстра крас-ного слова на Запоріжжі розповів мені земляк і стар-ший друг Микола Нагнибіда. Відбулася вона восени 1951 року. Як і попередні подорожі, М. Рильський здій-снів її на пароплаві («Після українських сірих волів це — найкращий транспорт» — нерідко жартував він).

— Для мене то була не подорож, а справжній жит-тевий і поетичний університет, — згадував Микола Львович. — Про що ми тоді тільки не говорили! Як і в попередні поїздки, Максим Тадейович просив мене не розголошувати про «відрадження». У Запоріжжі ми були гостями славетного партизанського командира — генерала О. Сабурова. Редактор обласної газети «Червоне Запоріжжя» М. Черевко, звичайно, знав про наше перебування, але Максим Тадейович і його попро-сив нічого не повідомляти в газеті. «Мені хочеться щось написати про цей край, а так підуть запрошення на виступи, зустрічі тощо» — виправдовувався поет.

Свій творчий задум М. Рильський здійснив — того ж року з-під його пера вийшов відомий поетичний цикл «Подорож», один із розділів якого називався «Дніп-рогес». Це — справжній гімн «великій простоті і чіт-кості, що поезією стала».

Як мало тут людей — і як багато
Людського в цій будові! —

вигукує поет. Зустріч на греблі з інженером «з вір-менським прізвищем», згадка про «вірменський туф —

дарунок Україні», що використаний при спорудженні гідростанції, а також про генератори, «на Кіровському зроблені заводі», наводять поета на роздуми про силу і красу дружби та злагоди між народами:

Так — разом у роботі й боротьбі,
В грозові ночі і в погожі ранки
Ідемо ми, і наша путь ясна,
Як голуба Дніпрова широчінь,
Звеселена вітрилом білосніжним!

Взагалі, образ Дніпрогесу — як «бастиону сонця», символу незнищенності народу — проходить крізь багато творів М. Рильського. Згадаймо, як в одному із найвидатніших творів — поемі-видінні «Жага» (1942 р.) поет, звертаючись до України, говорить:

Ти встала, рідна, навстріч всім вітрам
І на питання — будем чи не будем? —
Світам, сонцям, братам і ворогам
Одповіла могутнім Дніпробудом.

Для М. Рильського Дніпрогес — «славний», «променистий», «блакитноводий». Він — диво, він — мистецтво, він — сама поезія. Тому й відбудова Дніпробуду — це не просто праця, тяжка й прекрасна, але своєрідне плекання пісні, духовності України:

Поглянь, товаришу, поглянь,
Як грають ниви золотестеблі,
Як люди плинуть в ранню рань
До Дніпрогесівської греблі.

Отож, зовсім не випадково співець «красивого й корисного» в одному з віршів («Парижеві з Києва») висловив пророцтво:

Знадобиться все красиве,
Все здорове, все міцне,
Як того Дніпра розливи,
Що електрику жене.

МУДРИЙ ВИХОВАТЕЛЬ

Знаменно, що Максим Рильський не лишився осторонь літературного руху нашого краю. Як відомо, він багато років дружив із нашим земляком М. Нагнибідою, присвятив йому чудові статті «Лист до друга-поета» і «Радісні дороги», в яких згадав і Запоріжжя, й Дніпробуд, і Мелітополь...

У 1962 році Держлітвидав України випустив збірник творів молодих українських поетів «Щасливої дороги!» Перед виходом з творами ознайомився і написав передмову «Весняне зілля» Максим Тадейович. Серед авторів, яких добрим словом згадує поет у передмові, четверо запоріжців — М. Лиходід, О. Семко, С. Запорожець і С. Футорович. Так сивочолий майстер благословив поетичну юнь Запоріжжя.

М. Рильський листувався із запорізьким літературознавцем С. Бисикалом, автором літературного портрета «Максим Рильський», що вийшов окремою книжкою у 1958 році. Справжнім хрещеним батьком був поет для запорізького мовознавця і лексикографа М. Сидоренка. Як перший науковий опонент при захисті кандидатської дисертації останнього, М. Рильський неодноразово спілкувався з ним, читав молодому науковцю свої нові поезії, а також переклади (зокрема — з А. Міцкевича).

— Що мене найбільше вразило, — згадує сьогодні Михайло Михайлович, — це дивовижна простота, скромність поета, його чуйність, делікатність і, звичайно, мудрість.

Між іншим, спочатку Максим Тадейович не вельми схвалював вибір теми М. Сидоренком («Лексика роману В. Шишкова «Угрюм-ріка»). Мовляв, хіба в Росії немає кому досліджувати творчість цього письменника? Але згодом захопився темою і на захисті дисертації

сказав буквально таке: «Хай і в Росії знають, що на Україні є люди, які глибоко розуміють російську літературу і здатні розібратися навіть у такому складному, своєрідному за лексикою творі, як «Угрюм-ріка»!

— А одного разу, — згадує М. Сидоренко, — я застав свого вчителя у великій печалі. «Не стало Фадеєва, — сказав сумно він. — Шкода. Адже це фактично Сашко врятував мені життя».

І Максим Тадейович розповів, як Л. Каганович (на той час український «генсек») пообіцяв запроторити його до в'язниці, але Фадеєв звів «махрового націоналіста» зі Сталінім і той, прихильно відгукнувшись про пісню М. Рильського «Із-за гір та з-за високих...», наказав «наміснику» в Україні не чіпати поета. Більше того. «Пока ви доедете до Києва, — запевнив М. Рильського вождь, — Каганович уже будет в Москві». Справді, так і сталося: «грізного» Лазаря на найвищому українському посту змінив «демократичний» Хрущов.

Не менш уважним був М. Рильський і до другого запорізького претендента на кандидатське звання — І. Олійника. Він не лише охоче погодився бути науковим опонентом (тим паче, що тема у нашого земляка була цікава і «рідна», — «Лексика творів Лесі Українки»), але й дав йому багато цінних і мудрих порад.

Як відомо, обидва вихованці поета-академіка виправдали його довір'я, зокрема, видавши ряд словників, популярних в Україні. Крім того, І. Олійник, ставши професором, завідувачем кафедри Запорізького державного університету, виховав не один десяток чудових фахівців з української мови, а М. Сидоренко з неабияким успіхом потрудився на ниві охорони пам'яток історії і культури нашого краю.

НЕЗАБУТНЄ

Після сказаного хай буде дозволено мені розповісти ще про одне поетове благословення. У 1955 році в Києві відбувалася нарада молодих письменників України. Мені пощастило бути її учасником. Щоправда, так трапилося, що на нараду я прибув із запізненням (служив тоді в армії). До зали, де кілька сот моїх ровесників, пришикнувши, вже слухали доповідача, я зайшов навшпиньки, ніяковіючи і червоніючи. Аж чую голос С. Плачинди (з ним ми раніше познайомилися):

— Де ти ходиш? Слухай!

Яке ж було моє здивування, коли я почув у залі свій вірш «Земляки» із щойно виданої книжки «Заспів»! Читав його доповідач. Я глянув на трибуну і мало не знепритомнів: там стояв Максим Рильський. Геть білоголовий, з ледь впалими щоками і сяючим поглядом, він тримав на деякій відстані від очей аркуш паперу і читав... Поет був такий же, як на портреті в шкільній хрестоматії, тільки рідніший, дорожчий, симпатичніший!

Йому сподобався вірш про військове побратимство, про дружбу солдатів різних національностей, яких ми з чиеїсь легкої руки називали «земляками». Поет, якого за життя нерідко шельмували «суперінтернаціоналісти», безпідставно звинувачуючи його в національній обмеженості, мовби казав мені, зеленому новобранцю поетичних лав:

— Поезія будує мости між серцями, у тому числі — між народами, єднає їх і наснажує.

А потім був 1959 рік. На IV з'їзді письменників України М. Рильський прочитав вірш «Рідна мова» — своєрідний маніфест українського патріотизму. В ньому слова любові до материнської мови мовби були викарбовані на скрижалях:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих — рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

Знаменно, що трагедію української мови поет порівняв із долею героя козацької думи «Про Федора безродного, бездольного»:

Ти вся порубана була,
Як Федір у степу безрідний...

Разом із усіма українськими письменниками я захоплено, стоячи аплодував полум'яному поетові-патріотові. То був ще один урок великого Майстра. Спасибі Вам за уроки, незабутній Учителю!

Газета «Запорозька Січ», (20 липня 2010 р.)

СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ ТА ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ М. РИЛЬСЬКОГО З ЗАПОРІЖЖЯМ:

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І ЗАПОРІЖЖЯ. — Газета «Запорізька правда», 1975, 19 березня.

М. РИЛЬСКИЙ И ЗАПОРОЖЬЕ. — Газета «Индустриальное Запорожье», 1980, 19 березня.

«ЯК ВИДИВО ПРЕКРАСНЕ». (До 90-річчя від дня народження М. Рильського). — Газета «Комсомолец Запоріжжя», 1985, 19 березня.

«КОЛИ Я ГОСТЮВАВ У ЗАПОРІЖЖІ...» (До 100-річчя з дня народження М. Рильського). — Альманах «Хортиця», 1995, № 4, стор. 87 — 92.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І ЗАПОРІЖЖЯ. (Його іменем названо одну з вулиць обласного центру). — Газета «Запорозька Січ», 2010, 20 і 27 липня.

ТАМ, ДЕ ДНІПРО ГРИМІТЬ І ЛИНЕ...

Петро РЕБРО

**В. СОСЮРА
І
ЗАПОРІЖЖЯ**

Володимир Сосюра...

Одна з найсвітліших постатей в українській поезії ХХ століття. Один з найщиріших, найінтимніших поетів. І водночас — одна з найтрагічніших постатей у вітчизняному письменстві: В. Сосюру заарештовували, виключали з партії, запропорювали до «психушки». Його муштрували держиморди, «виховували» критики-ортодокси, можновладці «вчили», як «любити Україну».

Не випадково поет майже все своє життя тримав напоготові валізу з теплою білизною і казав, що йому нерідко сниться Сибір...

Є всі підстави думати, що на Запоріжжі, де на теренах героїчної історії сходила така мила серцю поета «робітнича рань», він відпочивав душею, черпав енергію і натхнення, так би мовити, відроджувався для творчості, мов птах Фенікс.

МАГІЯ ДНІПРЕЛЬСТАНУ

Як відомо, перша зустріч В. Сосюри із Запоріжжям була «заочною»: він написав поему «Дніпрельстан», що з'явилася в республіканській газеті «Комуніст» 7 листопада 1926 року, тобто тоді, коли будів-

ництво на Дніпрі навіть не розпочиналося. Не випадково поет (а, можливо, редакція газети) дав поемі підзаголовок «Завтрашнє».

Проте для поета Дніпрогес, що існував лише в проєктах і мріях, уже жив, працював, творив «країну радості». Так, В. Сосюра сприйняв новобудову на Дніпрі всім серцем і душею. Він вірив, що Дніпрельстан приведе «замурзану» Україну в «сонячний Едем». Електро-світло в його уяві асоціювалося з прогресом, Ренесансом. Не дарма в його творчості «електровогні», «електросяйво», «електрозорі» майже такі часті, як улюблений епітет «синій». «Ми в край електричний невпинно ідем» — щиро сподівався В. Сосюра, а в одному з ранніх віршів навіть назвав себе «юним електроном».

Ще більше імпонувало поетові те, що тут, на Дніпрі-Славутичі, орудує «міцна робочого рука». Перед його зором постали чарівливо-привабливі картини будучини: «золотими двигунами біжать за склом маховики», «цвіте мереживо мостів», «гудуть дроти над полем чалим», «трактор...у полі чорну ріже путь», «звучить із вікон піаніно»...

Звичайно, якби тоді В. Сосюра побував «на натурі» — на самій будові — він би побачив й інше: якою тяжкою, пітною працею твориться це «чудо», як страждала віковична запорізька природа, як вибухи стрясали козацьку твердиню — Хортицю... Побачив би і його серце боляче стиснулося б. Може б, і написав про це, але хто б таке надрукував?

Мовлю це до того, що нині деякі критики надто круто міняють своє ставлення до корифеїв української літератури, особливо — радянського періоду. Забувають, у яких умовах тим довелося жити й працювати. Адже партійно-державна монополія на душу митця тоді не мала меж.

Іноді «перепадає» від неоортодоксів і В. Сосюрі.

На щастя, цього не можна сказати про нарис «Володимир Сосюра» в двотомній «Історії української літератури ХХ століття» (відзначена, як відомо, Шевченківською премією). Критик В. Моренець пише про поета з повагою, навіть з піететом. У його нарисі чимало свіжих спостережень, думок, оцінок. Але поема «Дніпрельстан» тут навіть не згадується. Чому? Критик не поділяє пафосу В. Сосюри? Так про це треба прямо сказати. Адже йдеться про твір, який ще донедавна вважався хрестоматійним. А з пісні, як відомо, слова не викинеш. Тим паче, що на дереві «Дніпрельстану», так би мовити, вибуяло чимало й інших чудових творів поета. Відлуння цієї поеми чує вухо вловить навіть у пристрасних ритмах такого сосюринського шедедру, як «Любіть Україну!». Згадаймо, наприклад, яку Україну закликає він любити: ту, що «у квітці, в пташині, в електровогнях, у пісні у кожній, у думі...».

«ЗАГУВ ГУДОК...»

До Запоріжжя В. Сосюра приїздив неодноразово. Вперше він побував на Дніпробуді, очевидно, в 1929 році: того року окружна газета «Селянське життя» опублікувала вірш поета «Запоріжжя», який сприймається як додатковий розділ до «Дніпрельстану»:

Запоріжжя...Де гул Дніпрельстану
Наростає, сіяє, росте,
Де нова Україна з туману
Підіймає лице золоте.
Запоріжжя...Даль димами лине,
І дивлюся захоплено я:
Ти — моя заводська Україна,
Синьоблуза Вкраїно моя.

Під віршем — дата написання: «21 травня 1929 р., м. Запоріжжя».

Саме в ті дні відбулася зустріч поета із запоріжцями, про яку мені свого часу розповіла колишня робітниця П. Я. Динник.

— Було це в клубі «Металіст», — згадувала Поліна Яківна. — Народу прийшло на зустріч дуже багато. Появу поета на сцені зустріли оплесками, що довго не вщухали. Нарешті, запала тиша. В. Сосюра відкашлявся, сказав, що прочитає найновішого вірша, і тільки промовив перші слова «Загуб гудок...», як раптом поруч, на заводі «Комунар», і справді загуб гудок. Це було так хвилююче, символічно: завод мовби салютував нашому улюбленцю!

А може, то поетове слово надихнуло завод? Всі були вражені, сиділи, мов зачаровані, а коли гудок замовк — Володимир Михайлович увесь цей час ніяково посміхався — зал вибухнув оплесками. Після вірша «Загуб гудок...», якого я чомусь не зустрічала в його книжках, поет прочитав «Червону зиму», «О, не даремно, ні ...», «Так ніхто не кохав» та інші ліричні твори. Кожен вірш В. Сосюри слухачі сприймали, як кажуть, на-ура, просили читати ще й ще...

Пуск першої турбіни Дніпрогесу в 1932 році поет вітав глибоко задушевним віршем «Акації цвітуть»:

**Сьогодні в нас весна: в нас — свято Дніпрельстану,
Бо ми перемогли, і очі в нас горять...**

У наступні роки В. Сосюра раз у раз повертався до теми Дніпрельстану, який завжди хвилював поета, як перше кохання. До речі, він на все життя лишився вірним «дівочому» імені Дніпрогесу — «Дніпрельстан». Останній фігурує й у відомому вірші В. Сосюри «Вітчизна»:

Зірвала, осіянна,
Зірок з небес ярих
І в зорі Дніпрельстану
Ти обернула їх.

У грудні 1938 року, завітавши до Запоріжжя, В. Сосюра зустрівся з молоддю міста в актовому залі міськради. Як свідчить газета «Червоне Запоріжжя» від 14 грудня, він прочитав уривок з поеми «Червона зима», кілька ліричних поезій, розповів про роботу над поемою «Червоногвардієць», а також над перекладами творів О. С. Пушкіна.

У тяжкі роки війни поет лине серцем туди, де «в берег Слаута, з журби посивілий, кривавою хвилею б'є». В іншому вірші він згадує, як «наші очі сіяли в огнях Дніпрельстану». Найчорнішої ночі (вірша написано в грудні 1941 року) В. Сосюра бачить, як «зорі моєї України, забризкані кров'ю, горять».

В. Сосюра в колі запорізьких початківців. 1949 рік.

АГРЕГАТИ ЧИ ЛЮДИ?

У 1949 році автора «Дніпрельстану» знову «потягло» на Запоріжжя: його вело нестримне бажання глянути на козацький край, на оновлену, зведену з руїн «фортецю сонця», а головне — зустрітися з людьми і подарувати їм «квіти серця» — свої поезії.

9 квітня газета «Червоне Запоріжжя» повідомила про приїзд у місто лауреата Державної премії В. Сосюра. Поет не тільки побував на Дніпробуді. Він зустрівся з викладачами і студентами Запорізького педагогічного інституту, з учителями Ленінського району (в СШ № 50), з робітниками «Запоріжсталі», зокрема — взяв участь у вечорі, присвяченому В. Маяковському (клуб Металургів). Кілька годин Володимир Миколайович провів у колі початківців — членів обласного літературного об'єднання. Згодом на моє прохання про цю зустріч із В. Сосюрою написав спогади журналіст О. А. Крилов. Зокрема, Олександр Аркадійович розповів:

— Перед засіданням літоб'єднання гість із Києва побував на спорудженні п'ятої турбіни Дніпрогесу. Коли на засіданні хтось у нього запитав, яке враження справив агрегат, поет відповів: «А що — агрегат? Залізо, цегла... Мене в першу чергу живі люди цікавлять». Декого з початківців він делікатно покартав за примітивне римування, декого — за бліді, банальні епітети. Мені порадив писати українською мовою (виходить соковитіше, природніше). Потім Володимир Миколайович читав свої вірші. Читав тихо, притамованим голосом, але з душею, з натхненням, дуже переживав... А коли хтось із членів літоб'єднання запропонував «про щось інше поговорити, а то все вірші та вірші», В. Сосюра трішки образився: «Я перш за все поет і, звичайно, мене цікавить насамперед поезія, а не щось інше».

Як свідчить О. Крилов, поет «так і сипав віршами»,

зокрема — дарував вірші-експромти журналістам, друкаркам редакції. «На згадку» — казав він. Один з таких віршів знайшовся в архіві запорізького журналіста-ветерана А. Городокіна.

На згадку про зустріч хорошу
Я тихі складаю рядки:
Кричать я не вмю, не можу —
Без крику я біг на штики, —

мовиться в цьому творі.

Поповнилася і «Дніпрельстаніана». Так, газета «Большевик Запорожья» в номері від 15 квітня на першій сторінці поруч із рапортом дніпробудців «П'ятий агрегат Дніпрогесу дав промисловий струм» опублікувала вірш В. Сосюри «Дніпробудівцям», у якому кожен рядок проміниться любов'ю до запорізького краю і його трудівників:

Любов моя, здійснений сон,
Все ширше крил твоїх розмахи! —

так із чисто сосюринською простотою і щирістю висловлював свої почуття до Дніпрогесу один з найбільших поетів сучасності.

ВІРНИЙ СИН ЗАПОРІЖЖЯ

То було справжнє свято поезії. До театру імені Щорса на зустріч з автором «Дніпрельстану» прийшли сотні людей (за свідченням газети «Червоне Запоріжжя» — понад 500 чоловік). З великою увагою вони слухали наспівно-задушевний голос поета, який прочитав вірші «На Дніпрельстані», «Шахтарська лампочка», «Знов село...», «Коли потяг у даль загуркоче...» та ін. Перша з цих поезій — це, по суті, ще один розділ до сосюринського «Дніпрельстану». Надрукований

5 вересня 1954 року в газеті «Червоне Запоріжжя», цей вірш (як і попередній — «Дніпробудівцям»), чомусь не включався автором у жодну із збірок. А шкода! «На Дніпрельстані» — це ще одне зворушливе свідчення В. Сосюри запорізькому краю:

Ти знов встаєш переді мною
Крізь бризок водяний туман,
Під неба чашою ясною,
Красо України — Дніпрельстан!

Поет зізнається, що «Завжди про тебе згадку теплу у серці ніс твій вірний син», радіє, що навіки «впали трупом яничари од запорізьких гаківниць» і що

Огнів далекії перлини
Цвітуть, горять за роєм рій,
І Дніпрельстан неначе лине
У вишину в красі своїй.

Всю силу свого синівського почуття В. Сосюра вклав у заключні рядки поезії:

Мені ти світиш, рідний краю,
Як сонця промінь на ріллю.
Люблю тебе, люблю без краю,
Як юність, як життя, люблю.

Як бачимо, поет називає Запоріжжя «рідним краєм», а себе — його «вірним сином».

Враження В. Сосюри від перебування на запорізькій землі відбилися і в його новій збірці «На струнах серця», що побачила світ у 1955 році («Шумить Дніпро... Я знов на Дніпрельстані...»). Загалом, ті гостини поета (на жаль, останні, прощальні) були досить тривалими: видатного українського лірика почули й побачили трудівники і молодь ряду сільських районів — Мелітопольського, Пологівського, Куйбишевського, Гуляйпільського. Саме тоді з-під пера В. Сосюри вийшов

вірш «Привіт», присвячений Гуляйполю. В ньому, зокрема, є такі рядки:

Нехай цвіте Вітчизна зоречола
І вільний труд здійма риштовань ліс.
Тобі привіт, зелене Гуляйполе,
Я в пісні щирій з Києва приніс.

Звичайно, нинішній любитель «больової» поезії може поставити на карб автору «дніпрельстанських віршів» надмірну життєрадісність, мажорність, бадьорість. Але, по-перше, така природа сосюринської музи. А по-друге, саме такі почуття, очевидно, пробуджувала в ньому запорізька дійсність. Запідозрювати поета в нещирості, фальші, на мою думку, було б великою помилкою.

ЗНАЙДЕНИЙ РУКОПИС

Перед нами — рукопис поеми класика української поезії Володимира Сосюри. Оригінал. На рукописі чимало поміток автора, є виправлення його рукою, є навіть своєрідний епіграф В. Сосюри, в якому він повідомляє, що поему свого часу відмовилися друкувати в журналі «Вітчизна». Ще цікавіша «резолуція», наклеєна на рукопис другом і сучасником поета: «Вважаю, що поему можна друкувати в журналі. Ті зауваження, що я зробив, автор взяв до уваги. Андрій Малишко. 13.VIII.48 р.».

Назву поеми «Едем» перекреслено олівцем і написано (рукою В. Сосюри): «Вітчизна». Отже, це — перший варіант поеми В. Сосюри, що згодом увійшла в його книжки, а в десятитомнику поета надрукована у восьмому томі між поемами «Огненні дороги» та «Душезапроданцям». Книжковий варіант значно від-

різняється від запорізького (скажемо так) варіанту. Тут з'явилася присвята, є епілог, додано дев'ять нових розділів, зате випали два розділи повністю і один частково, а також низка строф. На мою думку, вилучені розділи досконалі, високомистецькі, тому невідомо, чому вони не ввійшли до остаточного варіанту поеми (можливо, поет втратив рукопис, а може, це результат втручання цензури?).

До речі. Як цей рукопис потрапив до мене. Свого часу, в 50-х роках, почавши працювати у відділі культури обласної газети «Червоне Запоріжжя», я очищав шухляди столу від паперів і ... набрів на рукопис В. Сосюри. Як він там опинився, ніхто мені не міг пояснити, хоч, як відомо, поет був гостем редакції і в 1949, і в 1954 роках. Я взяв рукопис, щоб при нагоді повернути поетові, але такої нагоди довго не випадало. А потім поета не стало...

Перш ніж передати рукопис до Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, я передрукував рядки В. Сосюри, що не ввійшли до поеми, і оце пропоную їх землякам. Хай хоч через 50 років, хоч частково, запоріжці ознайомляться з твором, запропонованим свого часу В. Сосюрою обласній газеті «Червоне Запоріжжя».

НЕЗАБУТНІ ГОСТИНИ

А тепер запрошую читача на екватор століття — в далекий 1950 рік. Це ж скільки минуло відтоді? Майже піввіку? Гай-гай, з якою космічною швидкістю летить час!

Того року, в березні, група молодих запорізьких поетів (а серед них — і автор цих рядків) звітувала в Спілці письменників України. Як відомо, головував на тому звіті П. Тичина; перед цим він запросив нас додому, показав свою бібліотеку, подарував книжки з авто-

графами, навіть частував «слив'янкою»... Ми ще не встигли «опам'ятатися» від зустрічі з одним «живим класиком», як нам С. Скляренко (відповідальний секретар СПУ) повідомив:

— Вас запрошує до себе в гості Володимир Миколайович.

Сосюра! Це ім'я тоді для нас звучало чарівною поезією.

І ось ми, піднявшись сходами, ніяково тупцюємо біля дверей з табличкою «В. Сосюра». Ніхто не наважується натиснути кнопку дзвінка. Та й не вірилося, що ось зараз відчиняться двері і ми побачимо поета, твори якого відомі мільйонам, увійшли в їхню пам'ять, стали невіддільною часткою духовного життя. Невже і «Червона зима», «Дніпрельстан», «Любіть Україну!» мають автора, творця? Здається, що вони, ці твори народилися разом із Україною, є її нетлінним цвітом, а може, сяйвом.

Нарешті, знайшовся сміливець (здається, це був голова обласного літоб'єднання, художник з Дніпробуду Ю. Сагайдак) — і дзвінок за дверима залився треллю.

Відчинилися двері, і ми побачили Володимира Миколайовича. Ну, звичайно, це був він! Стрункий, вродливий, привітний. В очах (здається, карих) ніжність і смуток, темний чуб гладенько зачісаний вліво, голос хрипуватий, нарозспів — «сосюринський»:

— Прошу, дорогі запорожці!

Василь Лісняк, відомий своєю вихованістю і селянською архіделікатністю, почав вибачатися:

— Заважаємо вам... Ви ж, мабуть, працювали...

— Ні, що ви! — заперечив В. Сосюра. — Я дуже радий вас бачити. Адже я Запоріжжя люблю!

— А Донбас? «Лисиче над Дінцем»? — нагадав хтось із нас.

— Донбас — то окрема стаття, — засміявся поет. — То — батьківщина. А в вашому краї я бував не один

раз, знаю багатьох чудових людей, особливо — серед робітників, будівельників. Коли чую чи читаю добрі слова про Запоріжжя, я радію, як ніби теж запоріжець.

Не встигли ми розсістися, як Володимир Миколайович засипав нас питаннями:

— Що нового в Запоріжжі? А на Дніпрельстані? А як там Михайло Вікторович (редактор газети «Червоне Запоріжжя» М. В. Черевко)?

Відповідав здебільшого Ю. Сагайдак. Ми, затамувавши подих, спостерігали за поетом, слухали його мову — просту, безхитрісну.

— Слово честі, я заздрю вам, хлопці, — казав Володимир Миколайович, дедалі захоплюючись. — Адже у вас Дніпрельстан — під боком! Це ж чудо нашого часу. І створили його люди. Я з деякими зустрічався і дуже подружився. Мені іноді здається, що у вас на Запоріжжі саме повітря насичене поезією. Правда ж?

І він пропонує нам почитати вірші. Ми, ясна річ, відмовляємося: мовляв, це для нас багато честі — читати свої опуси самому В. Сосюрі.

— А про що ж нам говорити, як не про поезію? — дивується господар. — Адже ми — поети.

У мене тенькнуло серце: Володимир Миколайович каже «ми», отже, й мене, сімнадцятирічного студента-першокурсника Запорізького педінституту, вважає поетом? Хіба він не бачить різниці між собою — уславленим «України Бояном», улюбленцем народу, і мною — зеленим, наївним початківцем?

Читаємо по кілька віршів. Деякі В. Сосюрі подобаються. Про деякі він каже: «Щось є, але...» Зауваження робить м'яко, мовби вибачаючись:

— Думка не дуже нова.... Епітет трохи стертий... Задовгий вірш...

Сердився, коли ми «оспівували» техніку — крани, мартени, турбіни.

— Ми ж не для машин пишемо, а для людей, — намагався він нас напоумити. — Більше треба про людські почуття пам'ятати...

Читав вірші і сам Володимир Миколайович. Деякі — по пам'яті, деякі — з книги «Щоб сади шуміли», удостоєної Державної премії. Щемливо-ніжні рядки п'янили, як вино...

Між іншим, коли ми розмовляли, десь недалеко звучала музика, іноді чулися голоси, сміх.

— То в сусідній кімнаті Володька, син, із товаришами, — пояснив В. Сосюра.

Мені кортіло запитати у Володимира Миколайовича, де ж його муза — знаменита Марія, якій він присвятив скільки чудових віршів. Проте я стримався і, либонь, добре зробив: як я довідався згодом, дружина поета за сфабрикованою «справою» була засуджена і перебувала у в'язниці...

Нараз господар нас приголомшив:

— А хочете послухати мою прозу?

Сосюра і — проза? Це здавалось неймовірним. А може, поет жартує?

Ні, Володимир Миколайович із самим серйозним виглядом розв'язує мотузки якоїсь теки, виймає звідти аркуші і починає читати нам перші сторінки свого роману «Третя рота». Мовилося в тому уривку про дитинство поета (або, скажемо так, ліричного героя). Відчувалося, що роман багато в чому автобіографічний, що поет, пишучи про юні літа, відпочиває душею.

А потім було кілька хвилин сміху. Ми познайомили поета з деякими епіграмами, написаними в поїзді. Одна з них частково торкалась і Володимира Миколайовича. Справа в тому, що до Києва без запрошення, так би мовити, за власною ініціативою, приїхав ще один початківець із Запоріжжя. Оскільки йому не було передбачено місця в готелі, він прийшов до В. Сосюри і

той «пригрів» його в себе. Звісно, ми були не в захопленні від такої безцеремонності нашого земляка і звіршували:

Сергію, Сергію, Сергію,
Який ти нахаба єси:
Приїхав нахрапом у Київ
І хліб у Сосюри їси!

Володимир Миколайович весело сміявся, а потім раптом став серйозним:

— Стривайте! А ви знаєте, що я теж пишу епіграми? Щоправда, не друкую, бо народець у нас, знаєте який.

І він прочитав кілька епіграм, які мені видалися надто делікатними. Майже всі вони адресувалися критикам, які в різні роки «нападали» на поета (як правило, безпідставно). Мені, наприклад, запам'яталася епіграма В. Сосюри на критика М. Шамоту (згодом він «прославився» як один із найактивніших «антисоборників»):

Де Шамота шамотить,
Там не буде діла,
Бо в нього вода біжить,
А не кров у жилах.

Вже коли ми прощалися, поет раптом згадав:

— Я ж вам хотів свої книжки подарувати!

— Будемо щиро вдячні, — радіємо ми.

Сидячи поручи з поетом, я бачу, як він бере першу книгу свого двотомника «Твори» і, показуючи мені, каже:

— Це вам, Петре...

Розгонисто пише, а мені не дає спокою думка: запам'ятай! Запам'ятай його мову, його усмішку, його голос, його очі, його руки, його почерк...

Федорозову, Гаврилішві
Петрові Федор
з любов'ю.
В. Сосюра
23
III-50
Київ.

А наступного року я ще раз побачив В. Сосюру і... не впізнав: так змарнів він за цей час, так постарів. Того дня керівники Кабінету молодого автора привели нас, учасників семінару, в актовий зал Академії наук України, де відбувався пленум Спілки письменників України. Колеги В. Со-

сюри, поети і критики, нещадно громили його за «націоналістичний» вірш «Любіть Україну!» Було боляче бачити, як поет намагався щось сказати на своє виправдання, навіть плакав, але «екзекуторам» все було мало.

— Не вірте його «крокодилячим сльозам»! — галасував один критик-садист. — Хай падає на коліна і просить пробачення у народу за свій пасквіль!

Відтоді до смерті Сталіна В. Сосюра жив під постійною загрозою арешту. А втім, і по смерті «кривавого Торквемадо» деякі можновладці довго не могли пробачити поетові-патріотові пристрасне заклинання: «Любіть Україну!»

...У 1970 році Запорізька міськрада підтримала наше клопотання про присвоєння одній з вулиць обласного центру імені В. Сосюри. Це була перша в Україні вулиця імені автора «Дніпрельстану».

А невдовзі в Ірпені, в Будинку творчості, я зустрів вдову поета — Марію Гаврилівну. Побачивши мене, вона підбігла, обняла й поцілувала.

Нічого не розуміючи, я сказав:

— Ви мене, мабуть, не за того приймаєте, Маріє Гаврилівно.

— За того, за того! — засміялась вона. — Це я вам дякую за вулицю імені Володі в Запоріжжі. Спасибі дорогим запоріжцям, що не забули поета!

— І ніколи не забудуть! — запевнив я її. Як би мені хотілося в це вірити!

СТАТТІ П. РЕБРА ПРО ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ В. СОСЮРИ З ЗАПОРІЖЖЯМ:

САМАЯ НЕЖНАЯ ЛИРА. (К 70-летию со дня рождения В. Н. Сосюры). — Газета «Индустриальное Запорожье», 1968, 6 січня.

В. СОСЮРА І НАШ КРАЙ. Газета «Запорізька правда», 1970, 6 січня.

ВДОХНОВЕННЫЕ ОДЫ ЗАПОРОЖЬЮ. (К 75-летию со дня рождения В. Н. Сосюры). Газета «Индустриальное Запорожье», 1973, 6 січня.

«ТАМ, ДЕ ДНІПРО ГРИМИТЬ І ЛИНЕ». Газета «Комсомолец Запоріжжя», 1987, 16 травня.

НЕВІДОМІ РЯДКИ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ. Газета «Запорізька правда», 1988, 1 травня.

АВТОГРАФ «УКРАЇНИ БОЯНА». Газета «Комсомолец Запоріжжя», 1987, 16 травня.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА І ЗАПОРІЖЖЯ. (До 100-річчя з дня народження поета). Газета «Запорізька правда», 1998, 6 січня.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА І ЗАПОРІЖЖЯ. (До 100-річчя з дня народження поета). Альманах «Хортиця», 1998, № 6. Стор. 71 — 79.

АНДРІЙ ГОЛОВКО В ЗАПОРІЖЖІ

Люди мого покоління в дитинстві не могли не закохатися в Пилипка — отого, в якого очі — мов «волошки в житі». В ньому селюки (і я теж) бачили трішки себе і мимоволі сповнювалися майже синівськими почуттями до творця цього образу — класика української літератури Андрія Головка.

... Вперше я його побачив «живцем», коли гостював на дачі Миколи Нагнибіди в Кончі-Заспі (вони були сусідами). Кремезний, високочолий, бровастий, величний, мов пам'ятник, він із чималенькою ковінкою повільно походжав уздовж садиби — очевидно, обмірковував нову роботу. Коли Микола Львович познайомив мене з письменником (звісно, натискуючи на тому, що я його земляк), Андрій Васильович зміряв мене зірким, проникливим поглядом і лише запитав:

— А прозу ви не пишете?

Знітившись, я сказав щось на зразок того, що після Головка в прозі вже нічого робити.

Андрій Васильович усміхнувся:

— А в поезії після Нагнибіди є що робити?

Микола Львович тут же підхопив:

— Є. Петро вже скоро мене за пояс заткне!

Потім мені доводилося бачити, як письменники грали в «дурня» — Головка, Новиченко, Нагнибіда, ще хтось. Звичайно, трохи дивно було бачити автора

«Пилипка» із картами в руках, але від цього мені здався він ще ріднішим.

А невдовзі мені довелося писати А. Головку. Річ у тому, що серед відгуків на мою статтю «Скарбниця запорізької слави» (про життєві і творчі зв'язки відомих письменників України і світу з Запоріжжям) я виявив листа земляка М. Сухомлина, в якому мовилося: «До статті П. Ребра можу додати, що в нашому місті приблизно в 1935 — 1936 роках був письменник А. Головка, виступав на мітингу в порту імені Леніна. На цьому ж мітингу виступала мати Георгія Димитрова».

Відразу ж написав листа Андрієві Васильовичу. Його відповідь наводжу нижче, а тут хотів би ще сказати про свою останню зустріч із класиком. Це був пленум правління Спілки письменників, на якому партійні бонзи на чолі з секретарем ЦК брутально усували з керівництва Олесь Гончара. Андрій Васильович обурювався, просив слова, але Скаба зневажливо відмахнувся від нього і гнув свою лінію. Тоді Головка на знак протесту залишив пленум, при цьому гучно хряснувши дверима. Я, як і більшість учасників того пленуму, був захоплений мужністю письменника.

ЛИСТ АНДРІЯ ГОЛОВКА

Дорогий Петре Павловичу!

Даруйте, що відповідаю трохи з запізненням. Заклопотаний був дуже: треба було встигнути до верстки дописати не багато не мало — два розділи (40 стор.). А верстка могла прийти кожної днини.

Генер — по суті справи. Дійсно, в 1936 році на пароплаві «Комунар» я разом з досить численною групою письменників (очолював Спілку тоді Антон

Сенченко) душ, певно, до сотні, а ще були з нами й художники та композитори, — спустились од Києва аж до Херсона. Це була дуже цікава (хоч, може, занадто бучна та парадна — аж до застосування таких ефектів як літаки та глісери, що зустрічали пароплав у деяких містах) подорож. Ми зупинялися майже в кожному місті Придніпров'я. Зустрічалися з трудящими міст, із колгоспниками. Мені особисто поїздка ця дала дуже багато. А в Запоріжжі випало мені (дійшла, очевидно, черга) відповідати на привітання мешканців міста.

Жодного слова з отієї своєї промови не пам'ятаю. Хоч не важко зрозуміти, про що в ній ішлося. Про радість од зустрічі з своїми майбутніми героями ненаписаних іще книг, про стан і завдання літератури в побудові соціалізму.

Згодом, коли вже повернувся до Києва, я навіть бачив під час перегляду на Кіностудії фільму, себе на трибуні, і треба сказати був не геть-то собою задоволений: якийсь занадто метушливий оратор був із мене. Пригадую, що навіть і в Києві, зокрема й мені, довелось виступати в ролі мовчазного статиста, коли знімали якісь додаткові епізоди до того фільму. Назви його не пам'ятаю.

Оце, власне, і все, що я можу Вам, Петре Павловичу, сказати відносно питання, яке Вас цікавить.

Щиро вітаю.

А. ГОЛОВКО.

5.ІІ.1972.

Київ.

«КОЗАК» ЯНКА КУПАЛА

Цей поет «прийшов» до мене ще в ранньому дитинстві. Якось, прошкуючи степом до річки Каратюк «по рибу» (а було це за гітлерівської окупації), я підібрав біля лісосмуги білий аркушик, що виявився листівкою. Очевидно, послання призначалося для Білорусії, але чи то льотчик помилився, чи, може, вітер приніс листівку аж із-під Біловезької Пущі. Мене зацікавила мова — вона була і не українська, і не російська, А яка ж? Прозовий текст листівки забувся, а ось віршовані рядки вкарбувалися в пам'ять на все життя:

Партізани, партізани,
 Бяларускіє сини!
 За неволю, за кайдани
 Бейце гітлерцев поганих,
 Режце гітлерцев поганих,
 Каб не воскреслі век яни!

Ім'я і прізвище автора звучали для мене загадково і поетично: «Янка Купала». Хотілося якомога більше знати і про Білорусію, і про її співців. Згодом, ставши студентом педінституту, я перечитав усе, що можна було «вивудити» в бібліотеці про батьківщину Янки Купали. Допомогав закохатися у «синьооку сестру Білорусь» (В. Сосюра) і добрий земляк Микола Нагнибіда. Це він ще в 50-х роках познайомив мене зі своїм другом, поетом-фронтовиком Анатолем Велюгіним, який подарував мені свою збірку «На зоры займае», підписавши в риму: «Майму лепшему сябру Пятру Рабру». Микола Львович, у свою чергу, презентував мені свою книгу «Песня з України», видану в

Мінську. Я відразу ж переклав українською уривок з поеми А. Велюгіна «Бацька Дняпро», а з книги М. Нагнибіди вивчив кілька віршів напам'ять, зокрема оцей:

Што за сонця вначы над Дняпром?
Палемнеюць у стэпах пажары,
Ці жар-птушка взмахнула крылом?
— Вараць сталь сталавары!
(Переклад М. Аврамчика).

Так опановував білоруську мову, бо мріяв побувати на землі Янки Купали. Згодом побував, але повернувся не стільки наснаженим, скільки розчарованим: Білорусь зросійщувалася ще активніше, ніж рідна Україна. Поет І. Калеснік (потім він був гостем «Поетичного травня») поскаржився, що головна партійна газета друкує листи «інтернаціоналістів», у тому числі вчителів, які доводять, що захоплення письменників рідною мовою — це збочення... Відтоді я ще дужче полюбив «сябрів» — як братів по нещастю. Білоруські письменники стали частими гостями «Поетичного травня». Мені приємно було працювати над перекладами віршів своїх колег (чимало з них ввійшло до «Антології білоруської поезії»), а в повісті «Ніжна сталь» я із задоволенням розповів про білоруса Онисима Авхимовича, який на «Запоріжсталі» варив першу плавку і подарував своїм підручним такі соковиті слова, як «калі ласка», «агеньчик», «апошній» та ін..

Думаю, не лише мені впам'ятку ті дні, коли в Запоріжжі гостювали письменники, які в «рокові сорокові» захищали і визволяли наш край. Відомий білоруський письменник Іван Новиков і його однополчанин, український поет-гуморист Олесь Жолдак разом із нами пройшли на Мелітопольщині тими стежками, де колись гриміли їхні «катюші». Перед цим О. Жолдак побував на гостинах у Білорусії і, повернувшись до Києва, «телеграфував» мені: «Дорогий Петре! Щиро вдячний тобі, друже, за

«Могорич» (збірка гумору — П. Р.) і добрі слова про мене. З охотою приймаю запрошення на «Поетичний травень»... Два місяці тому я був на творчих виступах у Білорусії, бачився з багатьма сябрами. Добрим словом згадували і тебе, зокрема — поет Микола Чернявський, який переклав і опублікував у «Вожику» та «Література й мастацтво» чимало твоїх сатиричних віршів. Чи не міг би ти йому поставити «могорич» — тобто надіслати книжку? Сердечно вітаю тебе! Олесь Жолдак».

Тим часом мені не давала спокою думка: невже «головний білорус» Янка Купала не бував у козацькому краї? Не споглядав Дніпрогес? Не ходив стежками Хортиці? Тоді звідки в нього ця поезія «Я — козак»? Вирішив звернутися до періодичної преси 20 — 30-х років (у 1942 році поета вже не стало — трагічно загинув у Москві). Виявилось, що Я. Купала в 1932 році гостював на Запоріжжі (очолював делегацію білоруських письменників). Очевидно, у ті дні й народився його вірш, який у моєму перекладі звучить так:

Я — КОЗАК

Я — козак, та не той,
Що голоту шмагав,
А козак, що свободу
В бою здобував,

Той козак, що гуляв
Од зорі до зорі,
Що уславлену Січ
Збудував на Дніпрі,

Той козак, що не випустив
Шаблі з руки.
Звідусюди до нього
Ішли бідняки.

Той козак, що відстояв
У смертнім бою
Віру, пісню народу
І волю свою,

Що палаци і трони
Не раз потрясав,
Золоті сторінки
Ув аннали вписав.

ІМ'Я, ДОРОГЕ ЗАПОРІЖЦЯМ

(Мате Залка і наш край)

I

Дніпро світлів, повноводів, ширшав, береги його відступали все далі, від чого здавалося, що пароплав «Карл Маркс» уповільнює ходу. Сонце, яке щойно з'явилося на обрії, чимдуж котилося лівим берегом, наче бігло наввипередки з пароплавом.

Тим часом ріка розливалася справжнім морем, мовби збиралася з силами перед тим, як з розгону упасти на велетенські лопаті Дніпрогесу...

Коли, бадьоро погукуючи і щулячись від ранкової прохолоди, пасажирів почали вибігати на палубу, вони побачили на носі пароплава самотню постать. Це був середнього зросту чоловік з високим чолом, насмішкуватими очима і невеличкою щіточкою вусів. Цивільний костюм явно личив йому, хоча ледь криві ноги виказували в ньому колишнього кавалериста.

— Ти що ж, Мате, і спати не лягав!? — здивувався хтось із пасажирів.

— Привіт сплюхам! — жваво обернувшись і осяявши всіх білозубою усмішкою, вигукнув чоловік. — Як же тут спати! Гляньте, ген отим берегом скавав я із своїм угорським полком, коли ми лупцювали Врангеля. Здається, он із-за того пагорба вилетіла нам назустріч згряя біляків, але потім, відступаючи, з переляку пострибала у Дніпро, прямо в пекло порогів...

Було це зеленошатового травня 1936 року. За запро-

шенням українських письменників у гості до Києва прибула група угорських літераторів. В її складі був широкознаний у Радянському Союзі письменник-орденоносець Мате Залка, а також Антал Гідаш, Шандор Гергель, Фрідеш Каракосх та інші. Після чудових вечорів у столиці України угорські письменники вирушили в мандрівку по Дніпру. Супроводжували їх у цій подорожі українські літератори А. Первомайський, С. Голованівський та В. Кондратенко. Два з них — А. Первомайський і С. Голованівський — свого часу виступили з цікавими спогадами про цю поїздку (надруковані в збірнику «Мате Залка — писатель, генерал, человек»).

С. Голованівський розповідав, яке глибоке враження справила на М. Залку ця подорож, як часто він потім повертався до неї. А. Первомайський згадав про випадок, котрий свідчить про виняткову обізнаність видатного угорського письменника з нашим краєм. Якось він (А. Первомайський) відповів щось не до ладу — мова йшла про Дніпро. М. Залка, усміхаючись, дістав записник, і тут же накладав олівцем карту дніпровської течії, до того ж наніс на берегах міста і найбільші населені пункти так точно, ніби усе життя був топографом.

На здивоване питання — звідки це йому так добре відомо — М. Залка ніяково посміхнувся:

— Бачиш, я ж воював тут у громадянську¹...

II

Мате Залка — безумовно, один із найлегендарніших письменників ХХ століття. «Коханим революції» назвав його співвітчизник Антал Гідаш. Як «сміливого

¹ Мате Залка — писатель, генерал, человек. Воспоминания. Сборник. М. Советский писатель. 1968, стор. 135.

художника і гідного сина нашого грізного віку» характеризував М. Залку в передмові до його творів І. Еренбург. Людиною «творчий труд і військові подвиги якої вписали світлі сторінки і в літературу, і в історію боротьби людства проти реакції, проти фашизму», вважає М. Залку радянський літературознавець Ю. Лукін.

А ось визнання самого письменника: «Революція — це величезний магніт. Вона притягує до себе всі споріднені елементи. Мене революція притягнула до себе».

Як відомо, угорець Мате Залка воював за Радянську владу, пройшов шлях від Сибіру до степів України, командував кавалерійським полком, неодноразово був поранений, нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора і почесною бойовою зброєю.

У 1920 році він визволяв од ворогів наш край, зокрема, місто Олександрівськ. Сам письменник про це розповів у своєму виступі на літературному вечорі в запорізькому театрі ім. Заньковецької, який відбувся 20 травня 1936 року. В цей день партійний, комсомольський і радянський актив, журналісти і початкуючі літератори Запоріжжя гаряче вітали у себе групу угорських письменників, і в її складі — полум'яного письменника-воїна — Мате.

— Мені стає дивно, — сказав тоді запоріжцям Залка, — коли дехто називає мене іноземцем. Який же я іноземець! У степах, що широко облягли Запоріжжя, у розлогих степах Дніпропетровщини в 1920 році носив мене кінь; під моїм командуванням ходили тут на ворога червоні кавалеристи. Та й назви — Оріхів, Гуляй-Поле, Солодка балка — багато говорять моему серцю...

На цьому ж вечорі виступив А. Гідаш, який прочитав вірш «Батьківщина» (надрукований у газеті «Червоне Запоріжжя» 24 травня); Ф. Каркаш ознайомив присутніх із уривком з повісті, а Ш. Гергель — з

оповіданням «Проста історія», які теж були згодом опубліковані запорізькою міською газетою.

З перекладами творів угорських друзів на вечорі виступили українські поети.

Як свідчить кореспондент газети «Червоне Запоріжжя» (в номері від 22 травня 1936 р.), в перерві М. Залка розповів про свої творчі плани, зокрема, про те, що включився у створення художньої історії Придніпров'я.

— Беру тему австро-німецька окупація 1918 року, — сказав він, — напишу про це обов'язково. Назви твору, звичайно, ще не придумав.

Ясна річ, ніхто із запоріжців тоді й гадки не мав, що того часу, котрий відпущено долею письменникові, вже не вистачить для реалізації цього задуму, — приблизно через п'ять місяців по тому в Іспанії, під Уескою, героїчно загине безстрашний командир легендарної інтернаціональної Дванадцятої бригади генерал Пауль Лукач, під ім'ям якого боровся з фашистами письменник Мате Залка.

III

Із художніх творів, присвячених видатному угорському письменнику-інтернаціоналісту, хотілося б згадати роман М. Тихомирова «Генерал Лукач», працюючи над яким автор опирався на великий фактичний матеріал, спогади рідних і друзів Мате Залки. Знаменно, що в романі М. Залка на питання свого побратима Івана «Чого б ти хотів при комунізмі?», замріяно відповідає:

— Я? Я б хотів книгу написати. Тільки гарну книгу. Знаєш, що таке гарна книга? Ось коли я читаю книгу

Гоголя «Тарас Бульба», адже я чую його дихання. Я відчуваю, як б'ється його серце, і така книга буде дихати століття. Від неї будуть дуже битися серця людей. Ось і я хотів би написати таку книгу. Хай кожен, хто її прочитає, всім серцем зненавидить тих, кого ми ненавидимо. Хай любить тих, кого ми любимо.¹

На жаль, Мате Залці не судилося написати свого «Тараса Бульбу», хоч правду кажучи, його власна доля — напрочуд прекрасна і трагічна — чимось нагадує нам долю героя геніальної гоголівської повісті.

Мовлячи словами І. Еренбурга. М. Залка умів «голосно жити і тихо говорити». Однак слово, сказане ним в угорській (та й радянській) літературі доволі гучне і його, без сумніву, почують нащадки.

Не лише роман «Добердо», який, либонь, можна віднести до десятка кращих антивоєнних творів європейських літераторів, але й численні повісті та оповідання талановитого угорського письменника витримали іспит часу і примусять «дуже битися серця» ще не одного покоління.

Для нас, запоріжців, цікаво й те, що чимало творів М. Залки написано на матеріалі нашого краю. Ось повість «Генерал» — описані в ній події, відбуваються на терені нашої області.

«В останні дні вересня по лінії Катеринослав — Олександрівськ Червона Армія повела наступ на позиції, нещодавно зайняті врангелівською армією», — пише М. Залка на початку повісті... І хоч «Генерал» писався майже через п'ятнадцять років після перебування письменника на Запоріжжі (надрукована повість у 1935 р.), М. Залка вільно оперує назвами населених

¹ Мих. Тихомиров. Генерал Лукач. Роман. М. ИХЛ. 1967, стор. 308.

пунктів нашого краю. Тут зустрічаємо Пологи, Гуляй-Поле, Токмак, Оріхів, а також Синельниково, Лозову, Маріуполь, Каховку та ін.

З великим інтересом читається оповідання М. Залки «Кавалерійський рейд», присвячене також громадянській війні. Полк червоних кавалеристів потрапив в оточення, однак не здається на милість переможця.

«Червона кавалерія покаже білякам, що вона ніколи не втрачає духу і міцно тримає шаблі в руках»¹, — каже комісар червоноармійцям перед рейдом. Кавалеристи діють сміливо, винахідливо, дотепно і — перемагають.

Запорізький читач обов'язково зверне увагу на «географію» оповідання: дія відбувається в плавнях Дніпра, а також у Білозерці, Кам'янці, Ільїнці, Прозорівці, Трифонівці та інших селах нашого краю. Відгуки подій, що відбувалися на Запоріжжі, знаходимо ще в ряді творів видатного угорською майстра слова.

* * *

Серед відомих зарубіжних письменників важко назвати такого, котрий мав би більші заслуги перед Запоріжжям, ніж Мате Залка: полум'яний угорець в роки громадянської війни не шкодував ні життям, ні кров'ю (всього він мав сім поранень), визволяючи наш край од врангелівців, а пізніше, ставши письменником, присвятив йому низку талановитих творів. Справа честі запоріжців — гідно вшанувати пам'ять письменника-героя. Було б дуже добре (і справедливо), коли б запо-

¹ М. Залка. Избранное. М. Советский писатель. 1951, стор. 407.

різька міськрада підтримала пропозицію місцевих літераторів про надання одній із вулиць обласного центру імені Мате Залки — імені, котре буде завше дороге нашим землякам.

*Газета «Запорізька правда»,
(1970 р., 4 серпня)*

Р.С. Запорізька міськрада, спасибі їй, пішла назустріч нашому побажання: того ж року до обласного центру було приєднано селище Верхня Хортиця, в якому одній з вулиць було надане ім'я видатного угорського письменника-воїна. А через кілька років до Запоріжжя завітала дочка Мате Залки Наталія. Із Києва, зі Спілки письменників мені зателефонували і попросили показати Наталії Матвіївні (так вона відрекомендовувалася) місто Запоріжжя, яке свого часу визволяв її батько. Вона здійснювала поїздки по Дніпру на теплоході «Генерал Лукач» і прибула до нашого міста з Херсону. Я разом із запорізькими телевізійниками у річковому порту біля Дубового гаю зустрічав московську гостю і, між іншим, похвалився, що в нашому місті є вулиця імені батька Наталії. В ту ж мить почув од гості: «Не повірю, поки не побачу!» Дочка Мате Залки розповіла, що вже багато років домагається, щоб у Москві була вулиця імені її батька, навіть зверталася де Брежнєва, але їй довго обіцяли, а відтак запросили до якогось кабінету і пояснили, що в столиці є вулиця імені Угорських письменників-революціонерів. «Мається на увазі і ваш батько» — сказав міськрадівський чиновник. І раптом у Запоріжжі — вулиця Мате Залки! Я зрозумів, що Наталія Матвіївна ніколи в це не повірить, якщо не побуває на ній. А вже вечір.

Робочий день закінчився. Де ж узяти транспорт? (Тим паче, що з нами зголосився поїхати на вулицю Мате Залки і капітан «ракет»). Нарешті, я побачив чергового міліціонера і розповів йому про ситуацію. Страж порядку швиденько зв'язався з Жовтневим райвідділом міліції і нам надіслали «газик», пристосований для того, щоб перевозити їхніх «клієнтів» (хуліганів, п'яничок та ін.). Ото тоді я вперше і, сподіваюсь, востаннє побував «за ґратами».

До Верхньої Хортиці ми прибули, коли вже зовсім стемніло. Міліціонер (шофер) сказав, що десь тут ця вулиця, але селище тонуло в п'їтми. На розі якоїсь вулиці я побачив біля дерева закохану парочку. Гукаю з машини: «Ви не скажете, де вулиця Мате Залки?» Парубійко на якусь мить припинив поцілунки і махнув рукою уздовж вулиці. Повернувши на неї, ми побачили в світлі фар причілок будинку, на білій стіні якого красувалися великі літери (здається, з пластмаси) «вул. Мате Залки». Наталія Матвіївна вийшла з машини, підбігла до будинку і почала закрітчувати ці літери (знадобився подарований мною букет). Хазяйка вийшла з хати і здивовано запитала: «Що ви робите?» Коли я пояснив, у чому річ, жінка попросила: «Не фотографуйте, будь ласка. Я краще одягнуся!»

Наступного ранку, відїжджаючи до Дніпропетровська, дочка Мате Залки кілька разів повторила: «Тепер для мене Запоріжжя — найдорощче в світі місто!»

БЛАГОСЛОВЕННЯ АНДРІЯ МАЛИШКА

Андрій Малишко — один з найвидатніших поетів ХХ століття, з якими я мав честь і щастя бути знайомим. Як справедливо зауважив М. Рильський, його можна порівнювати з М. Ісаковським, із С. Прокоф'євим, з А. Кулешовим, але Малишко — «поет передовсім український, національний і яскраво індивідуальний».

Як відомо, Андрій Самійлович відійшов у вічність порівняно рано, не досягши й 58-річного віку. Пригадую, як журився його друг, ровесник і сусід по Конче-Заспі Микола Нагнибіда: «Уявляєш, як страшно було бачити Андрія в домовині — такого моложавого, красивого і майже зовсім не сивого». Ось що тоді сказав (і написав) інший класик української літератури Олесь Гончар: «Людина полум'яного темпераменту, творчого безумства, він (А. Малишко — П. Р.) згорів передчасно, впав на півшляху, залишивши нам золоті розсипи своїх віршів, немеркнучу красу своїх пісень».

Зустрічалися ми з А. Малишком і в Запоріжжі (приїздив разом із білоруськими поетами), і в Конче-Заспі (якось я навіть ремонтував авторові «Пісні про рушник» телевізор), і, звичайно, в Спільці, зокрема на письменницьких з'їздах. Але найпам'ятнішим для мене є 1958 рік — саме того року в Києві відбулася Всеукраїнська нарада поетів, на якій основну доповідь робив

А. Малишко. Та доповідь тривала годин п'ять (наступного року вона була випущена «Радянським письменником» окремою книжкою під назвою «Думки про поезію»). Варто відзначити, що на той час українська поезія ще як слід не очунилася після голобельної критики В. Сосюри (за вірш «Любіть Україну!») та інших «націоналістів». «Кривавого Торквемадо» не стало, але зашпори від брутальних розносів у багатьох письменників не проходили. Потрібне було слово авторитетного Майстра — і ним стала доповідь А. Малишка. Доповідь глибока і мудра, гостра і дотепна. Вона стала неабияким стимулом для українського письменства, особливо для молодих поетів, яких було на нараді чимало. Принаймні для мене, 26-річного автора двох поетичних книжок, — то було справжнє бойове хрещення і водночас благословення улюбленого поета. Відтоді минуло майже піввіку, а моя долоня ніби ще й досі зберігає тепло його міцної, гарячої правиці, і я чую його напівжартівливе вітання: «Привіт, запорожцю!».

Та повернемося до наради, яку сміливо можна назвати з'їздом українських поетів. Грунтовно оглянувши неозоре українське літературне море і відзначивши набутки і прорахунки поетів старшого та середнього поколінь (автора цих рядків А. Малишко згадав серед поетів, які часто звертаються до армійської теми), доповідач якимось багатозначно подивився в зал (може, шукав у товаристві молодих, не сивих і не лисих) і сказав: «А тепер хочеться сказати добре слово про нашу молоду українську поезію».

Ось тут наш брат і прикишк, нашорошивши вуха: згадає Андрій Самійлович чи не згадає? А якщо згадає, то «за здоров'є» чи «за упокій»?

Мені чекати довго не довелося. Назвавши групу «молодих талановитих поетів», які «заявили про себе

мужніми поетичними голосами і стали широко відомими нашій громадськості вже майже в тридцятилітньому віці», А. Малишко повідомив: «Але в нашу українську поезію за останні роки влилося і справді молоде не тільки за літературним стажем, але й за віком, поповнення. Це здібні поети — Микола Негода з Черкащини, Юрій Герасименко з Харкова, Петро Ребро із Запоріжжя, Віктор Кузьменко з Херсонщини, В. Діденко з Вінницької області, О. Лупій з Волині, В. Вовчок із Закарпаття, Ліна Костенко, Тамара Коломієць, В. Грінчак з Одеси, Микола Сом і Б. Олійник із Києва».

Далі доповідач вимогливо і не без гумору проаналізував низку книжок молодих. Особливо він різко висловився проти «квіточок і зітхань», проти красивостей, шаблону, численних «берізок», «вітрів», «зірок» та ін. «А із сіромахи-солов'я, — дотепно пожартував Андрій Самійлович, — вже зробили генеральну птицю, яка перелітає із збірки до збірки, і возвели її в пташиному царстві як своєрідний культ особи».

Тим часом мене чекало маленьке (а може, велике) потрясіння. А. Малишко сказав буквально таке: «Людина з її багатим світом внутрішніх переживань, з її ідеалами і прагненнями стає основним об'єктом творчості для тих поетів, які черпають з народних глибин теми, образи і мотиви своєї творчості. Недарма ж у молодого здібного поета П. Ребра, який живе і працює на землі сталеварів і дніпробудівців, з'явився такий глибоко узагальнюючий вірш, як «Здрастуй, серце». І він щиро, з натхненням і неабияким артистизмом прочитав мої строфи:

На Дніпрі зірвало синю кригу —
Гул і тріск, немов салют весні...
Я беру нові у руки книги —
І співати хочеться мені,

Бо у книгах — не словесна лава,
Не пісень байдужих перегук
Про того, хто брав на себе славу
Міліонів мускулястих рук.
Не мотори, не болти іржаві
І не домни виглядають з книг —
Прості люди, трударі по праву
Входять, як господарі, до них.
...На Дніпрі зірвало синю кригу —
Гул і тріск, немов салют весні...
Здрастуй, серце, що ввійшло у книги —
У поеми, повісті, пісні.

Ясна річ, читачеві, шанувальникові сучасної української поезії (а вона за останні піввіку досягла неабиякого розквіту) мої віршовані рядки навряд чи будуть до смаку: мовляв, сяка-така декларація та й годі. Але тоді, коли ще над душею митця тяжів культ, а людина була іржавим гвинтиком у державній машині, моя мрія про «осердчення» літератури, зокрема — поезії, була актуальною. Як видно, мій пафос поділяв А. Малишко, мої думки співпали з його баченням теми — інакше нащо б він читав оцей текст усім поетам України?

Тим самим видатний поет підтримав мене морально і мовби благословив на почесну, але нелегку працю на ниві вітчизняної літератури. Глибока, щира, синівська подяка йому за це!

*Газета «Запорізька правда»,
(1 лютого 2003 р.)*

СЛЬОЗА КЛАСИКА

(Ф. Гладков і Запоріжжя)

Незабуття історія боротьби і творення на Дніпровському будівництві — це світова епопея, яка і в далекому майбутньому в пам'яті людей буде жити, як безсмертний образ славної героїки в боротьбі трудящих за новий світ.

Ф. Гладков

У збірнику спогадів про одного з видатних російських письменників Федора Васильовича Гладкова особливо вражає розповідь В. Лідіна «На Дніпрогесі». Письменник В. Лідін був присутній на святі пуску Дніпрогесу, бачив його і в трагічні часи. Невдовзі після Великої Вітчизняної війни у нього зайшла мова з Ф. Гладковим про Дніпрогес. Він згадує:

— Знаєш, — сказав я Федорові Васильовичу, — я був у Запоріжжі в серпні 1941 року, ми мешкали в темному, без єдиного вогника гуртожитку... І одного разу вночі я стояв у дворі, слухав глухі удари, п'ятому розрізали час від часу рожеві одсвіти: це зривали Дніпрогес, той самий, де ми з тобою зустрілися в день його пуску.

Федір Васильович нічого не сказав, — пише В. Лідін, — а потім я побачив, що по його щоці тече сльоза...

I

Книжка ця прецікава. Вона розповідає про «палаючий оазис» у запорізькому степу — сім'ю піоне-

рів — першопрохідців, знамениту сільськогосподарську комуну «Авангард». Книжка Ф. Гладкова «Комуна «Авангард» побачила світ у 1928 р. і, звичайно ж, давно стала бібліографічною рідкістю. Її автор відвідав комуну навесні 1928 р. З книжкою «Комуна «Авангард» був знайомий О. М. Горький. У нарисах «По Союзу Рад» він схвально відгукується про неї.

«Я з болем розлучався з цим палаючим оазисом. А в душі була радість: я поніс із собою казку про теперішнє, і скромна легенда про майбутнє хвилювала мене... Дивовижна країна!» — так закінчує свою книжку Ф. Гладков.

II

В тому, що мільйони людей були чудово поінформовані про те, як розгортається на берегах Славути будівництво «енергосерця України», неабияка заслуга належить Ф. Гладкову: впродовж 1928 — 31 рр. він опублікував у газеті «Известия» цикл блискучих нарисів під назвою «Дніпрельстан», а потім — «Листи з Дніпра». Зібрані в одній книзі «Листи про Дніпробуд», вони склали захоплюючу поему про небачений в історії герць людини із стихією.

«Тут я був ще в ті дні, коли в оголені граніти вперше врзалися сталеві бури під ударами молотів, а потомствені грабарі на своїх шкапах, запряжених у патріархальні колимаги, тільки ще закурили на глинистих горбах обох берегів Дніпра», — так починається цей літопис, а закінчується він фразою: «Дніпробуд... буде однією із найславніших сторінок нашої великої історії».

Дніпрогес у Ф. Гладкова як жива істота, «зро-

стає», набирається сил, мудрішає, мужніє. Водночас із ним невпізнанно змінюються, крилатіють самі будівельники.

III

Нариси «Листи з Дніпрельстану» мали значний успіх у читачів, однак Ф. Гладков вважав їх звичайними «скромними» кореспонденціями, на основі яких він мріяв створити «чудесну поему» про Дніпровське будівництво. 1932 р. в січневому номері журналу «Новый мир» з'явилась перша книга роману Ф. Гладкова «Енергія», який став новим словом у вітчизняному красному письменстві. Твір про працю, яка підносить людину, запалює її ентузіазмом, формує високу свідомість, завоював широке визнання читачів.

За словами письменника, він був на Дніпробуді «своєю людиною», вивчав життя і роботу будівельників, знайомився з механізмами, навіть став «трішки інженером, щоб знати що до чого». «Ми боролися не тільки за греблю, але й за життя, за людську гідність», — у цих словах одного з центральних героїв роману — основний пафос «Енергії».

Край Дніпрельстану був дорогим серцю Федора Васильовича. До нього він не раз повертався в листах, статтях, розмовах з письменниками. Сьогодні дуже радісно усвідомлювати, що в цьому місті, народженому Дніпрогесом, одна з вулиць носить ім'я видатного російського письменника — співця героїчних звершень рідного народу, в тому числі — запоріжців.

*Газета «Запорізька правда»,
(20 червня 1973 р.)*

«МОЯ ДАВНЯ ЛЮБОВ»

(С. Д. Скляренко і Запоріжжя)

«Шановний товаришу! 20 березня 1950 року в клубі Спілки письменників УРСР відбудеться творчий вечір молодих письменників Запоріжжя. Головує — Павло Тичина. Порядок дня: читання та обговорення творів В. Лісняка, Ю. Сагайдака, П. Ребра, М. Ласкова».

Перчитую це запрошення і думаю: все-таки як добре, що воно збереглося! Адже сьогодні — це й пам'ять про незабутнього Семена Дмитровича Скляренка, який на той час був відповідальним секретарем правління Спілки письменників України і багато зробив для того, щоб враження від перебування в столиці у молодих запорізьких поетів лишилися якнайкращі. А може, він і організував цей виклик на спілчанський «килим»?

Запросивши нас до себе додому, письменник охоче розповідав про свої творчі плани, ділився «секретами» літературної майстерності, познайомив нас із чудовою колекцією картин (його житло нагадувало художній музей), а коли мова зайшла про наше місто, він вигукнув: — О, Запоріжжя — то моя давня любов!

I

Давня? І справді — ще в 1928 — 1929 р.р. С. Скляренко зробив подорож по Україні, Білорусії і

Молдавії, наслідком якої була книга нарисів «Три республіки».¹ Сторінки, присвячені будівництву Дніпрогесу, нового Запоріжжя, займають у ній чільне місце. Молодий письменник славив творчу працю приборкувачів Дніпра, їхній нечуваний ентузіазм, їхню незламну віру в те, що вони «все переможуть і Дніпрельстан збудують!»

У 1930 році нарис С. Скляренка про дніпробудівську епопею виходить окремою книгою у перекладі російською мовою.² Це була пристрасна і схвильована розповідь письменника про героїчні будні творців енерговелета на Дніпрі. Майстерно виписані портрети робітників, яскраві картини природи, сміливі історичні екскурси вигідно вирізняли її з-поміж творів, присвячених цій історичній будові.

Та, як виявилось згодом, нариси — то була лише розвідка теми, і вже 1932 року С. Скляренко видає роман «Бурун»,³ в якому на матеріалі Дніпрельстану прагне розв'язати одне з головних питань тодішнього красного письменства — створити яскравий образ сучасника. На відміну від багатьох тогочасних «виробничих» романів, де непомірно велике місце посідало виробництво, техніка, «Бурун» засвідчував пильну увагу письменника до внутрішнього світу героїв, їх почувань. Молоді дніпрельстанівці Андрій Радуль та Ніна Крем'яна, які є головними героями твору, — люди наполегливі, віддані мрії, життєрадісні, але їм притаманні і страждання, і сумніви.

На жаль, письменник не уник описовості, факто-

¹ С. Скляренко. Три республіки. Київ-Харків. Державне видавництво України, 1930

² С. Скляренко. Днепрострой. К., АРП, 1930.

³ С. Скляренко. Бурун. Харків-Київ. «Література і мистецтво», 1932.

графізму, та незважаючи на це, як справедливо зауважила авторка першої монографії про С. Скляренка В. Шашло, «роман цінний своїм стверджувальним пафосом трудового ентузіазму, правдивими картинами зображення героїчної праці будівників Дніпрогесу».¹

У 1937 — 40 рр. один за одним виходять романи С. Скляренка «Шлях на Київ», «Микола Щорс» та «Польський фронт», які разом склали трилогію про громадянську війну на Україні і вивели автора в лави видатних письменників республіки. Ось чому коли в квітні 1941 року С. Скляренко завітав до Запоріжжя, його наші земляки вітали дуже тепло. В захопленні від Запоріжжя був і сам письменник. Про свої враження від нової зустрічі з нашим краєм С. Скляренко розповів у статті «Травнева пісня», надрукованій обласною газетою «Большевик Запорожжя».

«Сьогодні я щасливий, — свідчив письменник. — Ще одну ніч... провів я над Дніпрогесом, знову я милувався його вогнями, ще одну ніч я слухав, як падає вода з високої греблі, і для мене цей шум був справжньою піснею пісень розуму і сили, піснею праці і перемоги».²

II

I перемоги... Чи думав автор «Днепростроя» і «Буруна», автор відомої всім дорослим читачем трилогії «Шлях на Київ», що через якихось кілька місяців перед його очима постане Дніпрогес без вогнів, а гребля — в зяючих ранах проломів?

Та сталося саме так. В одному із щоденників

¹ В. Шишло. Творчий шлях Семена Скляренка. Вид-во київського університету, 1969 р.

² Газ. «Большевик Запорожжя», 1 травня 1941 р.

С. Скляренка під двадцятим числом вересня 1941 року знаходимо запис про те, як він разом із редактором газети «Сталинское племя» Сегеном приїхав до Запоріжжя.

«Хотіли побачити Дніпрогес, — занотовує письменник. — Усі умовляли не їхати — ворожі автоматники, небезпечно. Поїхали. Я, Сеген, шофер Марчук. Дорога жахлива. Трамвайні й електропроводи побито. На шляху їх валяється сила. Розбито весь шлях.

Добрались до 6 посьолку. Ні душі. Залишили на вулиці машину. Поповзли. Картина жахлива. Місто мертво. Будинки побиті. Рани в стінах. Осколки, каміння... Крамниця капелюхів — немає стіни. Дитячий садок. Залишено нічні горщики. Картини на підлозі... Поповзли далі.

Ось і він — Дніпрогес. Вирує вода. Ні, не той рокіт, який я слухав у ніч на 1 травня. Реве стихія. Нам видно Дніпрогес. Середня частина греблі зникла. Летить вода. Озера вгорі немає.

Оголились, посіріли береги. А по той бік у биках сидять автоматники, зрідка стріляють. Свистять кулі. Вгорі мессершміт...

Повернулись до міста. Ніде ночувати. Ходив по місту. Сутеніло. Зайшов до обл. ради фізкультури. Жодного вікна. У кабінеті голови вази, кубки... Ліг на дивані. Спалось тривожно. Гримить артилерія».¹

До цих журно-болючих рядків письменник сам повернувся, коли в 1946 році писав статтю для обласної газети «Червоне Запоріжжя». 1 січня 1947 року газета опублікувала її під назвою «Вчора і сьогодні». Письменник пригадує, як із дворів по вулицях Михеловича, Жуковського визирали гармати, повернуті жерлами до Дніпра, як у приміщенні театру імені Заньковецької

¹ Газ. «Літературна Україна», 23 вересня 1966 р.

гуляли протяги, розкидаючи сторінки нот, як снаряди розвертали будинки і з вітрин сипалися на брук книжки... Опівночі над Дніпром висіли «люстри», заливаючи місто зловісним зеленуватим світлом, а канонада ні на мить не вщухала, особливо там — у районі острова Хортиці...

«Світанок якийсь тривожний, — згадує С. Скляренко. — Від диму пожеж навколо в степах і за Дніпром небо жовте. Сонце висить над будинками Запоріжжя, як бурякова куля з нерівними крайками... Вночі наші частини форсували Дніпро й зайняли плацдарм у південній частині Хортиці. Нині воїни лежать там, у вирихтих вночі в піску окопах. Все вище підіймається сонце, але однаково воно затьмарене димом пожеж».¹

Розповівши про поїздку в Нове Запоріжжя, де «населення — 18 міліціонерів», а також до сплюндрованого Дніпрогесу, письменник зізнається: «Я закриваю свій фронтовий щоденник: його не можна читати без хвилювання, а часом і без сліз».

Зі статті С. Скляренка ми довідуємося, що в парку на площі Свободи спочивають вічним сном воїни-визволителі нашого міста — колгоспник із села Сичовки Горьківської області Федір Кочетов, башкир із села Мамотаєво Сагіб Гелемянов, а також земляк і друг юності письменника Михайла Шолохова — Андрій Сухарев...

З великим захопленням розповідає письменник про героїв відбудови Дніпрогесу — прославленого бригадира монтажників Андрія Євграфова, «золоторуку бетонярку» Пашу Коробову, каменяра-митця Порфирія Дегтяра, що «поставивши пам'ятник Перемоги у Берліні, звів з рожевого каменю другий пам'ятник Перемоги в мирній праці — стіни будинку машинного

¹ Газ. «Червоне Запоріжжя», 1 січня 1947 р.

залу», про Аню Кулик, яка в праці «переплела день з ніччю, щоб народився над Дніпром світанок».

Залюблений у Запоріжжя і його людей, письменник закінчує статтю словами: «Перегортається ще одна сторінка з життя нашого народу...»

III

Десять числа 14-го січня 1947 року С. Скляренко знову завітав до Запоріжжя. Разом із ним прибув до запоріжців також поет Терень Масенко (до речі, теж не вперше). Як повідомляла газета «Червоне Запоріжжя», письменники мали розповісти про стан української літератури, прочитати власні твори, зустрітися зі студентами вузів і технікумів, з працівниками преси та початківцями. Головне ж, писало «Червоне Запоріжжя», С. Скляренко, який працює над романом про відбудову Дніпрогесу, збере додатковий матеріал для твору.

Прибувши до Запоріжжя, письменник з головою поринув у дніпробудівські будні, відбираючи для свого твору найважливіше, найхарактерніше. Блокноти його зарясніли прізвищами героїв Дніпробуду, біографіями керівників будови, технічними термінами. Обласна газета друкує один за одним нариси С. Скляренка, які свідчать про виняткову обізнаність письменника зі справами на будові.

«Оновлений Дніпрогес» — так називався один із них. Він займав півсторінки газети і звучав захопленим гімном дніпробудівцям, які підіймали з руїн «видіння прекрасне», цей «невмирущий, яснопроменистий пам'ятник генію людства». Письменник славить трудові подвиги робітників будови, відзначаючи, зокрема, що тесляр Кириченко дає по дві-три норми виробітку,

бетоняр Хаджієв — три-чотири, а коваль Вівтинець — по цілих 15 норм!

Нариса «Керівник величної будови» С. Скляренко присвятив легендарному командирові Дніпробуду Логінову, в іншому — розповів про знатну робітницю Ніну Марченко... Оpubлікував низку своїх поезій і Т. Масенко — «Запоріжжя», «Перед святом», «Переможцям» та ін.

На превеликий жаль, роман про відбудову Дніпрогесу, омріяний С. Скляренком, так і не був завершений. 1948 року побачив світ новий роман письменника «Хазяїни», ще через кілька літ — діалогія «Карпати», а потім С. Скляренка цілком полонив задум створити цикл романів з історії Київської Русі, два з яких — «Володимир» і «Святослав» — він устиг написати, вразивши читачів і сміливістю обраної теми, і масштабністю зображуваних подій, і глибиною проникнення в матеріал, і естетичною наснаженістю та мовною культурою. Як відомо, деякі епізоди романів, зокрема «Святослава», відбуваються на теренах нашого краю, в тому числі — на острові Хортиці, де неодноразово гостював сам письменник.

Цілком можливо, що С. Скляренко ще мав намір повернутися до теми Дніпрогесу, збагачений досвідом роботи над іншими творами, однак передчасна смерть (8 березня 1962 р.) не дозволила йому цього зробити...

*Газета «Запорізька правда»,
(26 вересня 1971 р.)*

КІЛЬКА «АЛЕ» ЮРІЯ СМОЛИЧА

Коли я скажу, що ім'я Юрія Смолича мені «пахне» Білоцерківкою, читач, певно здивується: що спільного між класиком зі Жмеринки і селом, у якому минули мої юні літа? Спільне те, що в голодні й холодні повоєнні роки його трилогія, зокрема — роман «Наші тайни» — заміняла нам батьківське тепло і шмат хліба. Ми — це учні-старшокласники Білоцерківської неповно-середньої школи Вітя Пономарьов (як виявилось потім, коли він став директором цієї ж школи, його справжнє ім'я «В'ячеслав»), Шурко, сиріч — Олександр Жабін (майбутній доктор технічних наук), Вася Симонов, який згодом став майором чи полковником... Разом із нами роман (так само, як і «Вісімнадцятилітні» та інші твори письменника) читали, а вірніше «переживали» всі учні школи — молодші і наймолодші, а з ними — і їхні батьки. Образно кажучи, нас виховувала не стільки школа (хай пробачать мені дорогі педагоги!), а Юрій Корнійович з його юнацькою трилогією, а відтак — із романами «Вони не пройшли» та «Ми разом були в бою». Я не розповідаю про те, як ці книги доходили до нас, — у бібліотеці за ними була величезна черга, на прочитання їх нам давалося дуже мало часу, тому романи читалися при нічних каганцях, а то й при місячному світлі.

Згодом — через чимало літ — під час наших манд-

рівок степами з Олесем Гончарем якось зайшла мова про Ю. Смолича. Я розумів, що Олесю Терентійовичу важко бути об'єктивним, — саме Смолич очолив Спілку після того, як партія відірвала від її керма автора «Собору». Як переконували нас партійні дуроломи (а я був присутній на тому «історичному» засіданні правління СПУ), Юрій Корнійович дав згоду на це — тобто погодився піти «на живе місце». Особисто я не вірив у це і переконував О. Гончара, що це цеківські інтриги. На мій подив, автор «Собору» дуже схвально відгукнувся про Смолича (сказав, що охоче написав спогади для збірки «Про Юрія Смолича») і, зокрема, захоплено мовив про вище згадану трилогію письменника.

— Дивно, але факт, — розмірковував Олесю Терентійович, — я за своє життя не зустрічав дорослої людини, яка б не читала бодай один із цих романів! Про письменників уже не кажу — романи Смолича для багатьох із них були своєрідним літінститутом. І для мене теж.

О. Гончар говорив про інтелектуальний блиск романіста, дотепність і, звичайно, феноменальну працездатність.

— Якись чари в отій трилогії Смолича про звичайних провінціальних гімназистів — не інакше, — завершив розмову письменник. — Бо ж звідки отака її популярність?

Ще через якийсь час я, гортаючи шпальти міської газети 30-х років, натрапив на інформацію, яка мене вельми зацікавила.

У випуску газети «Червоне Запоріжжя» від 2 жовтня 1935 року мовилося: «До Запоріжжя прибула група українських радянських письменників. У її складі — т.т. Смолич, Яновський, Юхвід, Дикий, Муратов».

Тут же повідомлялося, що письменники роблять автомобільну поїздку по Україні. «Вчора увечері у машинобудівному інституті відбулася зустріч письменників з викладачами і студентами інституту». 4 жовтня «Червоне Запоріжжя» познайомило читачів із творами гостей — були опубліковані поезія І. Муратова «Будьоннівець», уривки з романів Юрія Яновського «Вершники» та Юрія Смолича «Наші тайни», а також — фрагмент із п'єси Л. Юхвіда. А 10 жовтня газета опублікувала телеграму гостей, очевидно, надіслану ними вже з дороги: «Запоріжжя, міськпарткому. Дякуємо за теплий товариський прийом. Лишилися повні чудових вражень. Хай живе соціалістична гостинність». На жаль, не обійшлося без «ляпу»: телеграма була підписана: «Письменники Смолич, Азовський (звісно, йшлося про Яновського — П. Р.), Юхвід, Дикий, Муратов».

Ось чому в 70-х роках, готуючи матеріали для експозицій письменницького музею «Автограф», я вважав за необхідне представити в ньому твори Ю. Смолича (чомусь не вірилося, що Запоріжжя, Дніпрельстан, Хортиця лишилися осторонь зіркового ока цього романиста і публіциста). Як виявилось, мав рацію. Юрій Корнійович надіслав листа, що публікується нижче. На жаль, його повісті «Півтори людини» знайти не вдалося (я навіть по радіо звертався до читачів, але всує). А лист дуже шанованого мною автора і, так би мовити, друга моєї юності залишився. Ось він:

Шановний Петре Павловичу!

Листа Вашого одержав... Із Запоріжжям якихось міцних контактів не маю і не мав — тільки й того, що бував кілька раз, та й то останній раз давненько. Тож чи можу бути «об'єктом» чи «суб'єктом» у про-

ектованій Вами меморіальній кімнаті? Адже: я не народився в Запоріжжі, не жив тут тривалий час, не вчився тут і не працював — як запитує анкета. Але...

Але книга одна моя була присвячена Запоріжжю — саме в передбаченні будівництва Дніпрельстану. Писана десь у двадцять п'ятому чи шостому році, а може, й у двадцять четвертому. Була то повість «Півтори людини» — жанром авантюрна (тоді я писав фантастичні й пригодницькі романи), концепція боротьби старого з новим... Але...

Але я її не маю. Була б вона, на мого думку, нині цікавим експонатом саме в літературно-меморіальному музеї, але ж проблема — де її взяти? Хіба що пошукати по приватних бібліотечках товаришів — може, в когось і збереглась.

Якщо Вас це цікавить, спробую заходитись з її розшуками.

Прийміть мій привіт і добрі побажання!

Ваш Юрій СМОЛИЧ.

м. Київ,

24 жовтня 1969 р.

ПЕВЕЦ, «НЕЧУДЕСНОГО ЧУДА»

(А. Безыменский и Запорожье)

К 90-летию со дня рождения поэта

23 июня 1930 года газета «Днепрострой» сообщила: «17 июня комсомолия Днепро-строя слушала своего поэта Александра Безыменского. Дружным «ура» был встречен пролетарский поэт. Безыменский достоин такой встречи. Он не только поэт, бросающий лозунг «За боевую партийность пролетарской литературы!», он и организатор Ленинского комсомола...» Далее в газете сообщалось, что встреча длилась около трех часов, что комсомольцы предложили поэту написать поэму о Днепрострое, сами же обязались трудиться так, чтобы Безыменский мог гордиться их работой. «Безыменский вызов принял», — писала газета.

Таковы истоки знаменитой поэмы А. Безыменского «Трагедийная ночь», которая вошла в историю литературы как одно из первых произведений о великих стройках нашей страны, о рождении новых методов труда, о творческом росте человека. Безусловно, это главное произведение одного из основоположников новой поэзии. Не случайно А. Безыменский трудился над «Трагедийной ночью» почти всю свою жизнь. В самом деле, если первые главы поэмы были

выпущены Издательством художественной литературы в 1931 году, то в своем цельном, завершенном виде «Трагедийная ночь» предстала перед читателем только в 1966 году (издательство «Советский писатель»). Почти четыре десятилетия поэт жил Запорожьем, Днепростроем, вдохновением покорителей седого Славутича, творцов «нечудесного чуда». Одна за другой выходили в свет главы взволнованной поэтической летописи Днепрогэса, каждая из которых оканчивалась одинаковыми строчками:

Грохают краны
У котлована.

И только в октябре 1963 года А. Безыменский, как известный пушкинский герой, смог сказать: «летопись окончена моя».

Тишь на плотине.
Грохот исчез.
Нет Днепростроя.
Есть Днепрогэс.

Этими строками завершается «Трагедийная ночь», донёсшая до нас живое дыхание величайшего сражения Человека со стихией — Человека, который доказал всему миру, что

И дивное диво,
и чудное чудо
Легко сотворить
окрыленному люду.
Трудясь на себя, создавая
для всех..

Задуманная как лиро-эпический репортаж о Днепрострое, «Трагедийная ночь» со временем вылилась в яркое, широкоформатное поэтическое полотно, осветившее многие проблемы, которые встали перед

страной. Но, конечно, лейтмотив поэмы — любовь к днепростроевцам, восхищение укротителями порогов, создателями «бетонного исполина»:

Он выше всех столпов
и всех вершин вселенной.
Он краше всех красот поэзии
людской.

«Трагедийная ночь» — не единственный вклад А. Безыменского в литературную летопись Запорожья, Советской Украины. Не было случая, чтобы он, побывав в нашем крае, не опубликовал в печати новых произведений, посвященных запорожцам. Особенно плодотворным был приезд поэта в Запорожье сразу после Великой Отечественной войны. С полным основанием можно сказать, что поэтическое слово А. Безыменского помогало восстанавливать ДнепрогЭС. Вот, например, газета «Комсомольская правда» на Днепрострое» от 9 октября 1946 года. В ней сообщается: «12 октября в конференц-зале состоится творческий вечер поэта Александра Безыменского». Знаменательно примечание: «Пригласительные билеты можно получить у секретаря парторганизации управления строительства». Как видим, распространением билетов занимался не комитет комсомола, не инструктор профкома, а сам парторг стройки.

14 октября «Комсомольская правда» печатает замечательное стихотворение А. Безыменского «Днепр», посвященное 3-й годовщине освобождения Запорожья. Вспомним хотя бы вот эти строки поэта:

Возвратить стране родной
Мы сегодня можем
Солнценосный Днепрострой,
Город Запорожье, —

Чтобы ток давать могла
 Дивная плотина,
 Чтобы снова расцвела
 Ненька Украина.

Почти в каждом из последующих номеров комсомольской газеты находим поэтические призывы-обращения к днепростроевцам, написанные А. Безыменским. Здесь и пафос, и восторг, и, если надо, критика. Так, в газете за 20 октября на первой странице под передовой, посвященной отставанию монтажников на щитовой стенке плотины, помещены «по-маяковски» острые и меткие строки А. Безыменского:

Объективные причины
 придумывать не смей,
 Не надо оправдывать своё
 бессилие!
 «Объективные» причины
 должны иметь
 Имя, отчество и фамилию!

Многие днепростроевцы наизусть повторяли опубликованные в газете и листовках призывы А. Безыменского:

Стойко трудись!
 Не кивай на соседа!
 Помни, Отчизну любя:
 На Днепрострое зависит
 победа
 Прежде всего — от тебя!

Ко всем и каждому адресовала свои слова муза А. Безыменского:

Товарищ! Выполни зарок,
 Что дан тобою с нами
 вместе!

АВТОР «ВАСИЛЯ ТЬОРКІНА» — ПРО ЗАПОРІЖЦІВ

(До 80-річчя з дня народження
О. Т. Твардовського)

Давно непокоїть запитання: чи бував автор безсмертної «Книги про бійця» на Запоріжжі? Здається, підстав для сумнівів немає. По-перше, до війни спостерігалось масове паломництво письменників країни і всього світу на Дніпрогес. По-друге, в грізному 1941-му році О. Твардовський був військовим кореспондентом, активно співробітничав у газеті «Красная Армия» саме Південно-Західного фронту, який обороняв і Запоріжжя. Відлуння тих подій знаходимо у віршах поета того часу — «Тобі, Україно», «Бійцю Південного фронту», «Дорога на захід» та ін. Чомусь думалося, що саме знайомство із запорізьким краєм, овіяним козацькою славою, підказало О. Твардовському і Б. Палійчуку (вони деякий час писали «в чотири руки» — у співавторстві) ідею створення в газеті «Красная Армия» образу відважного воїна і веселуна-витівника «козака Івана Гвоздьова», який невдовзі став улюбленцем бійців усього фронту. Як свідчать фронтовики, коли розповіді про пригоди Гвоздьова (ось де витoki Василя Тьоркіна!) якийсь час не з'являлися в газеті, бійці засипали редакцію листами і проханнями «козаку Гвоздьову до кінця війни відпустку не давати».

Говорячи на тему «Твардовський і Запоріжжя», ми можемо назвати земляків, якими захоплювався великий поет і яким присвятив свої твори. Таким чином він не лише подарував їм натхнення, але й безсмертя; вони завше житимуть у слові О. Твардовського.

Насамперед це Поліна Осипенко, колишня пташниця із села Новоспасівки Бердянського району. У 1938 році вона здійснила тріумфальні безпосадовочні перельоти, які вразили світ. Цьому зухвалому, безприкладному подвигу вчорашньої дівчини-селянки О. Твардовський присвятив свого вірша «Поліна». Надрукований в одному з липневих номерів газети «Правда» за 1938 рік, вірш звучить широко, розлого, мов пісня:

Над великой русскою
равниной,
Над простором нив,
лесов и вод
Летчица по имени Полина
Совершила славный перелет.

Під крилами літака проходять «хлебная украинская степь», «в берегах зеленых вольный Днепр» і, звичайно, «за оградкой низкой — птичья ферма», на якій «всего лишь восемь лет назад птичница по имени Полина созывала во дворе цыплят». І знову врочистим акордом звучать слова заспіву: «Над великой русскою равниной...».

Не минуло й трьох місяців, як «Правда» публікує новий вірш О. Твардовського «Мужність» — про подвиг безстрашних дочок Батьківщини П. Осипенко, В. Гризодубової і М. Раскової.

Ці вірші О. Твардовського ввійшли до його нової поетичної книги «Сільська хроніка», котра побачила світ 1939 року, коли над Європою вже палахкотіло полум'я нової світової війни...

Серед творів, які народилися в роки воєнного лихоліття, чи не найпершим ми називаємо «Василя Тьоркіна». Вперше про цю поему читачі довідалися 4 вересня 1942 року: газета Західного фронту «Красноармейская правда» опублікувала розділ «На привалі». Згодом розділи з поеми були надруковані в «Правде» (20, 23 і 26 вересня), в «Известиях», «Красной Звезде»...

Звичайно, процес творення образу складний і аж ніяк не прямолінійний, але в одному немає сумніву: одним із прототипів легендарного Тьоркіна був наш земляк Іван Георгійович Громак. Це йому О. Твардовський присвятив один із кращих своїх фронтових віршів (він так і називається «Іван Громак»). Вже перші рядки вірша сприймаються як фрагменти, які чомусь не ввійшли до знаменитої поеми:

Не всяк боец,
 что брал Орел
Иль Харьков, иль Полтаву,
В тот самый город и вошел
Через его заставу.
Такой иному выйдет путь
В согласии с приказом,
Что и на город тот
 вглянуть
Не доведется глазом...

Чи не правда, до болю знайома «тьоркінська» інтонація? А ось іще два фрагменти:

Сошлись, сплелись,
 пошла возня,
Громак живучий малый.
— Ты думал что? Убил меня?
Смотри, убьешь, пожалуй!

...Так сошлись, сцепились
 близко,
Что уже обоймы, диски,
Автоматы — к черту,
 прочь!
Только б нож и мог помочь!

Це розповідь про поєдинок бійця з фашистом, але в першій строфі йдеться про Громака, а в другій — про Василя Тьоркіна.

Ось ще достоту «тьоркінський» мотив у вірші про нашого земляка:

Вот так, верней, почти
 что так
В рядах бригады энской
Сражался мой Иван Громак,
Боец, герой Смоленска.

А втім, хто ж цей Громак, духовний брат Тьоркіна?

Фронтowa одиссея нашого земляка справді дивовижна. З чотирнадцяти років служив юнгою на крейсері «Червоний Кавказ» хлопчина із села Партизани Приморського району. Не виповнилося йому й шістнадцяти, як грянула Велика Вітчизняна. Иван добровільно йде на фронт і служить у складі штурмової комсомольської бригади. Після гірких днів відступу — бої на Кавказі і, нарешті, переможний шлях на захід. В одній із кривавих рукопашних атак під Смоленськом (саме про цей бій пише О. Твардовський) наш земляк знищив фашистського офіцера, який (про це розповіли фотознімки, знайдені при ньому) брав участь у страті Зої Космодем'янської. Після бою Громак потрапив до шпиталю, потім повернувся на фронт, але вже з новою «спеціальністю» — танкістом. Брав участь у багатьох

танкових атаках, знищив не одного «тигра», кілька разів сам горів у танку, але чудом лишився живим, хоча мати Громака отримала з фронту «похоронку». Відтак брав участь у форсуванні Одера, штурмував Берлін, залишив свій автограф на рейхстазі.

Москвы не видел,
но ему
Москва салютовала, —

писав О. Твардовський у своєму вірші «Іван Громак».

Хіба міг він передбачити, що його герой не лише доживе до благословенного 9 травня 1945 року, але й візьме участь у Параді Перемоги в Москві і кине до підніжжя Кремля ненависний штандарт есесівської танкової дивізії «Велика Німеччина»! Либонь, про таке автору «Василя Тьоркіна» навіть не мріялося. Життя «дописало» блискучий фінал до твору видатного російського поета: в особі Івана Громака мовби сам Тьоркін пройшов Красною площею...

Ще з одним запоріжцем (вірніше — запоріжанкою) зустрівся О. Твардовський уже наприкінці війни. В 1945 році письменник опублікував у газеті «Известия» матеріал, названий «Із пісень про німецьку неволю» (згодом він увійшов до книжки нарисів і оповідань О. Твардовського «Батьківщина і чужина»). Поет знайомить читачів з віршами і піснями із зошита запорізької дівчини Надії Коваль, вигнаної до Німеччини.

«Цю невелику книжечку в темно-зеленій обкладинці, — пише в передмові Олександр Трифонович, — підбрав наш офіцер у Штабляці, на підлозі бараку для «східних робітників». На думку поета, вірші і пісні «Від'їзд», «Прощання», «В полоні», «День у Штабляці» і «Привіт з України» (деякі з них ймовірно напи-

сані самою Надією Коваль) «чудові в багатьох відношеннях». По-перше, це — усно-поетичний пам'ятник рокам воєнного грозоліття, гіркий і гордий плач пісенної душі народу про Вітчизну. По-друге, ці твори не лише пройняті жагучою журбою за віднятою Батьківщиною, але й сповнені віри в перемогу Червоної Армії, в торжество справедливості.

«Чудові ці пісні і з боку власне поетичного», — констатує О. Твардовський. Зокрема, він відзначає невідомість почуттів, щирість вислову, справжній пісенний лад і образність, багатство деталей невольничого побуту тощо.

Запорожье из глаз исчезает —
Весь разбитый, сожженный,
 родной,
Синей лентою Днепр
 пробегаёт,
Провожаёт прощальной
 волной.

Це зворушливі рядки народної поетеси із вірша про Запоріжжя «Від'їзд». А ось строфа із вірша «В полоні»:

За гудками, грохотом
 и шумом
Слышу я родные голоса.
Бредится мне город
 Запорожье
И родимой теплые глаза.

До вірша «Привіт з України» Н. Коваль зробила примітку «Цю пісню склали українці, що дома живуть. Вони посилають усім українцям, що живуть у Німеччині, привіт». Цікаво, що ці слова О. Твардовський наводить в «Известиях» в оригіналі, укра-

їнською мовою. «Доля Н. Коваль невідома, — писав поет. — Дата 15 червня 1944 року помічена в книжечці як день двадцятиріччя дівчини, зустрінутий нею «в час перебування в Германії». Війна її застала в своєму Запоріжжі, можливо, ще на шкільній парті».

Шкода, звичайно, що сліди Н. Коваль, у піснях якої, за висловом О. Твардовського, «віддзеркалена її чиста і горда дівоча душа», загубилися. Цілком можливо, що вона так і не повернулася «в Запорожье — родной городок». А може, навіть загинула. Тим цінніше, що видатний поет нашої країни підібрав, зберіг і доніс до людей перлини народної пісенної творчості.

...Твардовський і Запоріжжя. Один з найвидатніших поетів ХХ століття і запоріжці. Що й казати, тема цікава, хвилююча. В її дослідженні зроблено лише перші кроки. Буду щиро вдячний читачам, які поділяться своїми спостереженнями, знахідками, гіпотезами.

*Газета «Запорізька правда»,
(20 червня 1990 р.)*

СВІТЛА «ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ»

(О. О. Фадєєв і Запоріжжя)

Життя він знав не з розмов. Він сам будував його, боровив від ворогів. Ось чому його повісті і романи «Народження Амгунського полку», «Розгром», «Останній із удеге» так насичені життєвими фактами, характерами, подіями, полум'ям боротьби, в якій «відбувалася велетенська переробка людей».

У роки Великої Вітчизняної війни О. Фадєєв був військовим кореспондентом «Правди», а створена ним після війни книга «Молода гвардія» стала, поряд з романом М. Островського «Як гартувалася сталь», улюбленою книгою цілих поколінь.

Багато років життя О. О. Фадєєв присвятив керівництву Спілкою письменників СРСР, будівництву радянських літератури і мистецтва. Багато сил віддав боротьбі за мир, був віце-президентом Всесвітньої Ради Миру... Останнім творчим задумом О. О. Фадєєва був роман «Чорна металургія», матеріал для якого він збирав і у нас, на Запоріжжі...

Вперше О. Фадєєв побував у Запоріжжі в 1930 році як один із учасників Міжнародного конгресу революційних письменників, що проходив у Харкові. На той час 29-річний автор широко відомого роману «Розгром» працював над епопеєю «Останній із удеге» і

навряд чи сподівався, що пролетять два десятиліття — і він знову приїде сюди вже із творчою метою: збирати матеріал для свого нового роману «Чорна металургія». Про свій задум Олександр Олександрович сказав на своєму 50-річному ювілеї, що хоче «проспівати пісню про нашу чорну металургію, про наш робітничий клас».

А влітку 1952 року О. Фадеева — на той час генерального секретаря Спілки письменників СРСР — вітало трудове Запоріжжя. Автор «Молодої гвардії» знову пройшов греблю Дніпрогесу, ознайомився з новобудовами міста, але найбільше часу провів на «Запоріжсталі», де побував у мартенівському, доменному і прокатному цехах, розмовляв з багатьма робітниками, інженерами, майстрами, партійними працівниками.

Познайомившись зі сталеваром Григорієм Пометуном, письменник довго розпитував його. А коли довідався, що Григорій дев'ятнадцятирічним зварив свою першу самостійну плавку, захоплено вигукнув:

— Багатьох асів сталеваріння я бачив уже, але, щоб отакий молодий — і майстер! Вражаюче!

У Клубі металургів відбулася зустріч О. О. Фадеева із запоріжсталівцями.

— Ми часто вимовляємо слова «робітничий клас», — сказав він, — і так до них звикли, що навіть не вникаємо в їх зміст. А тим часом це не якесь абстрактне поняття, ні, цілком конкретне — ось ви, приборкувачі вогняної стихії, ви, Петро Дорошенко, Семен Якименко, Григорій Пометун, Семен Ципко і ще сотні, тисячі таких самовідданих трудівників Запоріжжя і є наш уславлений робітничий клас, справжній господар країни.

Про роман, над яким О. Фадеев працював у ті дні, він сказав:

— У цьому творі мені хочеться показати, як у гор-

нили праці, зокрема сталеварської, ніби зайві домішки, випаляються родимі плями експлуататорського суспільства. Людина, скоривши огненну стихію, переробляє не лише сировину, яку дає природа, але й саму себе. Отож мій роман — про переплавку, переробку, перевищення самої людини, «Чорна металургія» — це не лише власне металургія, але весь процес виховання людини в нашому суспільстві.

Письменник розповів запоріжцям про роботу Берлінської сесії Всесвітньої Ради Миру, підготовку до Всесвітнього конгресу захисту миру.

Приблизно через півроку по цьому — 6 лютого 1953 року — О. Фадеєв лише відгук на роман В. Кетлінської «Дні нашого життя», в якому посилається на досвід організації виробництва в Запоріжжі. В наступні роки письменник ще не раз згадує наш край.

Перші вісім розділів нового роману О. О. Фадеєва були видрукувані наприкінці 1954 року в журналі «Огонёк», а також в «Литературной газете». Це — лише мала частина великого твору, проте вже з неї можна судити, якою глибокою, самобутньою і яскравою могла бути «Чорна металургія».

В уривках, з якими письменник познайомив читачів, ми зустрічаємо чимало деталей, характерних для промислового Запоріжжя. Є тут і прямі згадки про запорізьких металургів. Запорізькі сталевари, як і інші металурги країни, надихали письменника на працю. На жаль, він не закінчив своєї, можливо, найбільшої роботи, але його творчий досвід допомагає іншим письменникам у створенні художнього літопису велетенських трудових звитяг робітничого класу нашої Вітчизни.

*Газета «Запорізька правда»,
(23 грудня 1981 р.)*

ТАЛАНТ ДЗВІНКИЙ І ЩЕДРИЙ

(До 50-річчя П. М. Воронька)

Це було минулого року: в село Верхню Хортицю до знаменитого Запорізького дуба прибула група українських письменників. Саме в цей час біля дуба було кілька сот школярів, які прийшли сюди на екскурсію. Всі вони були в червоних галстуках, через що здавалося, що під легендарним дубом палахкотить величезне багаття.

Відразу ж між письменниками і юними запоріжцями зав'язалася жвава розмова. Коли учні дізналися, що серед письменників — поет Платон Воронько, вибухнули дружні оплески.

— Почитайте вірші, Платоне Микитовичу!

— Про Помогаю, будь ласка! — почали просити діти: видно було, що поета вони знають, люблять.

Платон Микитович охоче виконав прохання піонерів. І ось задзвеніли коло Запорізького дуба вірші про хлопчика Помогаю, який ходить «через поле, через гай» і всім допомагає в роботі, прагне бути корисним людям.

І мимоволі мені сам поет — людина напрочуд щедрого серця і дзвінкого ліричного таланту — здався таким же Помогаєм, який словом (а коли треба, то й зброєю) допомагає рідному народові в його великому поході.

Справді, сторінки біографії поета густо заповнені славними, патріотичними ділами. Ще юнаком Платон Воронько, після закінчення технікуму, пішов працювати на будови Таджикистану, потім служив у армії, вчителював. У 1939 році він уже студент Літературного інституту імені Горького, добровольцем іде на фронт і в складі лег-

колижного батальйону бере участь у війні з білофінами.

В дні Великої Вітчизняної війни Платон Воронько — командир взводу Московського винищувального батальйону, а потім — командир Олевського партизанського загону, що входив до з'єднання С. А. Ковпака.

У 1944 році виходить у світ перша книжка поета «Карпатський рейд». З того часу він видав понад двадцять книг лірики, зокрема — «Весняний грім», «Три щастя», «Великий світ», «Квітучий край», «Від Москви до Карпат», «Коли я в Київ повертаюсь»; біля десятка поем — «Райком комсомолу», «Народження легенди», «Безсмертя», «Онися» та інші; багато чудових книжок для дітей, в тому числі — «Малютам-соколятам», «Читаночка», «Лісовий гомін», «Ніколи не хвались»; чимало віршів поета покладені на музику і звучать зі сцени і по радіо («Пісня ветерана», «Від Москви до Карпат», «І чого тікати» тощо).

Книги поета «Доброє утро» і «Славен мир» удостоєні Державної премії.

Сьогодні Платон Воронько — відомий громадський діяч, активний борець за мир, один з керівників Спілки письменників України, щирий друг талановитої літературної молоді.

Менш ніж двадцять років минуло відтоді, коли Платон Воронько видав свою першу книгу. Але за цей час його талановита патріотична поезія зайняла в українській літературі чільне місце. Його схвильоване пристрасне слово міцно «прописалося» в серцях читачів. Дзвінкий і щедрий талант поета полюбився нашим людям.

Ось чому сьогодні, в день 50-річчя Платона Микитовича Воронька, хочеться разом з усіма прихильниками його таланту сказати:

— Нових обріїв, нового натхнення, нового злету тобі, дорогий поете!

Газета «Запорізька правда», (1 грудня 1963 р.)

ПИСЬМЕННИК, ДОСТОЙНИЙ ПІСНІ

(М. Стельмах і Запоріжжя)

Петро РЕБРО

**М. СТЕЛЬМАХ
І
ЗАПОРІЖЖЯ**

Коли я чую ім'я «Михайло Стельмах», несамохіть згадую випадок, як я похвалився Михайлові Панасовичу, що маю одне рідкісне, унікальне видання, і показав йому... його ж поетичну збірку «Украине вольной жить!» Письменник дуже зрадів, розчулився, здивувався: «Звідки вона у вас, Петре?»

Видання справді унікальне: збірка М. Стельмаха побачила світ у роки війни

— в 1944 році в Москві (його вірші переклала поетеса Наталя Кончаловська). Джерельно-чистим, глибоко патріотичним поетичним рядкам письменника-воїна передувала передмова редактора книжки, в якій, зокрема, мовилося: «Из глубин фольклора, из старых украинских «дум» всплывают образы борцов за народное дело — юношей, мужей, стариков». І ще: «Книга «Украине вольной жить!» говорит о глубиннейших думах и чувствах вольнолюбивого, благородного украинского народа...»

Дізнавшись, що книжку привіз із фронту мій старший брат Іван, Михайло Панасович зробив на ній теплий напис, а відтак з дещо таємничим виглядом одвів мене од гурту і майже пошепки сказав:

— А знаєте, про що оце я зараз подумав, Петре? Що тепер би я таку книжку не зміг видати. Одна назва чого варта! Це ж «буржуазний націоналізм!» — і засміявся хитро, чисто по-стельмахівськи.

Було це в 1963 році. М. Стельмах, ще досить міцний козарлюга (тільки переступив межу 50-річчя), але вже дещо обтяжений славою (депутат Верховної Ради СРСР, лауреат Державної і Ленінської премій), прибув до Запоріжжя на відкриття літературного лекторію. Прибув разом із своєю «музою» — чарівною Лесею Анатоліївною та критиком, доктором філологічних наук Степаном Крижанівським і поетом Данилом Бакуменком.

На вокзалі гостей зустрічали представники громадськості Запоріжжя. Вітав славнозвісного письменника заступник голови облвиконкому Б. Баженов. Зокрема, висловив надію, що діяння нинішніх запоріжців знайдуть відображення у нових творах Михайла Панасовича і його колег.

Але письменника більше цікавили пам'ятки героїчного минулого, того Запоріжжя, що посідає чільне місце у поетичних книгах М. Стельмаха. Саме творами, присвяченими невмирущій козацькій вольниці, відкривається перша підсумкова книга письменника «Поезії» (1958 р.). Це й «Мак цвіте», і «Козак», і «Козак Триволя» та ін. Звичайно, критики-ортодокси не ловили гав. Навіть у передмові до книги можна прочитати дорікання поетові за «ідеалізацію дореволюційного минулого, замилювання старовиною («татарським зіллям на підлозі» та «хрещенськими водами й морозами»), які, мовляв, знижують «художній рівень окремих поезій воєнних літ» (О. Мазуркевич). А слід же сказати: навпаки! Саме цими закоріненнями в історію, залюбленістю в звитяги славних предків сильні поезії

М. Стельмаха (як, до речі, і його романи, повісті, п'єси). Воістину, він мав право сказати про себе:

Мій світлий зір в верхів'я лине,
Моє коріння в глибині.

Саме козацькі гени говорили в поетові, коли він писав:

Мені душа болить, як Гонті-козакові,
Коли із нього пасма краяли живі.

Майже всі герої епічних творів М. Стельмаха — це типові українці, яким притаманний усміхнений погляд на життя. Вони, так би мовити, кроку не ступлять без дотепу. Доля їх не милує, шмагає, а вони... жартують!. Один «аж витанцьовує од сміху», другий — «пускає шельмувату посмішку на підборіддя», третій — «посміхається у піваршинні вусища», четвертий — «сміється аж висяюючи зубами», п'ятий — «зверху сміється, а всередині — сичить», шостий — «насочується сміхом, продаючи білі підківки зубів», у сьомого — «сміх зіскакує з очей», у восьмого — «грають очі і всі дванадцять золотистих цятко, що весело розмістились на чоловічках»... І так — до безкінця!

Розсипами козацького гумору «присмачені» сотні

*Михайло
Стельмах (ліво-
руч) і Петро Реб-
ро (1963 р.).*

сторінок прозаїка. А в повісті «Гуси-лебеді летять...» М. Стельмах навіть «поселив» запорожців у раю. Пригадуєте? «Святий Петро вів до райської брами виснажених праведників, а в самому раю уже стояли три бородаті праотці і гурт веселих запорожців, усі вони були в широких червоних штанях і при зброї, на їхніх головах пишалися довгі оселедці».

І ось письменник у краї, де його героя козака Триволю колись вороги катували, смуги шкіри знімали, а він сміявся:

— Казали, що буде боліти, воно ж не болить!

На Запоріжжі М. Стельмах був уперше. На Дніпро дивився зачаровано; хортицькими стежками ходив тихо, замріяно, ступав якимось м'яко, ніби боявся затоптати невидимі сліди героїчних предків. У мартенівському цеху «Запоріжсталі» сторожко озирався, втягував голову в плечі, а погляд його говорив: «Ох, і «кузню» зварганили бісові запоріжці — стугонить і готить на півсвіту!»

Я до цього особисто зі Стельмахом знайомим не був. Але любив його, так би мовити, заочно — за твори. Неабияка заслуга в цьому була й В. Лісняка, який давно був знайомий з письменником, майже обожнював його і кожне друковане слово зустрічав із захопленням. Згодом, коли вже Василя Андрійовича не стало, його дружина Марія Іванівна показала мені аркушик із учнівського зошита, що зберігався поетом ще з довоєнних часів. На ньому олівцем було написано: «Дорогий Василю! Цими днями я мав 10-денну відпустку (служу в лавах РСЧА). Прибув до Києва і мав дві розмови з П. Г. Тичиною. Павло Григорович багато говорив про тебе і вирішив познайомити, щоб ми жили в дружбі, помагали один одному. Отже, будьмо знайомі!.. Пиши. І хай буде між нами та дружба і хорошість, про яку говорив

наш дорогий Павло Григорович. Міцно тисну руку. Михайло Стельмах».

Мушу засвідчити, що ця «хорошість» між Стельмахом і Лісняком збереглася на все життя. І коли в 50-х роках один із критиків доволі різко відгукнувся про книжку В. Лісняка «Люблю село», Михайло Панасович вважав своїм обов'язком захистити друга і зробив це не де-небудь, а на письменницькому пленумі.

Та повернемося до лекторію. Звичайно, проблем з «організацією» слухачів тоді не було: глибоко гуманістичні романи «Велика рідня», «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль», «Правда і кривда», «Дума про тебе» були у всіх на вустах, то ж бажаючих поспілкуватися з майстром знайшлося багато. Творчий вечір М. Стельмаха відбувся у Концертному залі імені М. Глінки. Відкрив його Микола Киценко (на той час — секретар сільського обкому партії), який теж високо

шанував письменника.

На жаль, критик у своєму слові про Михайла Стельмаха «америк» не відкрив, зате натхненний, пристрасний виступ Михайла Панасовича (все-таки зустріч із Запоріжжям його неабияк схвилювала) було вислухано всіма з величезною увагою, як кажуть, на одному подиху.

Із мудрого, розважливого і напрочуд

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ

*Україне
вольной
жизнь!*

*

*І молодому, і доро
брату Петру с
всем сердцем.*

*М. Стельмаха
19/2 67г.*

О Г И В
Государственное издательство
художественной литературы

довірливого, аж ніби інтимного виступу М. Стельмаха особливо запам'яталася його розповідь про закордонну поїздку, де, за звичкою, деякі журналісти прагнули дошкулити посланцеві з «імперії зла», але були обеззброєні його мужністю, дотепністю і неперевершеним гуманізмом. Так, наприклад, у Чілі на запитання кореспондента «Чим ви живете?», письменник відповів:

— Переконанням, що людина достойна пісні.

У США, в інтерв'ю на телебаченні, М. Стельмаха попросили висловити свою думку про расову різницю.

— Кров і сльози білих, жовтих і чорних однакові, — відповів письменник-людинолюб.

Розповідаючи про творчі плани, Михайло Панасович повідомив запоріжцям, що закінчив сценарій кінофільму «Люди все знають» та п'єсу «Правда і кривда» (для Московського театру імені Вахтангова). Розповів він і про роботу над новим романом «Серце повинно боліти», ще, можливо, не сподіваючись, що у нього серце і справді «заболить», коли він спробує роман «Чотири броди» (а йшлося ж, либонь, про нього) опублікувати: правду про 30-ті роки, на які у нас було накладене «табу», довго не дозволяли сказати навіть художнику такого масштабу, як М. Стельмах (роман вийшов окремою книгою лише в 1979 році — після того, як його добряче «погризла» цензура).

Справжній триумф чекав на письменника у Запорізькому педагогічному інституті.

— Це було дійсно свято, — згадує сьогодні тодішній проректор інституту, доцент Михайло Сидоренко. — Автора знаменитих художніх полотен, співця найвищих, найчистіших людських почуттів студенти засипали квітами. Та й сам Михайло Панасович був, як кажуть, «в ударі» — його промова, пересипана чудовими метафорами, сприймалася як поема.

За кілька хвилин до зустрічі зі студентами Запорізького педагогічного інституту (1963 р.). Зліва направо: проректор інституту, кандидат філологічних наук Михайло Сидоренко, Михайло Стельмах, професор Іван Олійник, критик Степан Крижанівський.

— Любові на світі більше, ніж нам здається, — сказав автор «Великої рідні». — І в цьому я зайвий раз переконався тут, на Запоріжжі...

М.Стельмах покатався на човні, постояв із вудочкою над Дніпром. Хоч асистентом у нього був неабиякий фахівець (поет О. Стешенко), улов був вельми скромним. Я вибачився перед автором «Великої рідні» за «невихованість» запорізької тарані, сказав, що якби вона знала, що на берег завітав сам М. Стельмах, вона б притьмом вішалася на його гачок (на щастя, Михайло Панасович жартує розумів)...

Вдалося «витягти» письменника і на телебачення. Відповідаючи на мої питання (ефір був прямий), Михайло Панасович був на диво серйозним, по-філософськи заглибленим, але час від часу його обличчя освітлювала усмішка. Вельми прихильно він зустрів

мого вірша про стельмахів, які нині не будують фаєтонів чи тачанок, а майструють колеса для самої Історії, колеса, які, як відомо, не крутяться назад.

Вдруге до Запоріжжя М. Стельмах приїхав лише через 12 років — у лютому 1975 року. Нагода була чудова — обласний театр імені М. Щорса підготував виставу за п'єсою «Зачарований вітряк». Її постановнику, народному артистові України Володимирі Грипичу давно припало до душі поетичне стельмахівське письмо: у Донецьку й Чернівцях з успіхом ішли вистави «На Івана Купала» та «Дума про тебе», створені ним у творчій співдружності з Михайлом Панасовичем. В. Грипич також зняв телевізійний фільм «Дума про любов».

І ось — «Зачарований вітряк». Вистава присвячувалася «людям, на яких недарма падало сонце» (ці слова золотилися на завісі). У виставі були зайняті найкращі артисти, зокрема — В. Сумський, І. Просяниченко, Г. Клейзмер, Г. Опанасенко, В. Семененко, Н. Зарудна, В. Шинкарук, В. Кропивницький, В. Пронін, Г. Соловей, С. Плечун... Художнє оформлення здійснив П. Вольский, музику до вистави написав композитор А. Колодуб.

Успіх «Зачарованого вітряка» був небувалий: героїка і драма (жанр п'єси було визначено як «трагедія-гімн»), правда і поезія справді «зачаровували» глядача. Ще раз підтвердилися слова М. Стельмаха про те, що В. Грипич уміє напрочуд точно читати думки драматурга і масштабно втілювати їх на сцені. Запоріжці захоплено вітали акторів і, звичайно, автора п'єси. Серед глядачів було чимало молоді, зокрема — студентів Запорізького педагогічного інституту, до якого письменник завітав наступного дня.

— Прийміть від нас нашу найщирішу любов і гли-

боку вдячність за науку любити рідну землю, — сказав, відкриваючи зустріч із М. Стельмахом, ректор інституту, доктор філологічних наук В. О. Горпинич.

Дорогого гостя вітав професор Микола Тараненко. Студенти ділилися думками про твори видатного майстра красного слова, враженнями про виставу, про незабутні образи Івана Сіропашки, Юрія Катрича, Василя та ін.

Схвильований гарячим прийомом, Михайло Панасович, як і героїня «Зачарованого вітряка» Євгена, говорив про красу і святість любові. А ще він сказав:

— Дорога чорнобрива молодість, в очі якої падає світ нашого сонця, довгих днів, ранкових і вечірніх зірниць! Мені дорога ваша любов до науки, до літератури.

Вузівська багатотиражка «Педагог» зафіксувала батьківське напутнє побажання письменника студентам і викладачам:

Меморіальна дошка на головному корпусі Запорізького національного університету.

— Хай будень не підмиває ваші крила!

В інтерв'ю обласній газеті М. Стельмах розповів, що закінчив роботу над новим романом «Чотири броди». «Запорізька правда» опублікувала уривок з цього роману (під назвою «Проліски»). Вже перші рядки публікації звучали по-стельмахівськи метафорично і якимось таємниче: «День склав свої білі крила, а вечір підняв чорні й послав на землю сон»... Під час дружньої вечері в театральному буфеті, що мав вишукану назву «Курінь», автор «Зачарованого вітряка» продекламував експромт, який актори українського театру пам'ятають і досі:

Хай не впаде на того тінь,
Хто цей відвідує курінь!

Минуло трохи більше року — і М. Стельмах знову завітав до Запоріжжя. У червні 1976 року тут відбулася науково-практична конференція обласної комісії сприяння Фонду миру, і Михайло Панасович як один із керівників цього Фонду вручав запоріжцям нагороди. В інтерв'ю обласній газеті він знову говорив про роботу над романом «Чотири броди», який «охоплює великий часовий відрізок з 1920 по 1941 рік». На жаль, до кінця сказати правду письменник не міг, а саме те, що в цей «відрізок» потрапляє і кривавий 37-й рік, про який цензура і партійні бонзи (роман багато років «читався» в ЦК) не хотіли й слухати.

Коли ж кореспондент попросив Михайла Панасовича щось побажати читачам обласної газети, він написав:

«Дорогі друзі! І знову я з радістю і хвилюванням приїхав до вашого славного міста — міста великої творчої праці і краси. Хай рідні сестри — щастя і творчість — завжди будуть з вами!

Михайло Стельмах. 4/VI.76».

«Людина достойна пісні» — вважав автор «Великої рідні». Він сам був такою людиною. То ж і закінчити ці нотатки хочеться своїми поетичними рядками, присвяченими незабутньому Михайлові Панасовичу:

В іменні Вашім спів пера й стамески,
Філософе від урожайних нив.
Тому й святий Петро (так, ми з ним тезки)
Для Вас гостинно браму відчинив.

Михайле, дядьку височенночолой,
Поете, літописцю, як Вам там?
Чи квітне мак в раю? Чи сяють бджоли?
Чи місяць усміхається хатам?

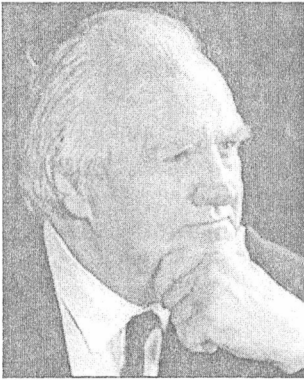
А соловей виспіває на гілці,
Що прилітав із Хортиці до Вас?
А хто біля керма у райській Спілці?
Надіюся, що все-таки Тарас.

Десь там Сірко — земляк наш, запорожець,
Який сто раз відроджувався в бою.
З ним подружив Безсмертний — переможець:
Його законне місце у раю.

Там всі, хто жив по правді, без омани —
І дід Панас, і Рябошапка там.
А ті, що Ваші краяли романи,
У пеклі, як і личить всім катам.

Ми ж поки що рихтуємось в дорогу,
Хоч рації немає поспішать:
Вкраїна-мати вільна, слава Богу,
Й над нею гуси-лебеді летять!

АВТОГРАФ МИКОЛИ ТИХОНОВА

70-ті роки. Москва. Все-союзний з'їзд у розпалі, хоча спека неабияк дощуляла. В президії — живі класики, в тому числі — Микола Тихонов. Саме перед з'їздом я прочитав його переклади віршів Т. Шевченка і зробив висновок: це — найдосконаліша інтерпретація. Хотілось би подякувати М. Тихонову, але він із президії виходить за

куліси, а там його вже не знайдеш. І раптом — у коридорі біля вікна стоїть автор «Баллади про гвоздей» і зі смаком смоче цигарку. Рішучим кроком прямую до нього. М. Тихонов, помітивши мене, зникнув, ховає цигарку в рукав:

— Що? Тут палити не можна?

— Куріть на здоров'я, — відповідаю. — Я теж делегат з'їзду, а вам хочу подякувати за чудові переклади Т. Шевченка, зокрема — його «Заповіту».

— Ой, — Тихонов знову взявся за цигарку, — А я думав, що ви з адміністрації! — затагнувшись кілька разів, він викинув недопалок. — Спасибі за добре слово про переклади. Хоча перекладати Великого Кобзаря нелегко. Дехто з нашого брата читає у Шевченка «могили» і думає, що йдеться про могили, а не про «кургани». До речі, а ви перекладами не займаєтесь?

— Трохи є, — жартую. — Зокрема, переклав вашу «Анну Ярославну».

НИКОЛАЙ ТИХОНОВ

СТИХОТВОРЕНИЯ
И ПЬЕСЫ

Государственное издательство
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Москва 1956

*Петро Добруша
на нашу сербську
Микола Семенович
Тихонов
Вини
Моше*

— Правда? Дякую. Може, прочитаєте? Цікаво, що ж воно вийшло?

Кажу:

— Не захопив із собою. Але як тільки надрукую — надішлю.

Микола Семенович потягся до портфеля:

— Щоб не забули, я вам подарую свою книжку. Ви ж не проти?

— Навпаки! Буду дуже вдячний, — від-

повідаяю.

А «Анна Ярославна» в моєму перекладі звучить так:

АННА ЯРОСЛАВНА

Гомін дзвонів витікає плавно
З-над Дніпра і з-над Софійських веж...
Як же, Анно, Анно Ярославно,
Ти далеко від своїх живеш!

Все ясніш стає щодня, щороку —
Вороття до матінки нема.
Вже тепер ти не княжна, нівроку, —
Королева Франції сама.

Сіре небо впало на чертоги —
Шмат його у прорізі вікна.

Видно місто — невеличке, вбоге,
Річечка — така ж непоказна.

На світанні дівами звелися
Білі хмари ген на висоті.
То вони від сонця зайнялися
Чи Софійські бані золоті?

Тихо плине холод над землею
Повз будівель вицвіли ряди.
Що ж тебе із вродою твоєю,
Ярославно, привело сюди?

Від блискучих київських покоїв,
Від зелених київських узвиш
І від друзів мудрих до такої
Сторони чужої, як Париж?

Чи не задля того відпалала
Ти, неначе зірка, в цій глуші,
Щоб уперше Франція пізнала
Всю красу слов'янської душі?

ЗНОЧНА ЛЮБОВ Е. МЕЖЕЛАЙТІСА

Великий литовець, автор знаменитої книги «Людина» Едуардас Межелайтис любив Запоріжжя і запоріжців. Про це він розповів мені при першій же зустрічі в 1967 році (на V з'їзді письменників СРСР).

— Хіба ви бували в наших краях? — питаю.

— Ні, — усміхається співець Людини. — Я люблю запоріжців заочно.

І Е. Межелайтис розповів, що якось отримав із Запоріжжя посылку — цілий мішок (він так і сказав «мішок») учнівських творів на тему «За що я люблю поезію Е. Межелайтиса». Здається, це зробили вчителі та учні середньої школи № 40 — і тим навіки полонили серце одного з найталановитіших поетів ХХ століття.

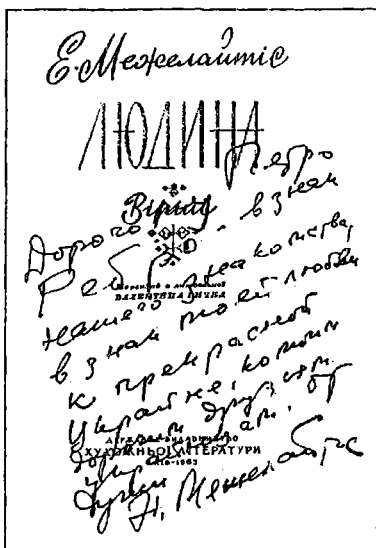
На прощання литовський побратим подарував мені свою книгу з теплим, зворушливим написом: «Дорогому Петру Ребро — в знак нашого знакомства, в знак моеї любови к прекрасной Украине, к моим дорогим друзьям — украинцам. От души — Э. Межелайтис».

Звичайно, я привіз із Москви подарунки і юним запоріжцям та їхнім вихователям.

У 1971 році ми знову зустрілися на з'їзді. Е. Межелайтис презентував мені нову книгу «Ліричні етюди» з таким дарчим написом: «Дорогому Петру Ребро — на добрую память о V-м съезде писателей, с любовью к

Україне. Желая Вам счастья. Эдуардас Межелайтис».

Через рік мені випало вести в обласній газеті вікторину «Край натхнення». У багатьох листах земляки згадували добрим словом литовського майстра поезії, тому я звернувся до Е. Межелайтиса з проханням надіслати свої книги для переможців вікторини. Маєстро відгукнувся відразу (мовби чекав на мого

листа). Він писав: «Дорогой тов. Ребро! Посылаю книги, которые Вы просили. То, что у меня есть. Я люблю братскую Украину, люблю украинцев и всех моих читателей на Украине. Но Вы могли бы хоть одну викторину мне прислать. На память. Просто ради интереса. Буду очень рад. Желая Вам счастья! Эдуардас Межелайтис. Вильнюс, 5.11.72.»

У вищезгаданій книзі «Ліричні етюди» мене вразили рядки: «Людиною бути важко. Стати людиною — велика робота. Треба багато чого продумати, відчути, пережити». Наш литовський друг був одним із тим, хто допомагав нам стати людьми. Вічна йому дяка за це!

Звичайно, я не раз брався за переклади віршів литовського побратима (на жаль, за підрядником). Але це нелегко: поезія Е. Межелайтиса складна, глибока, велемудра (він мовби випередив свій час). Враження таке, ніби від доторку твого пера його вірш втрачає

свою первозданну чарівність, а може, й здатність до лету (як отой метелик, що побував у наших руках).

ДЕРЕВ'ЯНИЙ КІНЬ

Я не знаю ще нічого
про Пегаса.
Поруч з ним
мій дерев'яний кінь не пасся.
Осідлав я дерев'яного
й не плачу —
на своїх (на батьківських)
я скачу.
Цей мій коник —
палиця грушева.
В нього грізна голова,
неначе в лева.
І лечу я до птахів,
до зелених лопухів,
опиняюсь в хаці я
і стаю малим Силеном,
що над потічком студеним
виявив гніздечко солов'я.
Де там, де він, мій Прованс?
Мчу мов по карнизу я.
Асонанс на асонанс
соловей нанизує.
Нижче й нижче
сонця маса —
із-за лісу скалиться.
Окульбачив я Пегаса!
Як Пегаса?
Палицю...

РОВЕСНИК СААДІ

Як відомо, таджицька поезія має тисячолітню історію. У її підмурку — золоті камені, закладені чародіями слова Рудакі, Фірдоусі, Авіценною... Чи ж дивно, що нинішніх нащадків цих чудотворців — письменників Таджикистану — я чекав з великим нетерпінням (як голова обллітоб'єднання я мав супроводжувати їх у Запоріжжі). Особливо мені було цікаво познайомитися з майже легендарним поетом, якого було пошановано найвищими в нашій державі преміями та ще й обрано головою Міжнародного комітету солідарності країн Азії та Африки. «Ось від кого я почую, як звучить «Шахнаме», ось хто мені прочитає Омара Хайяма в оригіналі!» — тішився в думках.

І ось він, Мірзо Турсун-заде, сходить з «Ракети» на запорізький берег. Приземкуватий, як кажуть, добряче натоптаний, смагливий, кучерявочубий, усміхнений і аж ніяк не «забронзовілий». З усіма вітається, обіймає дівчор, кланяється «аксакалам». Довго сміявся, коли назвали мое прізвище. Під загальний сміх розповів, звідки в нього таке ім'я:

— «Мірзо» по-таджицьки означає «писар». Це мій таточко так мріяв мати письменного сина, що ще в сповиточку охрестив мене «писарем». На жаль, я не виправдав батькових надій. Не вийшло з мене писаря,

бо я подався в письменники, хоча в нашому роду не було не те, що письменників, а навіть просто грамотних людей...

Разом із Мірзо Турсун-заде до Запоріжжя прибули його колеги — поет-фронтовик Бокі Рахім-заде (височенний, глибокодумний, обпалений війною чолов'яга), а також представники молодшого покоління — Фатех Ніязі, Файзулло Ансорі і Семен Шмеркін.

Звичайно, Дніпрогес вразив гостей, особливо велична і граціозна гребля. На «Запоріжсталі» (чомусь цього разу письменників повели не в мартенівський цех, а в доменний) посланці Таджикистану на деякий час оніміли, аж мовби злякалися.

— Нічого подібного ми ніде і ніколи не бачили! — казали вони.

На горнового Ф. Миткальова — могутнього, як Жаботинський — дивилися з побожністю, як на космонавта чи пришельця. Тим часом домни гули, гоготіли, дихали спекою, мов Кара-Куми...

І ось ми біля Запорозького дуба. Як я помітив, ні

Примьно потиснути руку майстрові доменного цеху Федору Миткальову із прославленого заводу «Запоріжсталь».

мої розповіді, ні байки діда Дейкуна не справили на гостей ніякого враження.

— У нас є не менш могутні чинари, — сказав «дядя Мірзо».

Пожвавішали, загомоніли таджицькі гості лише тоді, коли я зауважив, що цей дуб — ровесник Сааді.

— Невже ровесник Сааді? — стрепенувся, як орел, Мірзо Турсунович.

— І Сааді, і Омара Хайяма, і Гафіза, — добивав я гостя.

Через якусь мить він сказав урочисто, мовби дав клятву:

— Напишу про цього красеня!

На вечорі дружби українського і таджицького народів, який відбувся у Будинку культури «Запоріжжя», гостям було сказано багато добрих, сердечних слів. За пропозицією автора цих рядків письменників було прийнято до «козацького братства». Нічого гріха таїти, було веселе «чашпитіє» і поцілунки на прощання...

Ото відтоді в мене антологія «Таджицька поезія», в якій чи не на кожній сторінці наші побратими освідчуються в любові до України. Наприклад, колективна поема «Слово про дружбу» увінчується рядками:

Цвіти, Україно, в окрилений час!

Будь вічним, високим натхненням для нас!

«Головний таджик» подарував мені свою книгу «Голос Азії», начертавши на ній: «Брату, другу Петро Ребро от души на добрую память — Мирзо Турсунзаде. 28/V — 62. Запорожье».

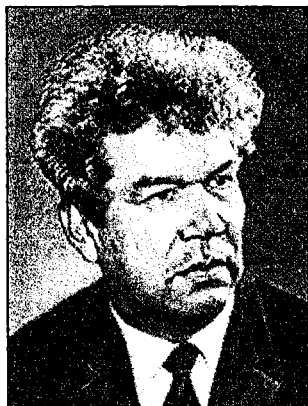
А невдовзі він надіслав разом із підрядником свою поезію «Запорозький дуб», яку я й пропоную у власній інтерпретації.

Оце так дуб! Він цілих сім століть
Тут, небо підпираючи, стоїть.
Гілля розкинув, ніби руки, вшир
Цей степовий могутній богатир.
І досі — ось у чому дивина —
Старого не торкнулась сивина.
Я завітав до нього під шатро,
Коли розлився повинню Дніпро.
Що ж дуб? Він струни віт перебирав,
Немовби на бандурі часу грав.
І в пісні тій почувся мені
Усе, що пережив він в давні дні.
Довідавсь я, як тут шумів майдан
І булаву здіймав увись Богдан,
Як, вихопивши шаблі, козаки
На ворога летіли вздовж ріки.
Із радістю дізнався я тоді,
Що дуб оцей — ровесник Сааді,
Що він лише випростував свій стан,
Коли писався мудрий «Гулістан».
Літа змітає лютий буревій,
А він стоїть, неначе вартовий.
Сім сотень літ і зим гуло над ним,
А він усе лишався молодим.
Довіку ж, дубе, запорізький край
Своім зеленим співом осіняй!

P.S. Коли я пишу ці рядки, на знаменитому Запорозькому дубові зеленіє лише одна гілочка (час не пощадив і його). Але в поезії він живе — цілу антологію можна скласти з творів, присвячених цьому дивовижному зеленому епосу Придніпров'я.

ЗОЛОТАЯ ЛИРА БАШКИРИИ

(К 60-летию со дня рождения Мустая Карима)

В прошлом году гость Запорожья, выдающийся башкирский поэт, лауреат Государственной премии СССР Мустай Карим, выступая на одном из вечеров «Поэтического мая», сказал:

— Мое сердце отдано навек вашей певучей поэтической земле!

Еще в 1944 году, в первую годовщину освобождения Запорожья, он с группой воинов, отличившихся в боях за Украину, был гостем нашего города. Именно тогда в его фронтовом дневнике появились строки: «Вот и берег великой реки. При виде Днепра трепет прошел по телу. О Славутиче мы мечтали, будучи за тихим Доном... И вот он — освобожденный!».

Тепло и сердечно, цветами и объятиями встречали запорожцы посланцев Башкирии, а М. Карим то и дело вглядывался в очертания города, его площади и дома, не уставая повторять:

— Нет, не узнать мне Запорожья! И как же я рад этому неузнаванию!

...Родился будущий поэт в ауле Кляш Чишминского района. Печататься начал в 1935 году, через четыре года вышла первая книжка молодого поэта «Отряд тронулся», а через год двадцатилетний Мустай Карим стал членом Союза писателей СССР.

На фронте поэт повторил судьбу своего героя, о котором писал за несколько лет до начала Великой Отечественной войны:

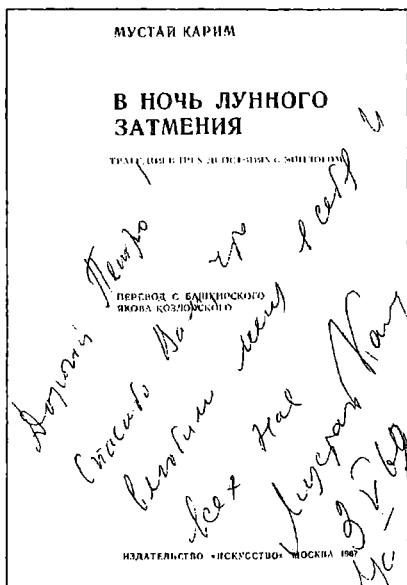
И пуля бойцу
 восемнадцать лет
Пробила насквозь
 комсомольский билет
И грудь молодую пробила.

В бою под Смоленском вражеский осколок, пробив комсомольский билет и писательское удостоверение, тяжело ранил поэта.

После госпиталя он работал во фронтовых газетах «За честь Родины», «Советский воин» и встретил Победу в Вене. «С войны я вернулся с двумя книгами стихов, двумя ранениями, безмерно влюбленный в землю и людей и безнадежно больной туберкулезом легких», — свидетельствует поэт в автобиографии.

В эти же годы начался творческий взлет Мустая Карима, который иначе как стремительным не назовешь.

Книги его стихов «Европа — Азия», «Цветы на камне», «Лунная дорога», «Я — россиянин», «Реки разговаривают», пьесы «Свадьба продолжается», «Одинокая береза», «Похищение девушки», «В ночь лунного затмения», «Не бросай огня, Прометей!», повести для детей «Радость нашего дома», «Треножник», «Долгое-долгое детство», путевые очерки «Вьетнам недалеко» стали заметным явлением в культурной жизни Башкирии и всей страны. В них воспевается вдохновенный труд башкирского народа, его высокий моральный облик, невиданный духовный расцвет. В них живет торжествующий дух дружбы и братства народов. Они органически впитали в себя исторический опыт литературы и мудрость поэзии Востока.

Ныне Мустай Карим — народный поэт Башкирии, секретарь правления Союза писателей РСФСР, лауреат Государственной премии БАСССР имени С. Юлаева, лауреат Государственной премии РСФСР имени Станиславского и лауреат Государственной премии СССР.

Поздравляя выдающегося мастера башкирской литературы с 60-летием со дня рождения, запорож-

ские литераторы написали:

«Прославленный поэт, блестящий драматург, талантливейший прозаик, яркий публицист, видный переводчик, известный общественный деятель, Вы — олицетворение невиданного расцвета литературы и искусства башкирского народа, который до революции не знал своей письменности, музыки, балета».

Уверены, что к нашим пожеланиям Мустаю Кариму крепкого здоровья, неиссякаемого вдохновения и новых творческих свершений присоединятся все земляки — металлурги, строители, энергетики, машиностроители, химики, хлеборобы и животноводы нашего края.

Неутомимого пера тебе, дорогой Мустафа Сафич!

Газета «Индустриальное Запорожъя»,
(20 жовтня 1979 р.)

ЦЕ МОЯ «ДРУГА БАТЬКІВЩИНА»

(З Мустаєм Карімом на самоті)

— Дорогий Мустафо Сафичу! У 1978 році ви були гостем «Поетичного травня». У Палаці культури імені Т. Г. Шевченка ви, виступаючи на відкритті Днів башкирської літератури, сказали: «Для мене Україна, Запоріжжя — не просто географічні поняття. Це моя друга батьківщина». Що стоїть за цими словами? Що для вас Україна? Коли вона вперше «прийшла» до вас? Як — піснею, словом, книгою?

— Вперше я освідчився Україні в своєму коханні ще в 1943 році. Тоді з'явилися мої вірші «Україна», «Плач бранки», «Лист башкирському народові» та ін. Деякі з цих творів згодом були перекладені українською, в тому числі — й вами.

Доволі сліз! Урал мене послав,
Щоб витерла ти сльози, Катерино!
Я під Уфою землю цілував,
Щоб ти цвіла, як завжди, Україно!

Але щасливим полоненником української землі я став значно раніше. Річ у тому, що я народився і ріс в аулі, поруч з яким було українське село Боголюбівка. Мій батько дружив з людьми цього села, часто їздив до них у справах чи в гості, іноді брав і мене з собою. Боголюбівці теж спілкувалися з нами. Найближчого батькового приятеля звали Савкою (ми це ім'я вимовляли на свій лад — «Сафка»). Бувало, побачу нашого «знайома» на буланому коні і на всю вулицю галасую: «Сафка прийшов!». Українська мова і пісня з дитинства були звичними для мене. А втім, хіба можна про українську пісню казати «звична»? Вона завше якась таємнича, загадкова, чаруюча. Пам'ятаю, в перші місяці

війни я вчився в Муромськiм училищі зв'язку, де було багато хлопців з України. Як вони співали! Про Галю, про Дорошенка, про Прилуки, про місяць і зорі... Їхня батьківщина вже була в неволі, лише пісня лишалася вільною. Запам'яталися їхні прізвища — Коломієць, Кисіль, Лук'яненко. Іван Савович Лук'яненко і нині живий. Ми з ним листуємося.

— З дитинства вам відомий і Тарас Шевченко?

— Так. Чимало віршів поета я чув від боголюбівців, хоч, звичайно, не знав, кому вони належать. Перші переклади віршів Кобзаря я зробив ще в юності. Рано мені стало відоме й ім'я Павла Тичини — видатного поета, з яким я мав щастя бути знайомим, але вже згодом. Перекладав я також вірші Максима Рильського. Вони ввійшли до мого 5-томного зібрання творів, яке побачило світ 1971 року в Уфі. На жаль, перекладав я небагато. Перекладач — це особлива професія. Я нею володію слабо.

— Українську мову ви розумієте?

— В основному. Але, перекладаючи з оригіналу, обов'язково користуюся підрядником.

— Тема України звучить не лише у названих вами віршах?

— Звичайно. Розкрийте, наприклад, мою повість «Радість нашої домівки» (1951 рік). Серед її персонажів — українська дівчинка Оксана, її батько Петро. Одним із головних героїв моєї повісті «Помилування» (1985 рік) є українець Любомир Зух. Там же є епізодичний образ Кисіля. Дух України живе і в моїх інших творах. Але в цьому немає нічого дивного, оскільки український народ я люблю змалечку.

— Чи відповідають вам мої земляки взаємністю?

— По-моєму, так. Це я відчув, коли брав участь у святі 300-річчя возз'єднання України з Росією, коли

гостював на вашому «Поетичному травні». Я дуже дорожу дружбою з Олесем Гончаром, Дмитром Павличком, Борисом Олійником, Іваном Драчем. Довгі роки я дружив з Платоном Вороньком. Бережу добру пам'ять про Миколу Нагнибиду. На Україні вийшла збірка моїх поезій «Мій кінь» (1981 р.), тут побачила світ моя повість «Довге-довге дитинство» у перекладі Павла Мовчана. Запорізькі літератори подарували мені і моїм колегам невелику антологію башкирської поезії «Мелодії Агіделі». Про якість перекладів не можу судити. Але вельми вдячний.

— Хто, на вашу думку, зробив найбільший внесок у зміцнення українсько-башкирських літературних зв'язків?

— Безумовно, найбільшу роль у зміцненні цих зв'язків відіграли Павло Тичина і старійшина нашої поезії (цього року йому виповнилося 95 літ!) Сайфі Кудаш.

— Чи вважаєте ви, що можна говорити про традиції П. Тичини в башкирській літературі?

— Перебування в Уфі під час Великої Вітчизняної війни таких видатних письменників, як П. Тичина, М. Рильський, П. Панч, В. Сосюра, мало велике значення і благотворний вплив на творчу атмосферу в республіці, на підвищення художніх критеріїв башкирської літератури, розширення її тематичних обріїв та ін. І все ж говорити про виникнення традицій, наприклад, П. Тичини, я не наслідуюсь. Адже традиції створюються багатьма роками і десятиліттями.

— Ми вже згадували «Поетичний травень» 1978 року. В ті дні в книзі почесних гостей музею Дніпрогесу імені В. І. Леніна ви зробили такий запис: «Ми, група письменників Башкирії, відвідали музей Дніпрогесу і були вражені тим, що побачили й почули. В ті далекі

Народний поет Башкирії Мустай Карім (у центрі) із запорізькими письменниками у машинному залі Дніпрогесу.

роки світло Дніпрогесу ще не ввійшло в наші будинки. Але його світло відразу ввійшло у наші душі. Це було світло високого душевного поривання, світло соціалізму». А ще я пам'ятаю, як ви, знайомлячись із Запоріжжям, раз у раз повторювали: «Не впізнати Запоріжжя! І який же я радий цьому невпізнаванню!». Розкажіть, будь ласка, про вашу першу зустріч із нашим краєм.

— У війну я пройшов з боями всю південну Україну. Закарбувалися в пам'яті руїни, пожежі, людські сльози. Але були й радісні хвилини, коли нас вітали як визволителів. Був знаменитий «бабусин пайок». А в 1944 році я разом із своїми фронтовими товаришами був запрошений до Запоріжжя на святкування першої річниці визволення міста. На той час я вже працював кореспондентом фронтової газети, мав звання старшого лейтенанта, активно писав вірші. Крім

мене, до складу делегації входили старшина, Герой Радянського Союзу Пісков, малоземелець, старший сержант Аврамов, капітан Штейнгроб і лейтенант Каніфатьєв.

— Мустафо Сафичу, ви колись показували мені свій фронтовий записник...

— Сам дивуюся, як він зберігся! А нині з великим хвилюванням перечитую рядки, виведені хімічним олівцем. Хоча б оці: «Ось і берег великої ріки. Коли побачили Дніпро, дрож пройшов по тілу. Про Славутича ми мріяли ще за тихим Доном, не забуваємо його й нині. Поромом переправляємося через Дніпро. «Виявляється, поромом зручніше, аніж уплав», — жартує Аврамов, якому довелося штурмувати Дніпро під вогнем ворога». Після прийому в Запорізькому обкомі КП(б)У ми провели короткий мітинг на паровозоремонтному заводі, потім зустрілися з дніпробудівцями. Наступного дня відвідали 2-й зразковий дитячий садок. Малюки оточили Піскова — кожному хотілося доторкнутися своїми руками до його Золотої Зірки. Запам'ятався рудий хлопчик років чотирьох, який поважно вийшов на середину кола і прочитав вірша:

Я летаю далеко,
Я летаю blisko.
Я летаю високо,
Я летаю низко.

Потім були гостини в колгоспі імені Калініна Запорізького району — в тому самому селі Цар-Кут, де мої супутники із Запорізької дивізії брали участь у жорстоких боях з фашистами. Коли виїхали в поле, всі колгоспниці з токів прибігли до нашої машини. Розповідали про своїх фронтовиків, розпитували нас, плакали... На баштані вони рвали для нас кавуни і роби-

ли на них написи: «Це для вашого генерала», «Для полковника», «Для героїв». Була і товариська вечерея, на якій за проханням присутніх мені довелося читати вірші — Симонова, Суркова, а відтак і свої...

— То ж які почуття у вас викликає сьогодні слово «Запоріжжя»?

— Різні. Але здебільшого — радісні, піднесені, святешні. І я не просто так, не заради красивих слів сказав запоріжцям у дні «Поетичного травня»: «Мое серце віддане навек вашій співучій землі». Справді, я переконаний, що творці Дніпрогесу живуть на сонячному боці планети, вони люблять красне слово, гідні найзадушевнішої пісні. Палке вітання їм!

— Запоріжці в свою чергу вітають вас, славетного співця «чуття єдиної родини», великого друга України і краю Дніпрогесу, з високим ювілеєм та бажають козацького здоров'я, щастя і вічно молодого натхнення.

— Широ дякую! (Ці слова М. Карім вимовляє українською мовою).

*Газета «Запорізька правда»,
(22 жовтня 1989 р.)*

НАРОДНИЙ ПОЕТ УКРАЇНИ

«САТИРА НЕ ГЛАДИТЬ НІ КУМА, НІ СВАТА»

Чудні все-таки люди, оті сатирики! Нема щоб спокійнісінько сидіти в кабінеті та оспівувати коси дівочі або весняні струмочки. Ні ж, несе їх бенеря на вулицю, на будову, в колгосп — де і спечно, і бучно і, знову ж, кушпела та дим... Чого? — питається. Та все ж у пошуках об'єктів для «оспівування». Інших піітів тільки бісики в карих оченятах чи пуп'янки на дереві виводять із стану рівноваги і приковують до пера. А цих, сатириків, хлібом не годуй — дай ярижника-п'яндиголову якогось, чи окозамилувача-пустобреха, чи чинушу-бюрократа... А стрівши де-небудь котрогось із цих типів, сатирики не читають йому мораль і навіть у міліцію не цуплять його, а ... притьмом хапаються за перо. Пишуть. Фейлетона. Відтак фейлетона пропечатують газети чи журнали. А там ще, дивись, артисти по радіо і телевізору читають (найчастіше отой смішно-сурйозний Андрій Сова). І тоді люди регочуться до упаду і показують пальцями — тільки вже не на тих п'яндиголов, пустобрехів чи бюрократів, які надихнули сатирика на фейлетон, а на інших — своїх, так би мовити, ріднесеньких. Тоді горопашним «ріднесеньким» хоч із світу чимглядь тікай. Бо сміх — це вам не догана по профспілковій лінії і не прочуханка-наминачка на активі. Сміх — це така штука, що най-

черствішого дошкулить, найзагартованішого допече, найнезворушнішого дойме до живих печінок. Пригадаєте, сміху боїться навіть той, хто вже нічого анічогі-сінько не боїться?

Не виняток серед сатириків і поет Степан Олійник, який, всупереч своєму прізвищу, в роботі письменницькій в основному користується не «олією», а тее... скипидаром. Справді, ось почитайте його останню книжку «Добрий день вам, добрі люди!»¹ Ви не зважайте, що заголовок у книжки звучить так солодко. Цей сатирик із тих, що укусить і меду дасть. Доброго дня він, звичайно, лише добрим людям зичить — і космічним гінцям, хоробрим молодцям Павлу Беляєву та Олексію Леонову, бо «перегнав «Восход» фантастів років так на двісті!», і славетному запорожцю Леоніду Жаботинському, який «по заслuzі в козаках», і клопітливому голові артілі, який не знає спочину ані літом, ні зимою, і колгоспному механізаторові, майстру на всі руки Миколі, що «мов той Фігаро, їй-богу: Микола — тут, Микола — там!», і бідовій ланковій-буряківниці, до якої в гості йде все село, і невтомному фотокореспондентові, котрий все життя «за хорошими людьми поспіша», і талановитому колезі по перу, який «хоч плава по морях, не плаває в житті»...

І такий же поет у цих віршах ніжний та люб'язний — хоч до рани прикладай.

Та ось він береться за інших «героїв» — і тут його ніби підмінюють. Скільки гніву, обурення, злості! Слово, розпечене в горні серця, аж палахкотить. Вірш вибухає, як бомба, і смертельно вражає всіляких недругів — як внутрішніх, так і зовнішніх, отих піратів, що лізуть «в державу чужу і квартиру».

¹ С. Олійник. Добрий день вам, добрі люди! Видавництво «Радянський письменник», Київ, 1966, 160 стор.

З який сарказмом поет змальовує фізіономію слизькоязикового «філософа», «підбрехача Бі-Бі-СІ», гидкого демагога Льоки з «прокислою міною на лиці» і «зверхнім» поглядом на народ!» Це він

Падкий на чорну чужину,
Словник гортає «інших» мов,
А рідну мову чарівну
Ганьбить і топче — знов і знов.

Сказано — сатирик! У магазині (чи не в київському універмазі?) натрапив поет на пресимпатичну продавщицю-мадонну, яка — щоб не турбував її — послала його до того, що з рижками малюють. В іншому магазині йому теж попайдило — він зустрів продавщицю-грубіянку (у нас же таких одиниці!). І що ж? Замість того, щоб висловити своє захоплення у книзі скарг, поет на радощах сів і в три миги накатав фейлетона «Красиві дівчата у нас в магазині». Тепер люди добрі і в Крижополі, і в Гуляйполі на деяких «ввічливих» продавщиць велезначно кивають і допитуються:

— Звідки це Степан Іванович Олійник про вашу лагідну вдачу довідався?

Після поетової сатири почухаються там, де й не свербить, і запеклі любителі позасідати — так, що аж «штани блищать від сидячки» («А ми засідаєм...»), і чиновники з черствими, як підошва, душами, котрі пересилають супліки на перевірку до тих, на кого люди скаржаться («Скарга»), і псевдовчені та кандидати в нуки, «хто в наш величний час прилип, як смола, до науки» («За білим парканом»), і керівники-невдахи, у яких «у стайнях — люстри», а клуб — «на замочку, бо світла нема» («Бугай під торшером»), і цивілізовані дикуни, які, опинившись на лоні природи, ламають, нищать і нівечать все живе («Омелько Свистун на лоні природи»), і ще багато інших людей — фальшивих,

нечесних, жовчних, які, ніде правди діти, ще трапляються на нашій життєвій ниві.

Для таких сміх народу — нищівний, дружний, переможний — все одно що гексахлоран для дротяників, попелиць, довгоносиків та інших сільськогосподарських шкідників. Поет-сатирик Степан Олійник блискуче користується цим «хімікатом» і талановито допомагає народові в його щоденних турботах. Останній йому віддячує за це любов'ю і довір'ям — не випадково ж поет обраний депутатом у народний Парламент.

Насамкінець радимо: прочитайте цю книжку С. Олійника. Ви неодмінно скажете йому спасибі — за дотепне слово, за гостре перо, за щире серце.

За те, що він — сатирик і що його сатира, як він сам про це справедливо зауважив, «не гладить ні кума, ні свата».

Газета «Запорізька правда», (10 вересня 1966 р.)

СМЕХ — ИСЦЕЛИТЕЛЬ

(К 60-летию Степана Ивановича Олейника)

Теперь я знаю, почему юмористы избрали для своего праздника — Дня смеха — апрель! Ведь именно в этом месяце родился известный украинский сатирик и юморист Степан Иванович Олейник. Не верите? Посмотрите в календарь. Так и написано — черным по белому: «Родился 3 апреля в селе Посиселах на Одещине». А последнее слово вам ни о чем не говорит? Одесса! Помните: «Вам надо шьюток? Их у меня... есть!».

Впрочем, в апреле родился не только Олейник... В этом же месяце (только двумя днями и сто одним годом

раньше) пришел в мир великий Николай Васильевич Гоголь. Начиная с 12 апреля в этом месяце мастера смеха рождались буквально ежедневно: Александр Николаевич Островский, Демьян Бедный, Денис Фонвизин, через некоторый перерыв — гениальный Вильям Шекспир, а еще несколько дней спустя — знаменитый автор «Швейка» Ярослав Гашек...

В этом же месяце сказали свое гордое «уа!» современные украинские юмористы Дмитро Белоус и Юрий Мокриев (их имен, правда, еще нет в настольном календаре)...

Как видите, сплошной месяц смеха. После этого Олейник вряд ли мог не сделаться юмористом. Хотя надо отдать ему должное — он отчаянно сопротивлялся — писал вначале статьи, очерки, лирические стихи, а к сатире и юмору обратился только тогда, когда имел за плечами большой жизненный опыт — ни много ни мало четыре десятка лет. Но как «обратился»! Уже его первая книга юмористических стихов «Мої земляки» была восторженно встречена читателями, когда же через год вышла вторая — «Наші знайомі!» — она была расценена как свидетельство успехов всей украинской литературы, а на груди «дебютанта» засверкала медаль лауреата Государственной премии.

После этого книги с фамилией Олейника на обложке посыпались, как из рога изобилия, — «Ознаки весни», «Гумор і сатира», «Як ми скажем — так і буде», «Ровесники», «Сер Макітра», «Ходить перець по городу», «З щирим серцем, а про декого з перцем», «Дорога дама», «Який Сава, така й слава», «Шахтарям донецьким — хлопцям молодецьким», «Здоровенькі були!», «Хімік — чудодій», «Ой ти, Галю...», «Карась-середняк», «П'яні вовки», «Дозвольте запевнити», «Добрий день вам, добрі люди» и т. д. и т. п. Имя сатирика не сходило и не сходит со страниц

газет и журналов, его юморески звучали и звучат в концертах, по радио и телевидению. Десятки лучших произведений поэта опубликовала газета «Правда» в превосходных переводах В. Корчагина и др.

Поневоле задумываешься: в чем секрет такого успеха Степана Олейника? В талантливости? Безусловно. Но ведь талантливых юмористов у нас немало, а вот слава, что-то их не очень балует. Тогда в чем же? В мастерстве? Да, но ведь «мастерство» — понятие растяжимое, к тому же — отнюдь не из юмористического словаря...

Однако — оставим «теорию». Обратимся к главному — к смеху. Каков он у Олейника? Мягкий, светлый, веселый, доброжелательный, острый, едкий, злой, грозный? И тот, и другой, и третий... Поэт невиданно увеличил амплитуду смеха — от лирического юмора до убийственного сарказма. Больше того, он значительно дополнил «амплуа» сатирика, смело введя в свои произведения положительного героя — современника. Что же касается смеха С. Олейника, то он прежде всего — исцеляющий.

Тут самый раз вздохнуть по поводу того, что на свете белом есть немало болезней, для лечения которых учеными до сих пор не найдены лекарства. Они, как правило, очень болезненные, к тому же — инфекционные, к тому же — в отличие от других болезней — приносят окружающим больше вреда, нежели самим больным.

Догадываетесь? Бюрократизм, очковтирательство, пьянство, взяточничество, хулиганство, ханжество... То тут, то там встречаем мы людей, в большей или меньшей степени пораженных микробами этих болезней. Увы, только против некоторых из них у нас есть лекарства. Имеем в виду и амбулаторное лечение

(«вливания» на собраниях, заседаниях, в печати), и, конечно, стационарное (вытрезвитель, 15 суток ареста, тюрьма).

Но самое эффективное лекарство против этих болезней все-таки изобрел народ. Нет, это не примочки, не чудодейственные травы, не знахарство. Это — смех. «Смех воспитывает человека, возвышает» — говорил незабвенный Остап Вишня, о котором одна из прогрессивных американских газет как-то писала, что это «самый выдающийся юморист мира».

Степан Олейник, пожалуй, самый талантливый последователь О. Вишни, любимый народом поэт-исцелитель, мастер украинского смеха. Эти слова можно было бы подтвердить многочисленными цитатами из произведений юбиляра, но ведь их читатели великолепно знают (кто не знает — пусть промолчит, потому что это не делает ему чести...).

Впрочем, одну цитату мы всё-таки приведем. Только перед этим скажем, что желаем юбиляру — славному Степану Ивановичу Олейнику — крепкого здоровья, казацкого юмора, пороха в пороховнице!

Такие же пожелания поэту в эти дни идут (вот и обещанная цитата):

З цехів Запоріжжя,
з донецьких забоїв,
Від тисяч прославлених в правді
героїв,
З колгоспних ланів
від майстрів урожаю,
Від кожної хати — від краю до
краю...

*Газета «Індустріальне Запоріжжя»,
(2 квітня 1968 р.)*

СНАЙПЕР ВЕСЕЛОГО ЦЕХУ

Пригадую, на одному з вечорів «Поетичного травня» я запитав аудиторію:

— Якби в нашій республіці існувало почесне звання «Народний поет України» (як от у Білорусії, Таджикистані, Грузії, Башкирії чи Калмикії), кому, на вашу думку, його треба було присвоїти в першу чергу?

І майже всі, хто був присутній у залі, дружно загукали:

— Степанові Олійнику!

Справді, популярність цього снайпера веселого цеху була дивовижною. Жодна ЕВМ не в змозі підрахувати, скільки радісних, променистих хвилин подарував С. Олійник людям, скільки сил, енергії та здоров'я додав народу його унікальний, іскрометний талант! А якою могутньою, очисною зливою уявляється мені його сатира «в ім'я добра, супроти зла»! Десятки, сотні «антигероїв» висміяв поет у своїх творах і цим зробив суспільству неоціненну послугу, адже, за висловом класика, розпізнане зло вже не небезпечне.

Так, С. Олійник любив Запоріжжя, пишався його історією, поважав робітництво міста. Не випадково Запоріжжя згадується у першому ж рядку одного з програмних віршів поета. У вірші «Дніпро» С. Олійник оспівує «жар-птицю» Дніпрогесу. Схвильованим поетичним словом він відгукнувся на трудовий подвиг запорізьких металургів, які встановили світовий рекорд по виплавці «криці». Тепло вітав С. Олійник також олімпійський рекорд запорізького «козарлюги» Леоніда Жаботинського. Наш край згадується і в ряді сатиричних творів поета. Немає сумніву, що наші земляки (а в сім'ї, як мовиться, не без виродка) стали прототипами й деяких героїв «навпаки», адже С. Олійник неодноразово приїздив до Запоріжжя, часто зустрічав-

ся з людьми, пильно вдивлявся і вслухався в довколишню дійсність, аби потім настрикнути на сатиричне перо і витягти на світ Божий якогось «незамінимого Мацапуру» чи «Саливона Могоричного»...

Особливо запам'ятався мені приїзд Степана Івановича на обласний семінар молодих літераторів, який ми проводили 1967 року. В ті дні «Запорізька правда» опублікувала оповідання письменника «Кожушок» і фото: видатний гуморист і сатирик у колі запорізьких початківців (деякі з них нині — члени Спілки письменників України). Жваво, захоплююче, з гумором розповів поет про письменницьку працю, про свій шлях у літературу, про зустріч з цікавими людьми. Лейтмотивом його промови було: дорожи званням літератора, будь правдивим, люби людей. Згодом ці думки С. Олійник висловив у своєму вірші «Згадую пам'ятний вечір», яким відкривалося його «Вибране»:

Трапиться слово зрадливе —
Геть його, синку, гони!
Щось написати неправдиве —
Боже тебе борони!

Відтоді ми нерідко, зустрічаючись із Степаном Івановичем на письменницьких з'їздах чи пленумах, згадували наше Запоріжжя, Дніпрогес, Хортицю... Ближче ми з ним познайомилися, коли на Донеччині проводилися Дні української літератури. Виступати було приємно: шахтарі мовби скучили за українською мовою і залюбки вслухалися в поетичне слово. Гуморески ж С. Олійника тут приймали на-ура. До речі, з тих часів у мене збереглося фото, на якому поруч із С. Олійником — О. Гончар і Б. Олійник, І. Драч і В. Коротич... Гай-гай, як давно це було.

У 1979 році С. Олійник був учасником «Поетичного травня» (вірніше, він прибув до Запоріжжя в одній важливій справі, але нам вдалося його «засватати» на висту-

Під час Тижня української літератури на Луганщині (70-ті роки). Зліва направо: перший ряд — Леонід Вишеславський, Борис Олійник, Степан Олійник, Олесь Гончар; другий ряд — Леонід Куліш, Петро Ребро, Іван Драч, Віталій Коротич.

пи). Земляки, певне, пам'ятають великий літературний вечір у Будинку політосвіти. Скільки раз зал вибухав сміхом і гримів оплесками, коли Степан Іванович з натхненням і з неабияким артистизмом читав свої гуморески: «Де Іван?», «Проводжають в армію Петра», «Симпозіум», «Йшов автобус на Полтаву», «Дозасідався», «Синок-математик», «Розлука баби і внука» та ін.

Дуже тепло приймали уславленого сміхотворця трудівники заводу «Запоріжсталь», а також села Мар'ївка (колгосп «Росія») Запорізького району. До речі, мар'ївці подарували поетові стільки квітів (саме цвів бузок), що не видно було сцени. Яке ж було наше здивування, коли ми після вечора вийшли з Будинку культури і бачимо, що на подвір'ї людей ще більше. Що ж сталося? Літературний вечір транслювало місцеве радіо. Люди, почувши, що в селі Степан Олійник, кинули печене й варене (один дідусь признався, що гнав самогон, але був змушений припинити «процес») і при-

бігли, щоб побачити «живого Олійника». Вони тиснули руку гостеві, просили:

— Приїздіть іще, Степане Івановичу!

— Обов'язково приїду! — обіцяв поет.

Через два роки після цього нам знову довелося виступати разом. У Палаці культури «Україна» відбувся літературний вечір, присвячений закінченню VIII з'їзду письменників України. Мені з С. Олійником випала честь представляти гумористично-сатиричний цех республіки. Між іншим, не обійшлося без конфузу. П. Загребельний, який головував на вечорі, суворо попередив поетів (а їх було з півтори десятка), щоб не виголошували ніяких промов і читали тільки по одному віршу. І що ж вийшло? Через п'ятнадцять-двадцять хвилин усі поети «відстрілялися» і залишилися... ми із Степаном Івановичем. А в залі ж тисячі людей, увесь Уряд, Політбюро на чолі з Щербицьким! Вже перед виходом до мікрофону отримую записку від П. Загребельного: «Петре! Читай побільше! Хоч і півгодини!» (Схожу цидулку одержав і С. Олійник). На ходу підбираю «репертуар» (книжки з собою не захопив)... Як ніколи, довго не відпускає аудиторія Степана Івановича. Здається, він уже прочитав усе, що знає напам'ять. А люди просять: «Читайте ще!» І в їхніх очах скільки радості й любові до поета!

Того ж року, зустрівшись у Москві на Всесоюзному з'їзді письменників, ми з С. Олійником домовилися про проведення в Запоріжжі його творчого вечора. Але через кілька місяців поета не стало...

Нещодавно я, побувавши на Олійниківських читаннях в Одеській області, мовби знову зустрівся зі своїм старшим другом, твори якого (ту ж «Дівчину») я ще школярем читав зі сцени сільського клубу. Побачився з багатьма прекрасними людьми, вклонився землі, яка виколосала видатного поета. Юним земля-

кам С. Олійника нагадав, яка це була красива людина, духовно багата, щедра, шляхетна. З радістю відвідав у селі Левадівці на Одещині музей Степана Олійника, в якому зібрано чимало цікавих матеріалів, в експозиціях — особисті речі поета, а екскурсії проводять учні місцевої школи. Відчувається, що музей став своєрідним народним університетом, скарбницею духовності в цьому краї. Ось чому, коли мені було присвоєно премію імені Степана Олійника (до речі, це було сюрпризом для мене), я відразу ж половину грошової частини премії передав на утримання і реконструкцію музею поета.

До речі, в Олійниківських читаннях, крім великої групи українських гумористів (очолював їх, як завжди, вірний друг поета, відомий «олійникознавець», професор Одеського університету Іван Дузь), взяли участь донька поета Леся, внук Максим, сестра Марія Іванівна, гості з-за кордону.

Ще одне «до речі». Цього разу вперше премій імені Степана Олійника було удостоєно двох артистів. Один із них — це популярний майстер розмовного жанру, народний артист України Андрій Сова (на мій погляд, ніхто не міг так блискуче «розшифрувати» твори С. Олійника, як А. Сова). Другим лауреатом став артист Української естради, порівняно молодий, але вельми ростучий митець Анатолій Демчук, який ще недавно працював у Запоріжжі, зокрема — в обласній філармонії. Цей актор і сьогодні вміло, талановито пропагує кращі зразки олійниківського гумору, в тому числі — прямо-таки неперевершено читає його усмішку «Проводжають в армію Петра». Як читачі, очевидно, пам'ятають, там ідеться про те, як проводжаючи, набравшись, як май груш, забули десь новобранця, а потім його все-таки вкинули в поїзд, самі ж іще довго пиячили: «проводжали в армію Петра». Оскільки Демчук буває на Олійниківських читаннях майже щороку і завше читає свого «Петра», само собою

у мене виникла думка написати дружній шарж на тему
«Проводжають в Київ Демчука»:

Всі зійшлись на свято превеселе,
Прибула й Олійника дочка...
Три доби не спали Пасисели —
Проводжали в Київ Демчука!

Грав баян. Цілунки. Подарунки.
Знов співала Толіна кума.
— Так читай, щоб був як Тарапунька! —
Свій наказ чеканив дід Хома.

Мед-вино всю ніч хилили вволю,
А на ранок сіли на «газон»
І махнули проводжати Толю
Аж туди, де станція, перон...

Як пили шампанське в дружнім колі,
Спихватився раптом дід Хома:
— Підождіть, бо щось не видно Толі.
Гостя дорогенького нема!

На рішучий запит Шабатина
Руку дід приклав до картуза:
— Дівка вкрала сукиного сина! —
І в старого капнула сльоза.

Привезли артиста, як годиться,
Вкинули у поїзд на ходу.
Вже давно наш Толя у столиці
Жінку обіймає молоду.

Виступає... Оплески! Аншлаги!
Вже звання чекає козака.
А в селі ще й досі хияють брагу —
Проводжають в Київ Демчука!

Альманах «Веселий курінь», (№ 2, 1995 р.)

СВЕТ ЛЮБВИ ВЫСОКОЙ

(К 60-летию со дня рождения Д. Н. Кугультинова)

Петру Ребро — талантливому сыну
Украины, влюбленному в свой язык
и своего своего народа, с любовью
и дружбой,
Д. Кугультинов
16. X. 77г.

Это было несколько лет назад. В концертном зале г. Элисты торжественно открывались Дни украинской литературы в Калмыкии. После выступления первого секретаря обкома на трибуну поднялся Давид Кугультинов.

Мне неоднократно приходилось видеть на трибуне и слышать выдающегося певца братской Калмыкии, но на этот раз он был особенно вдохновенен и красив. Его речь — то тихая, задушевная, то пламенная, страстная — завораживала, как чудодейство. Она звучала на русском языке, на калмыцком

(когда поэт приводил народные пословицы), и даже на чистейшем украинском (когда он обращался к нам, гостям). Поэт говорил о жизни, о дружбе народов, об искусстве, литературе, поэзии, о величии труда и красоте, целебности человеческого общения, о любви к Украине, к Запорожью.

— Я глубоко уверен, — сказал Давид Никитич, — что не только в этом зале, но и за его пределами, во всей республике и стране не найдется человека, который не восторгался бы чудесными украинскими песнями, не знал богатства украинской литературы, основоположником которой был великий Тарас Шевченко.

Позднее в интервью корреспонденту «Литературной газеты» Д. Кугультинов сказал: «Часто думаю об Украине. Шевченко был всегда для меня идеалом поэта. Хочется написать о нем. Однако, кажется, я еще не созрел для такого ответственного произведения».

В другом интервью он свидетельствует: «Украинский язык я изучил во время войны». Фронтовые пути поэта пролегли через всю Украину. В составе 252-й Харьковской Краснознаменной стрелковой дивизии Д. Кугультинов освобождал от фашистов Харьков, Полтаву, Черкассы, принимал участие в Корсунь-Шевченковской битве. Об этом его стихи «Через Днепр» и известная поэма «Воспоминания, разбуженные Вьетнамом», где есть такие автобиографические строки.

Навек нам Украина дорога
Бескрайними просторами степными.
Война... Февраль. В тиски берем врага.
И отступает враг в огне и дыме.
А мы за ним в грязище по колено...
Мы вместе, нас не разольешь водой,
Во всех боях мы рядом неизменно
С украинцем Иваном Лободой.

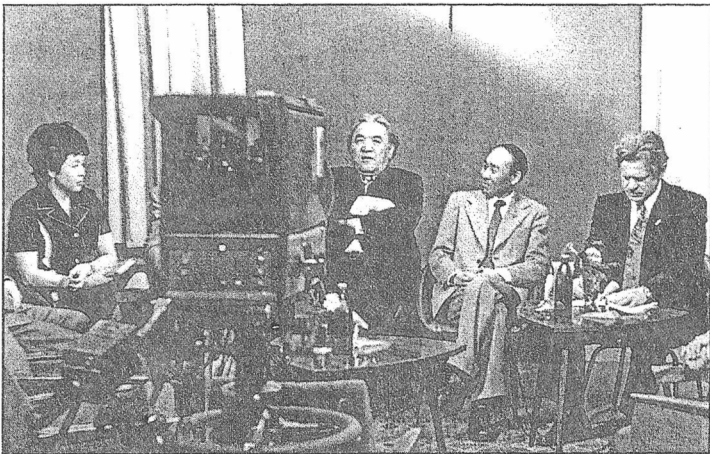
В октябре 1977 года во время Дней литературы и искусства Калмыцкой АССР на Запорожье поэт был гостем нашего края. Помнится, Д. Кугультинов прилетел в Запорожье из Москвы. Самолет немного опоздал, поэтому Давид Никитич прямо с аэродрома прибыл во Дворец культуры «Орбита», где торжественно открывалась декада братской культуры. Появление в президиуме виднейшего мастера отечественной поэзии вызвало бурную овацию. И сразу же дорогому гостю дали слово. Думаю, на многие годы запомнили участники вечера и яркую речь поэта, и его стихи «Зерно»,

«Дайте, дайте первую удачу!», и, конечно, стихотворение «Пушкин».

Д. Кугультинов гостил у сталеваров завода «Запорожсталь», побывал у тружеников Михайловского района, встретился в Доме печати с писателями, журналистами и культработниками города.

Как раз к тому времени увидела свет небольшая антология калмыцкой поэзии в переводах запорожских поэтов — «Тюльпани з-над Каспію». В предисловии к этой книге председатель правления Союза писателей Калмыкии Д. Кугультинов говорит: «Ныне я обращаюсь к Запорожью. Мне хочется высказать свои самые лучшие пожелания, слова самой пламенной любви к этому славному краю.

Запорожье... Созвездия огней Днепрогэса, величественные зарева «Запорожстали», живописный остров Хортица... Сказочный край! Подобного даже представить не мог бессмертный Кобзарь Тарас Шевченко,

*Давид Кугультинов під час виступу
в Запорізькій телестудії.*

когда мечтал о лучшей, счастливой доле украинского народа.

Мы, литераторы Калмыкии, счастливы дружбой с писателями Запорожья, со славным рабочим классом и хлебодарами этого края. Мы всегда с волнением и радостью едем к своим побратимам, потому что знаем: Запорожье — это вдохновение».

Несколько лет назад удостоена Государственной премии СССР книга Д. Кугультинова «Зов апреля». В первом, программном стихотворении этой книги поэт воспевает «свет любви высокой», который «весенним миром правит». Воистину миром правит свет любви, добра, дружбы и братства. Не случайно этот удивительно тонкий, мудрый, современный поэт в минуту высокого вдохновения воскликнул: «Если бы у меня спросили, на каких путях искать правду, я бы ответил: «На путях братства»».

Именно на путях братства нашли наши люди, в том числе и калмыцкий народ, свое счастье, свою гордую правду, свою звонкую песню. Творчество Д. Кугультинова (так же, как и творчество Р. Гамзатова, М. Карима, К. Кулиева и других виднейших мастеров отечественной литературы) — свидетельства небывалого расцвета многонациональной литературы.

Сегодня запорожцы от всей души поздравляют выдающегося мастера поэзии и большого друга Украины и Запорожья со славным юбилеем и желают ему крепкого здоровья, неиссякаемого вдохновения, новых творческих побед.

*Газета «Индустриальное Запорожье»,
(13 березня 1982 р.)*

ПОРАНЕНИЙ КАМІНЬ

(Кайсин Кулієв на Запоріжжі)

Про жорстокість минулої війни сказано і написано багато. За висловом народного поета Кабардино-Балкарії Кайсина Кулієва навіть каміння вийшло з неї «ранами покрите». А що вже казати про людей! Яке серце не було опалене війною!

Сам К. Кулієв майже всю війну пролежав у шпиталях (був двічі тяжко пораненим).

Ледь одужавши після першого поранення, він попросився знову на фронт. Як раніше, бути парашутистом він уже не міг — за клопотанням керівництва Співки письменників К. Кулієва направили працювати журналістом у газету 51-ї армії «Сын отечества». Саме в складі редакції цієї газети поет пройшов нашу область — з краю в край. Це вже був 1943 рік, осінь. Ось як про це згадує сам Кайсин Шавалійович у своїх «Сторінках автобіографії»:

«З газетою «Сын отечества» я пройшов багатьма воєнними дорогами, брав участь у боях за визволення Ростова-на-Дону, Донбасу, Лівобережної України, був свідком і учасником дуже впертих боїв у районі Мелітополя — там, де йшла кровопролитна битва за Кримський перешийок. На невеликій ділянці було зосереджено багато військ. Туди ми приїхали з Алімом Кешоковим. Дув сильний вітер, суховій. Визволивши Мелітополь, наші війська просувалися до Перекопу і

Сиваша. Пилюга стояла на дорогах. Це було в кінці жовтня. Поверталися біженці зі своїм скарбом. Я бачив багато гіркого і трагічного. Але вже видно було обличчя перемоги. Зустрічалися юрби полонених. У боях за Мелітополь ми бачили справжнє панування нашої авіації в повітрі...»¹

У боях за визволення Криму (на Макензієвих горах) К. Кулієва було знову тяжко поранено. Та ще більше рану бійцеві завдали вісті з дому: усіх кабардино-балкарців було виселено в холодні степи Казахстану.. «За кого ж я тут воюю? — картав себе письменник. — За тих, що скривдили мій народ?» Коли командуючий армії прийшов до шпиталю, щоб вручити К. Кулієву орден Вітчизняної війни II ступеня, він заперечив: «Я не заслужив його: мій народ покарано радянською владою». Генерал наполіг на своєму: «Мені доручено вручити вам орден — за особисту мужність».

Незважаючи на клопотання таких авторитетів, як Фадеев, Тихонов, Твардовський, К. Кулієв лише через десять з лишком років побачить свою батьківщину. На одному з виступів у 1967 році в Запоріжжі (була саме Декада літератури і мистецтва Російської Федерації) Кайсин так розхвилювався, що, розповідаючи, як через багато років показував 5-річному синочку Балкарію («Он вона, наша батьківщина, під хмарами, в небі!»), не стримав сліз...

І про Мелітопольщину він пам'ятав довго-довго. Вже живучи в Киргизії і пишучи нарис «Пісня» (а це було в 1952 році), він раптом згадує: «Знаєте, що мені пригадалося? Під Мелітополем ми прочитали в газеті вірш. У ньому мовилося, що не всі, хто йде в нічний бій, повернуться, не всі побачать рідні вогнища, але і за тих,

¹ К. Кулієв. Так растет и дерево. М., «Современник», Київ, 1975, 448 стр.

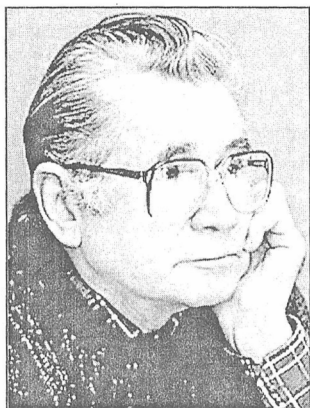
хто поляже в цю ніч, хай живуть ті, хто важкими шляхами війни дійдуть до перемоги...Багато з нас переписало ці вірші і не раз повторювали рядки, звернені до друзів, які йдуть уночі в бій:

Якщо закотиться моя зоря,
Хай ваші зорі осявають ніч!»

Запоріжці дуже радо вітали чудового поета, воїна-визволителя, козака-джигіта Кайсина та його побратима Ахмедхана Абу-Бакара. Ото відтоді в мене бібліотечка книг, на одній з яких можна прочитати: «Дорогому Петро, большому добротворцу, талантливому поету, гордому запорожцу, которому от всего сердца благодарны, — А. Абу-Бакар, К. Кулиев».

Обласна газета «Запорізька правда» (від 11 жовтня 1967 року) у статті «Дружба, народжена в боях» свідчила: «Я добре знаю вашу землю, бо наше братерство і дружба народилися в боях, бо на запорізькій землі ми разом з українськими братами проливали свою кров», — так почав свій виступ на зустрічі з літераторами та журналістами Запоріжжя народний поет Кабардино-Балкарії Кайсин Кулієв. Під час Великої Вітчизняної війни він воював під Мелітополем, Гуляйполем, звільняв від фашистів Токмак. І тепер з радісним хвилюванням знов зустрівся з землею, яку колись пройшов з боями, де гартувалась та міцніла велика єдність і дружба народів. Небувало змінився запорізький край. Кайсин Кулієв з захопленням розповідає про ті перетворення, які він зустрічає на кожному кроці. З'явилися нові чудові вулиці, заводи, навіть багатолюдні міста. «І ще я полюбив вашу землю за її бережливе ставлення до традицій дідів, за те, що шануєте і не забуваєте подвигів своїх синів. Така і моя земля»...

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ СТАРШОГО ПОБРАТИМА

Похмурого зимового дня закотилася зоря Павла Загребельного, який належав до когорти найвидатніших, найталановитіших, найплодовитіших українських прозаїків ХХ століття. Це була людина енциклопедичних знань, бистрого розуму, загостреного почуття гумору. Він віртуозно володів словом, орієнтувався в різних епохах, літературах, культурах, етносах. Його роман «Я, Богдан» може бути незамінним навчальним посібником для керівників усіх рівнів, аж до президентів включно. Це книга велика, глибока і мудра, як Біблія. Либонь, вона і житиме довго, як Книга книг, бо в ній — душа нашого народу, а вона, як відомо, вічна. А ще ж роман «Я, Богдан» — осанна Волі, гімн українству, запорозству.

Павло Архипович любив Запоріжжя, неодноразово тут бував, зокрема на Хортиці. У його знаменитому романі «Роксолана» безпосередньо Запорожжю присвячені розділи «Байда», «Дніпро» та ін.

Познайомилися ми з ним ще в 50-х роках (тоді він мешкав у Дніпропетровську) — вперше зустрілися в Херсоні на нараді молодих письменників. Відтак зустрічалися і в Запоріжжі, і в Києві, і в Москві, і в поїздах (зокрема, до Башкирії), і в Будинках творчості. Свого часу саме з рук Павла Загребельного я отримав Диплом і нагрудний знак лауреата Респуб-

ліканської премії імені П. Тичини. Маю від нього веселі, дотепні листи (деякі недавно опубліковані) й навіть смішний сонет «Мене забув Петро Ребро». Його написи на книгах, подарованих мені, дуже теплі, зворушливі, часом несподівані. Ось, наприклад, що написав автор «Роксолани» на титулі найновішого видання роману «Я, Богдан»: «Петрові Реброві, найвеселішому минулих часів серед похмурих «патріотиків» дня нинішнього — з давньою (вже понад 50 літ!) приязню і любов'ю».

П. Загребельний. 26 липня 2001 р., Конча-Озерна під Києвом».

Сьогодні мій старший побратим, великий українець відійшов у вічність. Україна плаче: не часто на наших теренах народжуються таланти такого масштабу. Земля ж тобі пухом, дорогий Павле Архиповичу!

...До відома молодших колег по літературному цеху (і читачів): коли наприкінці 1966 року вийшла постанова правління Спілки письменників України про утворення в Запоріжжі обласної філії СПУ, її підписали заступник голови правління Юрій Збанацький (О. Гончар перебував у відраядженні) і Павло Загребельний, який був відповідальним секретарем Спілки.

ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

Я, БОГДАН

СПОВІДЬ У СЛАВИ

Роман
Петрові Реброві,
найвеселішому данішкови
минулих часів серед похмурих
«патріотиків» дня нинішнього
з давньою (вже понад 50 літ!)
приязню і любов'ю
П. Загребельний
26 липня 2001 р.
у Конча-Озерній
під Києвом

Харків
«Фоліо»
2001

Газета «Запорозька Січ», (7 лютого 2009 р.)

ХОРТИЦЬКИЙ МЕД

(Пам'яті Андрія Вознесенського)

Свого часу, збираючи матеріал про Федора Логінова, я завітав до вдови легендарного дніпробудівця Зої Михайлівни, яка доживала віку в одному з елітних будинків столиці над Москвою-рікою.

Саме розглядали сімейні фотокартки часів відбудови Дніпрогесу і пили чай, коли на екрані телевізора з'явилися московські поети (здається, це був вечір поезії у Політехнічному інституті). Я звернув увагу, як Зоя Михайлівна уважно, навіть ревниво слухала виступ уже добре знамого на той час поета Андрія Вознесенського. Відтак коментувала:

— Цікаві вірші, гарні. Але як змінився Андрійко! — Потім, зітхнувши, додала: — А втім... він би й мене вже, мабуть, не впізнав!

— Ви знайомі з ним особисто? — запитав я.

— Так, — відповіла Зоя Михайлівна. — Ми дружили з батьками Андрія, коли ще він був хлопчиком. Хворобливим ріс, трохи відлюдкуватим. Батьки дуже хвилювалися за його здоров'я. Але мого чоловіка — «дядю Федю» — Андрійко дуже любив. Тим паче, що Логінов ніколи не приходив до Вознесенських з порожніми руками. Найчастіше приносив мед (начальник Дніпробуду тримав кілька вуликів на Хортиці). Пригощав друзів також запорізькими яблуками, кавунами...

З Андрієм Вознесенським ми зблизилися в листопаді 1984 року, коли відбувалися Дні літератури в Грузії, зокрема, в Абхазії. У делегації було до сотні «майстрів пера», але особливо тепло слухачі приймали Булата Окуджаву, Євгена Євтушенка й Андрія Вознесенського, який був із дружиною (до речі, теж відомою письменницею Зоєю Богуславською). Пригадую, колеги повторювали мій жарт: «Булат приїхав із гітарою, а Андрій — із жінкою. Хто з них більше вип'є?» Так би мовити, загадка-жарт.

Коли Вознесенські ставили автографи на «Кобзарі», який мандрував зі мною по Союзу, я запитав Андрія, чи бував він у Запоріжжі.

— Ні, — на якусь мить зняковів поет. — Але в мене таке враження, ніби я там був. Адже коли Логінов приїздив до Москви й приходив до нас, у нашій хаті з ранку до вечора чулося «Дніпробуд», «Хортиця», «гребля», «турбіна», «бетон»...

— А хортицький мед пам'ятаєш? — поцікавивсь я.

— Аякже! — пожвавився Вознесенський. — У сутужні повоєнні роки це був такий «допінг»! — і додав: — Узагалі, відтоді мені здається, що я ніколи і ніде не їв смачнішого меду, ніж той, що привозив із Запоріжжя дядя Федя!

Мабуть, у віддяку Україні, Запоріжжю за цей гостинець Андрій Вознесенський написав поезію про Тараса Шевченка «Крізь стрій», а також свої вірші «Роздуми над Чорнобилем». Я ж відповів йому тим, що переклав рідною мовою його поезію «Грузинські храми» (адже ми здибалися на грузинській землі):

Усе стоїть перед очима
Дзвіниця мхетенська оця:
Вона нагадує точилку
Для божого для олівця.

Либонь, цим олівцем Всевишній
Хмарки позначив угорі,
Слід літака і гілку вишні,
І диво-промінь на зорі.
Від нього граціозна лінія
Обводить піднебесний сад,
Де часом розпускалась лілія,
Неначе роблячи шпагат.
На радість се чи на погибель?
Це просто так чи божий скарб?
Та головне, щоб зроду грифель
Не розгубив сліпучих фарб.
Мені від Грузії не треба
Подяк за те, що я співець.
Лише б вона дружила з небом
І не списався олівець.

*Газета «Запорізька правда»,
(10 червня 2010 р.)*

ЯК СМІЯВСЯ КОВІНЬКА

(До 100-річчя від дня народження
видатного письменника-гумориста)

Коли мені хочеться уявити, так би мовити, потомственного українця, я завжди згадую легендарного полтавця Олександра Івановича Ковіньку, якого, за висловом Ф. Маківчука, «життя так уже м'яло, так викручувало, так гнуло, а от не скрутило й не зігнуло». На жаль, редактор «Перцю», коли писав своє «Слово про О. І. Ковіньку», не зміг відверто сказати, що ж то

за «життя». А йшлося про сталінський режим: так само, як і Остапа Вишню та десятки, сотні інших українських письменників (звичайно, «буржуазних націоналістів»), Ковіньку було «запаковано» до ГУЛАГУ, який нічим не відрізнявся від пекла.

Якось я по секрету поцікавився, скільки ж років «відбухав» Олександр Іванович у таборах, і побачив, як на завше усміхнене обличчя письменника-оптиміста впала тінь.

— Двадцять один рік і двадцять один день, — відповів він сумно. І гірко пожартував: — Очко!

Сталінські опричники робили все, аби зламати козацький дух письменника і витруїти почуття гумору. Дарма! Вийшовши на волю, Олександр Іванович, як і Павло Михайлович (Остап Вишня), подарував рідному народові цілу бібліотечку веселих, іскрометних книг,

без яких нині важко уявити нашу вітчизняну гумористику і все красне письменство, — «Як мене купали і сповивали», «Ось не грайте на нервах», «Кутя з медом», «Преподобні вуха», «Цьвох — і ваших нет!», «І не кажіть, і не говоріть...», «Коти і котячі хвости», «Попап пальцем у небо», «Превелебні свистуни», «Щоб співалося і сміялося...», «Згадую й розгадую», «Мандрівка з віником», «Смішне пригинає, смішне й виправляє» та ін.

Мені з Ковінькою довелося зустрічатися і спілкуватися багато разів — і в Запоріжжі (зокрема на літературному лекторії), і в Києві, і, звичайно, в Полтаві (особливо на Сорочинському ярмарку). І щоразу я помічав, що Олександра Івановича супроводжує чималенький гурт молодших колег чи просто читачів, які, так би мовити, заглядають йому в рот і кожне слово зустрічають дружним реготом.

Складалося враження, що Ковінька сіє гумор як з рукава, випромінює флюїди сміху. Так хвилини чи години спілкування з письменником-гумористом ставали сеансами чудодійної, цілющої сміхотерапії. Після таких «сеансів» у сотень, тисяч людей наповнювалося радістю серце і міцніло здоров'я (куди там хваленим Кашпіровським!).

Як відомо, саме Олександрові Івановичу належить «класичне» визначення «чим відрізняється гумор від сатири». Посилаючись на знайому доярку, яка допомогла розв'язати давню суперечку літературознавців, Ковінька пояснював:

— Якщо ланкова дає бригадирові дулю в кишені, то це гумор. А коли вона оту дулю тиче бригадирові під самісінького його носа — ото вже буде сатира!

Запам'яталася і придибенція, про яку любив розповідати Ковінька після перебування на одному з цукрових заводів:

— Кагати мішків — аж до неба! І всі з цукром. Душа радіє: нап'ємося солодкого чаю! Коли це строга обява висить: «Использовать женщин на мешках категорически запрещается!»

Либонь, зоряною годиною в житті видатного полтавця був його виступ на VI з'їзді письменників України (1971 р.). Взагалі-то мені довелося побувати на багатьох письменницьких з'їздах, але жодного разу я не бачив своїх колег такими веселими й розкутими, як тоді, коли промовляв Олександр Іванович. Височенний, мов жердина, він стояв на трибуні і, мізинцем виписуючи якісь узорі на блискучому, мов гарбуз, черепі, творив... сміх. Майже півгодини у залі не вщухав регіт — і головуючий на той момент П. Загребельний не наважувався нагадати промовцю про регламент, адже говорив він про надзвичайно серйозні речі. Наприклад, Ковінька висміяв урядову інструкцію, яка фактично забороняла письменникам пенсійного віку друкувати твори. «Хоч ти вівці стрижи, хоч капусту рости, хоч памфлети пиши, — сказав гумористові знайомий фінансист, — а є установка, щоб ми утримували з пенсії додаткові набутки». І «по-дружньому» порадив: «Олександр Івановичу! Не пиши ти памфлетів проти паліїв війни і мракобісів, і тоді тобі буде повністю виплачуватися пенсія». Чи не правда, парадокс?

Цілком слушно письменник висловив подив з того, що в нашому архіцивілізованому суспільстві коли футболіст заб'є гол не ногою, а головою, газети цій події присвячують цілі сторінки, а радіо прямо-таки соловейком заливається. Тим часом про нові твори — в тому числі й гумористичні — ні в газетах, ні на радіо не прочитаєш і не почуєш.

Особливо ж дотепно знаний гуморист «пройшовся» по письменницьких будинках творчості.

— Був я нещодавно в Одесі в Будинку творчості, — розповів він. — Народу набилося повно, і все — шахтарі. Приїхали, накупалися, надихалися південним повітрям, а в останній день влаштували прощальний «банкет». Вранці сторож, скируючи порожні пляшки, бідкався:

— Ще таких письменників у нас зроду не було!

Згадав Олександр Іванович і Будинок творчості, що в Гаграх. За свідченням знайомої («симпатичної», як любив висловлюватися Ковінька) письменниці, там зібралися самі геологи. Лежить вона якось на пляжі, а одна молодиця у неї питає: «Ви, пробачте, з якої геологорозвідувальної партії?» «Ні з якої, — відповідає наша колега. — Я — письменниця». Жінка з подиву витріщила очі: «Письменниця? А як ви сюди попали?»

...Перечитую сьогодні книги з теплими, лірично-гумористичними автографами незабутнього Олександра Івановича та його листи і думаю: щасливий, невмирущий народ, який має таких синів. Завдяки їм з обличчя матінки-України ніколи не зникне усмішка!

*Журнал «Весела Січ»,
(№ 7, 2000 р.)*

ГОЛОВНИЙ ПЕРЧАНИН

(До 90-річчя від дня народження Ф. Ю. Маківчука)

Моя перша збірка сатири і гумору «Проти шерсті» побачила світ у бібліотеці «Перця» в 1958 році. Наклад книжки був 100 000 примірників, а редагував її вже тоді вельми популярний серед гумористів чоловік Федір Маківчук. Після того, як я після численних публікацій у журналі подав до редакції рукопис збірки, перчани Микола Білкун та Юрій Кругляк, з яким я вже був знайомий, сказали, щоб я «наніс візит» шефу (мовляв, він хоче на тебе подивитися).

— А як це зробити? — питаю не без страху.

— Дуже просто, — запевнили вони. — Іди в кабінет, кажи «Я — Ребро» і так далі...

Поогидавшись за дверима кабінету, на яких було написано «Відповідальний редактор», я несміливо зазирнув усередину. Федір Юрійович був сам у кабінеті. Він сидів за столом перед розкритою газетою (як згодом я довідався, то була «Радянська Україна») і, сучасною мовою кажучи, виступав.

Запросивши мене сісти, він продовжив монолог:

— І який тільки дурень чи дурепа оцю муру підписували? Чи в них уже зайшов ум за розум? Чи вони нас за телепнів вважають? — Відтак запитав, звертаючись до мене. — Читали?

— Ні, — знизав я плечима.

— І не треба читати! — порадив Маківчук, відсуваючи вбік газету, і поцікавився: — А ви що хотіли?

— Моє прізвище, — кажу, — «Ребро»...

— А, Петро! Запорожець! Вітаю вас у нашому курені, — Федір Юрійович повеселішав. І засипав мене питаннями: — Як там Запоріжжя? Димить? Гребля стоїть? Риба ловиться? Горілочку п'ють?

Лише в кінці розмови редактор «Перця» згадав про мій рукопис:

— Читав. Пай-дьоть! Так що готуйте могорич! — пожартував він наостанок.

Про цю розмову я не забув і одну з чергових перчанських книжок назвав «Могорич». До речі, редактором її теж був Маківчук.

Серед переказів про легендарного редактора журналу «Перець» (Федір Юрійович очолював його більше 40 років, при ньому тираж журналу сягнув кількох мільйонів) запам'ятався такий. Зустрічає його хтось на вулиці Орджонікідзе (в районі ЦК):

— Куди це ви, Юрійовичу, чимчикуєте?

— У найцентральніший комітет, — відповідає.

— Викликають?

— Несу с..., щоб набили.

— А що трапилось?

— Вийшов свіжий номер журналу.

А це розповів мені колишній працівник «Перця». Під час редакційної «літучки» задзвонив телефон. Ф. Маківчук підняв слухавку.

— Це з Харкова. Неподобство! Ваш власний кореспондент Ікс потрапив до витверезника!

— То, може, він збирає матеріал для фейлетону? — незворушно питає Федір Юрійович.

— Який фейлетон! Напився до чортиків! Звичайно, ми його відпустимо, але ж, товаришу Маківчук, свої кадри треба виховувати!

— Так, це дійсно неподобство, — погоджується редактор «Перця». — Скажіть Іксу, щоб він негайно їхав сюди. Будемо його виховувати. — А через кілька хвилин додає: — Тільки ж хай не забуде прихопити з собою пляшку!

На якійсь виробничій нараді Ф. Маківчук дозволив собі «непарламенський вислів» (це з ним іноді бувало). Зирк — сидять жіночки з відділу листів. Він приклав руку до серця:

— Дорогі дамочки, пробачте! Оце так негативно впливає на мене... — і він назвав прізвище одного з найінтелігентніших працівників «Перця».

Всі засміялися. Інцидент було вичерпано. Якось представник високої інстанції застав перчан за «чаєпитієм».

— Так ось ви чим тут займаєтесь! П'єте! — вигукнув він обурено. — І це в робочий час!

Ф. Маківчук спокійно витер губи серветкою.

— Заспокойтесь, товаришу, — сказав він своїм деренчливим голосом. — По-перше, ми не п'ємо, а закусюємо. А по-друге, займаємося тим, чим і положено. Надворі стоїть страшенна спека, то ж ми поливаємо «Перець», щоб не зав'яв!

Дзвонить із дому один із працівників «Перця», не байдучий до чарки.

— Федоре Юрійовичу, ой! — стогне. — Голова розвалюється. Я сьогодні не вийшов на роботу, бо, мабуть, у мене грип. Зараз, кажуть, епідемія... До речі, чи не знаєте, чим його найкраще лікувати?

— Знаю, — сердито відповідає Маківчук і ворушить жовнами.

— Чим? — допитується «хворий» колега.

— Розсолон!

Один поет-нездара скаржився Ф. Маківчуку по телефону:

— Я вже скільки творів надіслав вам, а ви жодного

не надрукували. Тим часом я пишу не гірше, ніж... — і він назвав прізвища широко відомих поетів.

— А ви пишiть краще, ніж... — Федiр Юрiйович повторив iмена названих поетiв, — i ми вас охоче друкуватимемо!

На нарадi в ЦК партiї зiмали стружку з редакторiв газет i журналiв, якi в'яло ведуть антиалкогольну пропаганду.

— Деякi журналістські колективи самi не є прикладом тверезого способу життjа, — обурювався головний iдеолог. — Ось, наприклад, нам надiшов сигнал, що в редакцiї «Перця» люблять почаркувати та ще й залучають до цього молодь — стажерiв посилають у гастроном за пляшкою! Це правда, товаришу Макiвчук?

Редактор «Перця» нехотjа пiдводиться i розводить руками:

— А кого ж менi посилати? Бiлкуна? Так вiн же на милицjах — ще розiб'є пляшку...

Розповiдають, що регiт був гомеричний.

А то якось я опублікував рецензiю на книжку Ф. Макiвчука «Про добре i про зле». Невдовзi прилетiв iз Києва лист (вiн у мене, на щастjа, зберiгся):

«Доброго здоров'я, Петре!

Велике, ну отакенне спасибi за рецензiю. Я просто не знав, що крию в собi такий таланти. А тепер усiм кажу: «Ну й талановитий я, стерво собаче!» Але це жарт. Ще раз спасибi».

Инцим разом Федiр Юрiйович запропонував менi приготувати для бiблiотеки «Перця» ще одну книжку «кращих творiв».

«Коли будете в Києвi, — писав вiн, — поговоримо детальнiше. А коли будете — це вже од Вас залежить. Так що хватай, Петре, поки тепле! Мiцно тисну руку! Ф. Макiвчук».

Журнал «Весела Сiч», (№ 10, 2004 р.)

ПРИВІТ ЗІ СТОЛИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ БАЙКИ

З легкої руки Сергія Воскрекасенка столицею української байки тривалий час називали Кам'янець-Подільський, де жив і працював видатний майстер цього жанру Микита Павлович Годованець. Це його Олександр Ковінька, виступаючи на Всеукраїнському письменницькому з'їзді, назвав наймудрішим байкарем України.

На жаль, доля нашому українському Езопу випала нелегка: у розквіті творчих сил він потрапив під сталінську гільйотину — став в'язнем ГУЛАГ'у. Образно кажучи, українська байка опинилась за ґратами. Чверть віку наш головний байкар не міг оприлюднити свої нові твори, але «складав» їх (писати, як і свого часу великому Тарасові, йому було заборонено), «складав» і беріг у пам'яті, хоча й мало вірив у те, що їх вдасться колись надрукувати. Навіть після смерті «кривавого Торквемадо» і виходу байки на волю, твори М. Годованця ще довго не доходили до читача. Коли ж дійшли, ніхто не квапився пояснити людям, що то за дивні «провали» у творчій біографії знаменитого сміхованця: у 1928 — 32 роках поет випустив 8 книжок (переважно байок), а відтак 25 років... мовчав!

Але українська байка не вмерла: у 1957 році фактично відбулося друге народження М. Годованця — побачили світ його нові «Байки», а за «Байками» — збірки «Осел на хаті», «Заяча математика», «Вужі під

яслами», «Ріка мудрості», «Веселий педант», «Конвалія і Лопухи», «Афоризми сатирика», «Талановита Тріска» і — нарешті — Байки в 2-х томах. «Об'єкти своєї сатири, — констатувала Антологія української поезії, — він (М. Годованець — П. Р.) викривав дотепним словом, в якому поєднувались традиції народної сміхотворчості із традиціями світової байкарської спадщини». А ще ж Микита Павлович майстерно «перелицьовував» українською байки Езопа, а також Федра, Бабрія, Красіцького та інших класиків цього жанру.

Познайомились ми з М. Годованцем спершу заочно — на шпальтах «Літературної газети» наші гуморески і байки були надруковані поруч (про це Микита Павлович згодом згадав у одному з листів), відтак ми зустрілись на з'їзді. Був він дуже скромною людиною, здебільшого мовчав, але на устах час від часу «пробігала» загадкова, як у Сфінкса, усмішка. Потім ми зрідка листувалися (як правило, «по ділу»). Не зважаючи на значну вікову різницю (знаний байкар був майже на сорок років старшим за мене), я ні разу не відчув у його листах менторських ноток, зверхності, того, що нині іменують «забронзовілістю». Ось один із таких листів (від 18 червня 1971 року):

«Дорогий Петре Павловичу!

Привіт з Кам'янця-Подільського!

Пригадуєте? 1959 року Ви мені казали: «А ми з Вами надруковані в літгазеті поруч?» Це було коли ми їхали з «України» (їдеться про готель — П. Р.) на з'їзд.

Прочитавши Ваші прекрасні вірші «З козацької скарбниці», захотів я перекинутися з Вами кількома словами, зокрема на тему, яка мене цікавить.

Це про нашого молодого сатирика N (з етичних міркувань прізвище не називаю — П. Р.). Розмова між нами. Він на мене справляє неясне враження. Скажіть: яке враження справляє на Вас? Може він серйозно пра-

цювати над творами, зокрема — над байками? Як він себе поводить? Чи росте? Як Ви, певне, знаєте, він торік був у мене. Зрідка листуємося. Я дуже хотів би, щоб скерувати його на добру творчу роботу. Але чи може він годитися для того, щоб з ним працювати і ставити його на ноги? Це, кажу, для мене не ясно. Про цю мою «розвідку» нікому не говоріть, щоб до нього не дійшло. Він, здається, дуже вразливий і його психіку треба оберігати, бо він, здається мені, ранений... Чекаю на вашу відповідь.

Ще раз скажу Вам комплімент: Ваші вірші в «Л. г.» гарно скомбіновані і добре опрацьовані, майстерно. Це дуже в нашому ремеслі цінно. Свіжа тематика. Щасливо Вам!

Пишіть про себе також. Про своє товариство. Буду вдячний.

Щиро Ваш Микита Годованець.

Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 18, кв. 15».

На жаль, я вже не пам'ятаю, що відповів знаному байкареві, зокрема — щодо нашого молодшого колеги. Здається, я намагався розвіяти сумніви Микити Павловича (мовляв, хлопець здібний, тільки іноді любить «почудити»), хоча, як показали наступні події, кам'янець-подільський патріарх мав рацію. Його ж лист свідчить про те, як він, з одного боку, щиро прагнув допомогти молодому талантові, а з другого — як серйозно ставився до творчої роботи, зокрема — в жанрі байки. Що ж до мене особисто, то покривив би проти істини, коли б сказав, що не надихнули автора цих рядків добрі слова Микити Павловича про твори, які незабаром мене «вивели» на «Козацькі жарти». Можна сказати, видатний байкар благословив мене на цю роботу. З почуттям вдячності я згадую про це нині, напередодні хвілею Микити Годованця — 110-річчя від дня його народження.

Журнал «Весела Січ», (№ 9, 2002 р.)

ГЕРОЙ ГУМОРИСТИЧНОЇ ПРАЦІ

(Павлові Глазовому — 80)

Таке почесне звання присвоїла «Весела Січ» Павлові Прокоповичу Глазовому в день його 75-річчя — за видатні успіхи на ниві українського гумору. На ювілейному вечорі в Національному палаці «Україна» наш унікальний сміхотворець отримав із рук автора цих рядків і золоту «Дірку» героя, і неіржавіюче перо генерального писаря Запорозької Січі, і люльку Тараса Бульби (з написом по колу «Міністерство здравооохорони попереджає...»), і, звичайно, солом'яного бриля веселосічовика. Розчулений до сліз, ювіляр пообіцяв вірою і правдою служити рідній Україні-матінці і не зачохлювати козацького пера принаймні до ста літ.

І ось — 80. Але Павло Прокопович напрочуд молодий духом, він у чудовій творчій формі, гумор у нього б'є, як із джерела, тому дехто з козаків пропонує йому присвоїти звання Героя Гумпраці вдруге. Ось тут старшина «Веселої Січі» задумалася: буде двічі герой, то неодмінно постане питання про спорудження погруддя на батьківщині гумориста (родом ювіляр з Миколаївщини), а це — дорогеньке задоволення, особливо ниньки, коли в державній скарбниці жирують миші...

Жарти жартами, а справді шкода, що в країні нема такого звання — Герой Гумористичної праці. Бо хіба не заслужив його Павло Прокопович? Слідом за Остапом Вишнею та Степаном Олійником він блискуче підтвердив репутацію українців як найвеселіших людей у світі, зайвий раз довів, що саме почуття гумору є серцевиною українського менталітету.

Мудрі люди кажуть, що один комік приносить людям більше користі, ніж сто лікарів. У такому разі наш колега і друг працює за кілька міністерств — практично немає в нашій країні та й далеко за її межами людей, які б не прийняли від П. Глазового чудодійну ін'єкцію сміху. У нашого почесного веселосічовика нині така репутація, що досить назвати його прізвище — і будь-яка аудиторія починає усміхатися, а то й реготати. Так, Павло Глазовий — це суперталант, це євросміх, це феноменальна дотепність, яка межує з геніальністю. (Хтось тут може сказати, що кошовий «загнув», але погодьтеся, що за популярністю наш ювіляр заткнув за пояс не одного «класика»).

Як уже було сказано, народився П. Глазовий на Миколаївщині — в селі Новоскелюватка Казанківського району в сім'ї хлібороба. Він — фронтовик. Після Вітчизняної війни закінчив педагогічний інститут і багато років працював заступником редактора журналу «Перець». Служба то була нелегка, бо журнал сатиричний, а критику «розум, честь і совість» дозувала чайною ложечкою. Після виходу кожного номера партійні бонзи викликали редактора «на килим», щоб, як він казав, набити «одне місце». На вельми «язикатих» намагалися накинути вуздечку. Для прикладу, П. Глазового якось перестали друкувати, бо потрапив у «чорний список», оскільки за якогось карбованця не заплатив партвнески (як ніби генсеки стояли за його плечима

і нашіптували гуморески!). Немало дорікали Павлові Прокоповичу читачі з ученими званнями за те, що він, мовляв, використовує в гуморесках «суржик», а того й не бачили, що без одного (без «суржика») не обходяться ні партсекретарі, ні президенти, ні інші «великі цяці». До речі, саме так називалася книжка П. Глазового, якою він дебютував у 1956 році. Відтоді побачили світ десятки й десятки книжок Павла Прокоповича. Особливо пам'ятні його книги «Куміада», «Сміхологія», а також «Білий світ і чорна книга», за яку він був удостоєний Міжнародної премії імені П. Сагайдачного. Ще раніше П. Глазового було увінчано премією імені Остапа Вишні.

В Асоціації «Весела Січ» П. Глазовий — з першого дня її існування (має козацьке прізвисько «Оковитий»). Активно підтримує всі наші веселі ініціативи, кращі твори (і, до речі, найсвіжіші) надсилає для публікації в альманасі «Весела Січ». Звичайно, ми раді, що маємо в своїх лавах такого неперевершеного Майстра гумору, а в ці дні, коли йому виповнюється четверте 20-ліття, від душі бажаємо Павлові Прокоповичу бути здоровим та гладким (козацьке побажання) і ще довго-довго веселити рідну Україну. А Україна, український народ хай пишаються, що мають такого дотепного сина.

Лебединого віку і журавлиного крику Вам, любий Павле Прокоповичу! Будьмо!

*Журнал «Весела Січ»,
(№ 10, 2004 р.)*

МОЖЕ, ТАЙНЕМО?

Видатний український поет Борис Олійник відсвяткував 75-ту річницю з дня народження. Борис Ілліч любить наш, Запорізький край, священну Хортицю. Свого часу він був народним депутатом саме від нашого краю, сприяв його розвитку, допомагав місцевому керівництву вирішувати через Київ наболілі проблеми.

Вітаючи письменника з ювілеєм, надаємо слово його колезі, поету-сатирику Петру Ребру.

Якось у 90-х роках адміністрація Заводського району міста Запоріжжя запросила мене на мітинг, присвячений відкриттю (після реконструкції) бібліотеки імені Богдана Хмельницького. Знаючи, що нині більшість бібліотек бідує, я охоче погодився привітати заводчан із такою приємною подією. І ось ведуча оголошує:

— Слово має запорізький поет, лауреат премії імені Бориса Олійника Петро Ребро.

Ідучи до мікрофона, я думав: що робити? Сказати, що я не лауреат цієї премії? Але ж нащо конфузити таку симпатичну молодицю? І я промовчав, лише в кінці підійшов до неї і висловив подяку:

— Спасибі, ви так гарно вели мітинг. Але у мене є до вас прохання.

— Яке? — кокетуючи, запитала ведуча.

— Борис Олійник — народний депутат від нашої

області. Він тут частенько буває. Будь ласка, коли будете надавати йому слово, не забудьте сказати, що він лауреат премії імені Петра Ребра.

Молодиця здивувалася:

— А хіба він лауреат такої премії?

— Ні, — кажу.

— Так навіщо ж оголошувати?

— Щоб ми були квити, — відповідаю. — Адже я теж не лауреат премії імені Бориса Олійника. Я — лауреат премії імені Степана Олійника.

Ведуча не розгубилася. Каже:

— Так вони ж, мабуть, родичі?

— Навіть не однофамільці! — відповідаю...

Про цю придибенцію я розповів в Українському фонді культури, коли мені вручали премію імені Івана Нечуя-Левицького (за високохудожнє втілення в творчості українського національного характеру). Борис Ілліч (а він, як відомо, очолює фонд) довго сміявся, а потім каже:

— Петре, так я ж іще живий!

— Нічого, Борю, — відповідаю. — Це, як доводить наука, наша тимчасова субстанція. Я теж нібито живий, але це не завадило «Літературній Україні» провести Всеукраїнський конкурс на кращий мадригал імені Петра Ребра.

А оце нещодавно мені зателефонував Борис Олійник, і я нагадав йому листа, надісланого ним ще чверть століття тому. Поздоровивши мене з новим 1985 роком, колега писав: «Будь здоровий в такій степені, щоб аж у третьому тисячолітті разом гайнути до... Тільки аби ж дружина не здогадалася... Обнімаю. З давньою, ще з голубих юнацьких літ симпатією, Борис Олійник» (листа надруковано в збірнику «Співець Запорізького краю»). Кажу:

— Борисе Іллічу, третє тисячоліття в розпалі. Може, таки гайнемо до кралі?

— Якщо не буде вітру, — сміється він.

— Вітер, — відповідаю, — це добре: у спину підпихатиме.

— А назад як ми повернемося? — не вгамовується Олійник.

— Не хвилюйся, — кажу, — привезуть на машині з написом «Швидка допомога».

Нині я від душі і від усіх ребер (дванадцять пар!) вітаю славетного поета і доброго друга та бажаю, як казали наші вусаті предки, бути здоровим і гладким.

*Газета «Запорізька правда»,
(23 жовтня 2010 р.)*

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МЕККА

ІСТОРІЯ ЗАКОХАНА В ЗАПОРІЖЖЯ.....	6
“ЛЮБОВ К ОТЧИЗНІ ДЕ ГЕРОЇТЬ...”	
Духовний символ України.....	8
Весела енциклопедія— безсмертна.....	11
“Енеїда”: далі буде!.....	15
І. Котляревський заговорив мовою Шекспіра.....	19
Еней розмовляє білоруською.....	20
УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНІЙ І КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ (1 ч.)	
Козацькі гени Великого Кобзаря.....	22
Запорожжя в головній книзі українського народу.....	33
Тарасова стежка на Січ.....	43
Феномен “Заповіту”.....	53
Уроки людинолюбства.....	57
Весела Україна — Шевченків ідеал.....	68
“Відігрів... душу”.....	74
Сто автографів любові.....	79
Свято нетлінного слова.....	85
Чи буде в Запоріжжі пам’ятник Т. Г. Шевченку?.....	90
УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНІЙ І КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ (2 ч.)	
Родом — козак, духом — запорожець.....	106
Запорожжю — пам’ятник Т. Г. Шевченко!.....	109
Про пам’ятник і не тільки.....	111
Не глумитися над людськими почуттями!.....	115
Створимо товариство української мови!.....	118
На нас дивиться Великий Кобзар.....	120
Мова Шевченка — поза законом?.....	134
Зачем ждять ее Величество Санкцию Бюрократовну?.....	141
Повертаються запорожці!.....	150
Вспоминаем поета в семье вольной, новой.....	151
Він не дає нам “спати на волі”.....	153
Запоріжжя без пам’ятника — як без серця.....	160
Голос Приазов’я над труною поета.....	162

“Лілея”.....	169
Імена земляків — на скрижалях історії.....	173
У робітні генія.....	178
Їх поріднили запорожці.....	183
І радісно, і сумно.....	187
Про “шрами” на серці.....	189
Він був дотепною людиною.....	195
Хортиця і Тарас Шевченко.....	200
Присягати на “Кобзарі”!.....	206
Не “приватизуймо” генія.....	208
ВІН СИМПАТИЗУВАВ ЗАПОРОЖЦЯМ	
“Цепями общими гремим...”.....	214
Ненаситець і Хортиця.....	217
Чи зупинявся поет в Олександрівську?.....	220
У морі ковили.....	223
“Від Сагайдачного до Хмельницького”.....	225
У пам’яті запоріжців.....	229
Чи слухав Пушкін Кобзаря?.....	235
“КАЗАЦКИМ ХОДОМ”.....	243
ГОРЬКИЙ І ПРИДНІПРОВ’Я	
Чи бували ви в наших краях?.....	249
У запоріжців — свято.....	254
“Працюєте ви чудесно...”.....	259
Липень, дванадцятий день.....	263
Воля і розум народу.....	270
Подорож у “маленьку державу”.....	275
“Здолали! Вийшло!”.....	285
Щоб про Дніпрогес знали всі.....	293
ЖИТТЯ ЙОГО ОДВІЧНЕЕ	
Наснажений Дніпром.....	301
З ними дружив Павло Григорович.....	304
Благословення поета.....	309
Ще раз про гостини у Павла Тичини.....	313
“Я — ДІДОМ КОЗАК, ДРУГИМ — СІЧОВИК”	
Козацький нащадок.....	317
Степами Таврії.....	320

В. Маяковський у Запоріжжі.....	322
БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО ГУМОРУ	
“Запорожці” по-Вишнівськи.....	331
Зброєю сміху.....	334
Гумор — будівничий.....	338
Обпалений грозою.....	340
Він був козаком.....	342
НАШ ФРАНЦУЗЬКИЙ ДРУГ.....	347
“ПРЕКРАСНЕ НОВЕ ЗАПОРІЖЖЯ”	
Запоріжці — на екрані.....	353
“Там завжди знайду радість”.....	356
Найвища мрія митця.....	359
ДНЕПР СЛУШАЄТ В. БРОНЕВСКОГО.....	366
“КОЛИ Я ГОСТЮВАВ У ЗАПОРІЖЖІ”	
“Окозачений” класик.....	372
Найбільший скарб.....	373
“Як видиво прекрасне”.....	376
Мандрівка в поезію.....	378
Мудрий вихователь.....	380
Незабутнє.....	382
ТАМ, ДЕ ДНІПРО ГРИМИТЬ І ЛИНЕ...	
Магія Дніпрельстану.....	384
“Загуб гудок...”.....	386
Агрегати чи люди?.....	389
Вірний син Запоріжжя.....	390
Знайдений рукопис.....	392
Незабутні гостини.....	393
АНДРІЙ ГОЛОВКО В ЗАПОРІЖЖІ.....	400
“КОЗАК” ЯНКА КУПАЛА.....	403
ІМ’Я, ДОРОГЕ ЗАПОРІЖЦЯМ.....	406
БЛАГОСЛОВЕННЯ АНДРІЯ МАЛИШКА.....	414
СЛЪОЗА КЛАСИКА.....	418
“МОЯ ДАВНЯ ЛЮБОВ”.....	421
КІЛЬКА “АЛЕ” ЮРІЯ СМОЛИЧА.....	428
ПЕВЕЦ “НЕЧУДЕСНОГО ЧУДА”.....	432
АВТОР “ВАСИЛЯ ТЪОРКІНА” — ПРО ЗАПОРІЖЦІВ...437	

СВІТЛА “ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ”	444
ТАЛАНТ ДЗВІНКИЙ І ЩЕДРИЙ.....	447
ВЕЛИКИЙ ПРАВДОМОВЕЦЬ	
Урожайна нива.....	449
“Згадую золоті запорізькі степи...”	451
Одсвіт його душі.....	456
Благословення майстра.....	466
Їх побратала Хортиця.....	475
Садівник-чародій.....	484
Шабаш номенклатурників, або “соборування”	
по-більшовицькому.....	490
Кавказець із “Театрального”	515
Сад цвіте!.....	521
Більше, ніж запорожець.....	526
ПИСЬМЕННИК, ДОСТОЙНИЙ ПІСНІ	528
АВТОГРАФ МИКОЛИ ТИХОНОВА	539
ЗАОЧНА ЛЮБОВ Е. МЕЖЕЛАЙТІСА	542
РОВЕСНИК СААДІ	545
ЗОЛОТАЯ ЛИРА БАШКИРИИ	549
“Це моя друга Батьківщина”	552
НАРОДНИЙ ПОЕТ УКРАЇНИ	
“Сатира не гладить ні кума, ні свата”	558
Смех-исцелитель.....	561
Снайпер веселого цеху.....	565
СВЕТ ЛЮБВИ ВИСОКОЇ	571
ПОРАНЕНИЙ КАМІНЬ	575
СВІТЛІЙ ПАМ’ЯТІ СТАРШОГО ПОБРАТИМА	578
ХОРТИЦЬКИЙ МЕД	580
ЯК СМІЯВСЯ КОВІНЬКА	583
ГОЛОВНИЙ ПЕРЧАНИН	587
ПРИВІТ ЗІ СТОЛИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ БАЙКИ	591
ГЕРОЙ ГУМОРИСТИЧНОЇ ПРАЦІ	594
МОЖЕ, ГАЙНЕМО?	597
ЗА ПОРІЗЬКА ШЕВЧЕНКІАНА (хроніка)	600

Літературно-художнє видання

РЕБРО Петро Павлович

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том сьомий

Критика, літературознавство

Набір, верстка *О. С. Піргач*

Підписано до друку 10.03.2011 р.
Формат видання 84x108¹/₃₂. Папір офсетний.
Гарнітура MyslC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк.38,64. Тираж 500 прим.
Замовлення № 1057.

Віддруковано в Комунальному підприємстві
“Запорізька міська друкарня “Дніпровський металург”.
69057, м. Запоріжжя, вул. Антенна, 4.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1909 від 18.08.2004 р.